



ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Δ.Π.Μ.Σ)

«ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΥΞΗ»

2^Η ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

«ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

«Το πολιτισμικό τραύμα του εκτοπισμού λόγω της εξόρυξης λιγνίτη: Το παράδειγμα ορεινού προσφυγικού οικισμού στη Δυτική Μακεδονία»



Δασκαλάκη Αργυρώ

Απόφοιτη Σχολής Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αιγαίου,
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας & Ιστορίας

Επιβλέπουσα

Αναστασία Στρατηγέα, Καθηγήτρια ΕΜΠ

Εξεταστική Επιτροπή

Δημήτρης Καλιαμπάκος, Καθηγητής ΕΜΠ

Έλενα Κωνσταντινίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΕΜΠ

Οκτώβριος 2022

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract 5	
Πρόλογος	6
1. Αντικείμενο Έρευνας, Ερευνητικός Σκοπός και Ερωτήματα	8
2. Μεθοδολογία	10
3. Δομή εργασίας.....	11
Κεφάλαιο 1: Θεωρητικό Πλαίσιο Εργασίας	12
1.1. Έννοια / Τύποι Ακούσιας Μετεγκατάστασης Πληθυσμού	12
1.2. Ευρωπαϊκά Παραδείγματα Μετεγκαταστάσεων Τύπου MIDR	15
1.3. Η Μέθοδος Cernea σχετικά με την Εκτίμηση των Κοινωνικών Κινδύνων των Μετεγκαταστάσεων	20
1.4. Η Έννοια του «Νοικοκυριού» στις Αναπτυξιακές Επιστήμες και στην Κοινωνική Ανθρωπολογία.....	22
1.5. Συλλογική Μνήμη και η Σχέση της με τον Χώρο	24
1.6. Η Έννοια του Πολιτισμικού Τραύματος	25
1.7. Η Συγκρότηση της Συλλογικής Ταυτότητας γύρω από την Προσφυγική Εμπειρία – Η Περίπτωση των Ποντίων στην Ελληνική Επικράτεια	26
Κεφάλαιο 2: Μεθοδολογικό Πλαίσιο Έρευνας	32
2.1 Εισαγωγικά Ζητήματα της Έρευνας.....	32
2.2 Το Μεθοδολογικό Πλαίσιο - Ποιοτική και Ποσοτική Πρωτογενής και Δευτερογενής Έρευνα.....	33
2.1 Ποιοτική πρωτογενής έρευνα και επιλεχθείσες τεχνικές συλλογής δεδομένων.....	33
2.4. Δειγματοληψία	35
2.5. Τρόπος Ανάλυσης Πρωτογενών Δεδομένων Πεδίου	36
Κεφάλαιο 3: Η Περιοχή Μελέτης	38
3.1. Η Ιστορία της Εξόρυξης του Λιγνίτη στην Ελλάδα και της Δ.Ε.Η.	38
3.2. Ο Ρόλος της Δ.Ε.Η. στο Κοινωνικό Γίνεσθαι της Δυτικής Μακεδονίας.....	43
3.3. Μετεγκαταστάσεις Οικισμών στην Περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας λόγω της Εξόρυξης του Λιγνίτη.....	48
3.4. Νομοθετικό Πλαίσιο Αναγκαστικών Απαλλοτριώσεων και Μετεγκαταστάσεων στην Ελλάδα.....	52
3.5. Μελέτη Περίπτωσης - Ποντοκόμη Κοζάνης	55
3.5.1. Περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά.....	55
59	
3.5.3. Οικονομικά / Δημογραφικά χαρακτηριστικά.....	66

3.5.4. Το χρονικό της μετεγκατάστασης -Από την Ποντοκόμη στη Νέα Ποντοκόμη	68
Κεφάλαιο 4: Ανάλυση Δεδομένων	75
4.1 Εισαγωγή	75
4.2 Συλλογική Μνήμη και Ταυτότητα Ποντοκομιτών	76
4.3 Η Σχέση της Τοπικής Κοινωνίας με τη Δ.Ε.Η.	81
4.4 Η Διαδικασία της Μετεγκατάστασης μέσα από τα Μάτια των Μετεγκαθιστάμενων.....	86
4.5 Ο Κίνδυνος της Κοινωνικής Αποσάθρωσης	94
4.6 Ο Κίνδυνος της Περιθωριοποίησης.....	99
4.7 Το Πολιτισμικό Τραύμα της Προσφυγικής Εμπειρίας.....	102
4.8 Αναπτυξιακές Πρακτικές – Παρελθούσες και Μελλοντικές.....	105
4.9 Συζήτηση επί των Αποτελεσμάτων	109
Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα	111
Βιβλιογραφία.....	113

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 3-1: Όρια κοιτασμάτων και ορυχείων στο Λιγνιτικό Κέντρο Δυτικής Μακεδονίας. Αναδημοσίευση από https://www.dei.gr/el/dei-omilos/i-dei/tomeis-drastiriotitas/symvatiki-paragogi/(27/4/22)	40
Εικόνα 3-2: Χάρτης Παλαιών και Νέων Θέσεων Μετεγκατασταθέντων Οικισμών από την τοπογράφο μηχανικό Ιωάννα Δραμιτινού στα πλαίσια ομαδικής εργασίας του ΠΜΣ (11/10/2022).....	51
Εικόνα 3-3: Άποψη της Ποντοκόμης από το Σινιάτσικο (Πηγή: Τοπική Κοινότητα Ποντοκόμης Facebook Page 12/5/22).....	58
Εικόνα 3-4: Κάτοψη λιγνιτωρυχείων Μαυροπηγής, Καρδιάς, Νότιου Πεδίου και Οικισμών Ποντοκόμης και Μαυροπηγής από από Google Earth (27/4/2022).....	59
Εικόνα 3-5: Υπόμνημα εποικιστικού χάρτη Μακεδονίας της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας - Τμήμα Στατιστικής.....	61
Εικόνα 3-6: Τμήμα χάρτη με την Επαρχία Καϊλαρίων και Ποντοκόμης.....	61
Εικόνα 3-7: Κατανομή ψήφων δημοψηφίσματος 2008 από Δημήτρη Μαυροματίδη. Ανακτήθηκε από: http://mavromatidisdimitris.blogspot.com/2008/09/blog-post_14.html (17/5/2022).....	69

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 3-1: Μεταβολή μεριδίου παρόχων ηλεκτρικής ενέργειας την περίοδο 2018-2022.....	43
Πίνακας 3-2: Ο μόνιμος πληθυσμός της Περιφερειακής Ενότητας Κοζάνης σύμφωνα με την Απογραφή Πληθυσμού 2011.....	68
Πίνακας 3-3: Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Περιφερειακής Ενότητας Κοζάνης σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού 2011.....	68

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 2-1: Στάδια μεθοδολογικής προσέγγισης,	34
Διάγραμμα 2-2: Άξονες και ερωτήματα ατομικών ημι-δομημένων συνεντεύξεων.....	35

**«Το πολιτισμικό τραύμα του εκτοπισμού λόγω της εξόρυξης
λιγνίτη: Το παράδειγμα ορεινού προσφυγικού οικισμού στη Δυτική
Μακεδονία»**

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται την απώλεια του τόπου και το πολιτισμικό τραύμα της προσφυγικής εμπειρίας, όπως αυτό αναβιώνεται μεταξύ των κατοίκων του ορεινού οικισμού της Ποντοκόμης Κοζάνης, ο οποίος βρίσκεται σε διαδικασία μετεγκατάστασής λόγω της επέκτασης των λιγνιτωρυχείων της Δυτικής Μακεδονίας. Μεθοδολογικά πρόκειται για μία ποιοτική έρευνα με ημι-δομημένες συνεντεύξεις, που ακολούθησε την ερμηνευτική ανάλυση και κωδικοποίηση των δεδομένων σύμφωνα με τις ερμηνείες των συνεντευξιαζόμενων επί του βιώματός τους. Στην εργασία διερευνάται η νοσηματοδότηση της εμπειρίας των κατοίκων από τους ίδιους, η επίδραση της μετεγκατάστασης στον κοινωνικό τους ιστό, οι αναπτυξιακές προοπτικές της εξορυκτικής δραστηριότητας και οι πολιτικές των μετεγκαταστάσεων.

Λέξεις-κλειδιά: πολιτισμικό τραύμα, συλλογική μνήμη, χώρος, προσφυγική εμπειρία, μετεγκατάσταση, εξορυκτική δραστηριότητα, λιγνίτης, Δ.Ε.Η, Δυτική Μακεδονία.

**“Cultural Trauma of Displacement due to Lignite Mining: The case of a mountainous
refugee village in Western Macedonia”**

Abstract

The present Master Thesis concerns the mining-induced displacement and resettlement of the residents of Pontokomi in Kozani. The applied methodology is primarily grounded in a qualitative research on the revival of the cultural trauma of land loss among the residents of the mountainous refugee village of Pontokomi, Kozani. It applies the method of hermeneutical qualitative analysis, using coding as a means to organize the primary data. The research questions refer to the impacts of displacement on social life, the mining- industry and its consequences on the development as well as the politics of relocation, followed by the Greek state, as this is narrated by those experiencing it.

Keywords: cultural trauma, collective memory, space, displacement, relocating, mining industry, DEI, lignite, Western Macedonia.

Το έναυσμα για τη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία καλλιεργήθηκε στο πλαίσιο της ομαδικής εργασίας του μαθήματος «Χωρικές, Οικονομικές, Κοινωνικές και Νομικές Διαστάσεις της Ανάπτυξης και του Περιβάλλοντος των Ορεινών Περιοχών» του ΔΠΜΣ «Περιβάλλον και Ανάπτυξη» και ειδικότερα της 2^{ης} κατεύθυνσης «**Περιβάλλον και Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών**», κατά τη διάρκεια του Ακαδημαϊκού Έτους 2020-21. Στη συγκεκριμένη ομαδική εξαμηνιαία εργασία, το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στη μελέτη μίας σύγχρονης πρόκλησης της ελληνικής πραγματικότητας, αυτή της απανθρακοποίησης του ενεργειακού συστήματος της χώρας και ειδικότερα της απολιγνιτοποίησης με επίκεντρο τις λιγνιτοπαραγωγές περιοχές της χώρας και εστίαση στον Δήμο Εορδαίας. Στο πλαίσιο αυτό, το ενδιαφέρον μου επικεντρώθηκε στη μελέτη των κοινωνικών διαστάσεων του εν λόγω θέματος στην υπό μελέτη περιοχή. Η εμβάθυνση αυτή ανέδειξε τον προσφυγικό χαρακτήρα του πληθυσμού των μετεγκατασταθέντων και των υπό μετεγκατάσταση οικισμών.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Αναστασία Στρατηγέα, Καθηγήτρια ΕΜΠ, που δέχθηκε με θέρμη να υποστηρίξει τη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία και παρακολούθησε με σχολαστικότητα την πορεία διαμόρφωσής της.

Οφείλω ένα τεράστιο ευχαριστώ στην υποψήφια διδάκτορα Βασιλική Κρομμύδα, που υποστήριξε με ακαδημαϊκή ευθύνη και ερευνητικό ζήλο τη συγκεκριμένη εργασία. Η ακαδημαϊκή της συντροφιά παρέμεινε μεθοδική και αναλλοίωτη καθόλη τη διάρκεια του χρόνου εκπόνησής της. Την ευχαριστώ για τον χρόνο που αφιέρωσε στις συζητήσεις μας, για την οξυδερκή της ματιά και τη σχολαστική και ποικιλόμορφη της φροντίδα.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Γιάννη Κασκαμανίδη, κοινωνικό ανθρωπολόγο και παιδαγωγό ποντιακής καταγωγής, όχι μόνο για τις συζητήσεις μας και τις παρατηρήσεις του, αλλά και γιατί μερίμνησε με προσωπικό ζήλο ώστε να αποκτήσω πρόσβαση σε έναν άγνωστο για εμένα τόπο. Αφιέρωσε χρόνο που δεν του περισσεύει για να έρθω σε επαφή με τους κατοίκους της Ποντοκόμης. Χωρίς τη συμβολή του Γιάννη, η πραγματοποίηση της έρευνας αυτής αν δεν ήταν αδύνατη, θα ήταν σίγουρα μετ' εμποδίων.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την Αθανασία Ρίβα, ζωγράφο και κάτοικο της Νέας Χαραυγής Κοζάνης, η οποία μου συμπαραστάθηκε ψυχικά και υλικά και φρόντισε να καταστήσει το ερευνητικό μου πεδίο μια οικεία φωλιά γυναικείας συντροφιάς. Την ευχαριστώ για τη ζεστασιά με την οποία φρόντισε εμένα και την εργασία μου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους κατοίκους της Ποντοκόμης για την εγκαρδιότητα με την οποία με υποδέχτηκαν και την ειλικρίνεια με την οποία μοιράστηκαν μαζί μου αυτό το οδυνηρό γεγονός της ζωής τους. Ειδικά, οφείλω ένα τεράστιο ευχαριστώ

στον Μάκη Μιχαηλίδη, κάτοικο της Ποντοκώμης, ο οποίος φρόντισε με μεράκι την παρουσία μου στον οικισμό και αγωνιούσε ιδιαιτέρως για την έρευνα. Ελπίζω αυτή η εργασία να λειτουργήσει ως ένα πεδίο επικοινωνίας και διάδοσης των αγωνιών τους.

1. Αντικείμενο Έρευνας, Ερευνητικός Σκοπός και Ερωτήματα

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σημειώθηκε μία έντονη, πυκνή και παγκοσμίως διαδεδομένη προσέγγιση οικονομικής μεγέθυνσης, την οποία ενέτεινε περαιτέρω η εξέλιξη της τεχνολογίας και η εστίαση, με ψυχροπολεμικούς όρους, των κρατικών πολιτικών στην οικονομική ανάκαμψη και την ευημερία των κρατών μετά τη λήξη του πολέμου. Αν και σημειώθηκε βελτίωση στην ποιότητα ζωής ενός μέρους του ανθρώπινου πληθυσμού διεθνώς, το οποίο επωφελήθηκε των αναπτυξιακών αυτών πρακτικών, ταυτόχρονα οξύνθηκαν οι κοινωνικές αντιθέσεις και ανισότητες λόγω της έντονης περιθωριοποίησης και υποβάθμισης της ποιότητας ζωής, που σημειώθηκε σε ένα αναμφίβολα μεγάλο μέρος του. Ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο επηρεάστηκε η ποιότητα ζωής του ανθρώπινου πληθυσμού διαμορφώθηκε από τις εξελίξεις και τις ανάλογες μεταβολές που σημειώθηκαν σε χωρικό επίπεδο, ως αποτέλεσμα των αναπτυξιακών πρακτικών και τον νέο τρόπο συσχέτισης και αξιολόγησης των αποτελεσμάτων των πολιτικών σε χωρικό επίπεδο. Η έντονη αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση της υπαίθρου για την υποστήριξη του βιοτικού επιπέδου των πόλεων επηρέασαν αυτή περιβαλλοντικά και κατ' επέκταση κοινωνικά.

Μέλη της ερευνητικής κοινότητας, όπως ο Terminski (2015), οι Owen & Kemp (2016), ο Cernea (2022) κ.ά., εκτιμώντας τη διπλή αυτή διάσταση της ανάπτυξης, έθεσαν τα ακόλουθα τρία θεμελιώδη ερωτήματα εκτίμησής της, τα οποία οφείλουν να τίθενται πριν το σχεδιασμό του όποιου αναπτυξιακού εγχειρήματος και να καθορίζουν την αναπτυξιακή πολιτική:

- Ποιος είναι ο σκοπός της οικονομικής ανάπτυξης; Σε τι αποσκοπεί η οικονομική ανάπτυξη;
- Ποια υποκείμενα επωφελούνται από αυτήν; Ποιος επωφελείται από αυτήν;
- Με ποιες μεθόδους και εργαλεία εφαρμόζεται;

Ο Terminski (2015: 54) υποστηρίζει ότι σκοπό της ανάπτυξης αποτελεί η *ατομική και η συλλογική ελευθερία*. Ο τρόπος που ερμηνεύεται αυτός ο σκοπός στο εκάστοτε ιστορικό και πολιτισμικό περιβάλλον ποικίλλει. Η εγγύτητα επίσης στην επίτευξη του σκοπού αυτού παραμένει ένα καίριο και διαχρονικό ερώτημα. Αξιολογώντας ιστορικά παραδείγματα μεγάλων αναπτυξιακών έργων ανά την υφήλιο, δεν είναι αμελητέα τα κίνητρα της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας και οι επιπτώσεις τους στο βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων, που στον συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο επηρεάστηκαν. Ιστορικά παραδείγματα του μεταπολεμικού κόσμου, όπως το *The Great Leap Forward* στην Κίνα

(1958-1962), διέγειραν αρκετές θεωρητικές αμφισβητήσεις και μία μετατόπιση ως προς τις αναπτυξιακές πολιτικές που εφαρμόζονται (Terminski, 2015). Συγκεκριμένα, οι εγειρόμενοι προβληματισμοί αφορούν τη βιωσιμότητα των αναπτυξιακών έργων, την ανάληψη της ευθύνης των επιπτώσεών τους και τη συνεκτίμηση της οικονομικής μεγέθυνσης με τη μεγιστοποίηση της ποιότητας ζωής και του κοινωνικού κεφαλαίου στο σύνολο του πληθυσμού (Terminski, 2015: 58).

Οι οικονομικές επιπτώσεις των βιομηχανιών εξόρυξης άνθρακα υπόκεινται επίσης συνήθως σε κύκλους «άνθησης και κατάρρευσης» (Black κ.ά., 2005· Shandro κ.ά., 2011). Υπό αυτή την έννοια, η βιομηχανία άνθρακα έχει συσχετιστεί συχνά με τη θεωρία της **«κατάρας των πόρων»** (Freudenburg and Gramling, 1998· Perdue and Pavela, 2012), τονίζοντας ότι περιοχές των οποίων η ανάπτυξη εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εξόρυξη ορυκτών φυσικών πόρων χαρακτηρίζονται από οικονομική ευπάθεια, δημογραφική αστάθεια, αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις, αυξανόμενη γεωγραφική απομόνωση, ανισορροπίες κλίμακας και ισχύος σε σχέση με τις εξορυκτικές βιομηχανίες, καθώς και απουσία ρεαλιστικών εναλλακτικών λύσεων για μία διαφοροποιημένη ανάπτυξη. Στο πλαίσιο των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων της εξόρυξης άνθρακα στις τοπικές κοινωνίες, οι Petrova και Marinova (2013) μιλούν για την κουλτούρα της **«παροδικότητας»** και της **«εξάρτησης»** από μία αναπτυξιακή πολιτική, που έχει στο επίκεντρό της την οικονομική μεγέθυνση.

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία αφορά στις μετεγκαταστάσεις που διενεργούνται λόγω αναπτυξιακών επιλογών και υποκινούνται από την εξόρυξη του λιγνίτη στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τα δεδομένα της ερευνητικής ομάδας URENIO, μεταξύ του διαστήματος 1972-2010 έχουν απαλλοτριωθεί 8.129 κατοικίες στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας λόγω της εξόρυξης του λιγνίτη (URENIO, 2010). Στο σύνολο των οκτώ (8) μετεγκαταστάσεων και των τριών (3) που εκκρεμούν έχουν εκτοπιστεί και μετεγκατασταθεί χιλιάδες άνθρωποι στην Ελλάδα. Ο τρόπος που αυτός ο εκτοπισμός βιώνεται και νοηματοδοτείται αφορά μία πτυχή των αναπτυξιακών έργων και των κοινωνικών επιπτώσεων αυτών, που έχει μελετηθεί ανεπαρκώς. Επιπλέον, πληθυσμιακά οι μετεγκαταστάσεις αφορούν σε ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας της περιοχής και επηρεάζουν την ανθρωπογεωγραφία της.

Η συγκεκριμένη ερευνητική εργασία εστιάζει στη μετεγκατάσταση του **ορεινού προσφυγικού οικισμού της Ποντοκόμης**, που βρίσκεται στην Περιφερειακή Ενότητα Κοζάνης της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας. Η έρευνα αποσκοπεί στην κατανόηση και ερμηνεία της βιωμένης εμπειρίας και νοηματοδότησης της διαδικασίας μετεγκατάστασης **από τη σκοπιά των εκτοπισμένων υπό μετεγκατάσταση κατοίκων**, οι οποίοι έχουν προηγουμένως βιώσει μνημονικά την απώλεια του τόπου τους, ως

πρόσφυγες 3^{ης} και 4^{ης} γενιάς από τον ιστορικό Πόντο και φέρουν στη συλλογική τους μνήμη το πολιτισμικό τραύμα της προσφυγικής εμπειρίας. Ένα σημαντικό ζήτημα που εγείρεται επιπλέον από τη διαδικασία της μετεγκατάστασης είναι η διάσπαση της συνοχής του κοινωνικού ιστού (Καριπίδου, 2016· Υφαντή, 2018: 382). Οι μετεγκαταστάσεις οικισμών αφορούν σε μία διαδικασία εσωτερικής μετανάστευσης, κατά την οποία ένας κοινωνικός χώρος χάνεται και δημιουργείται ένας νέος, χωρίς καμία συνάφεια με τον προηγούμενο (Καριπίδου, 2016: 12). Συνεπώς, κρίνεται σημαντικό να αναδειχθεί η φωνή των μετεγκατασταθέντων και να καταγραφεί η βιωμένη τους εμπειρία. Πώς οι ίδιοι άνθρωποι βιώνουν στον πραγματικό χρόνο τον ιστορικό χρόνο της ζωής τους μέσα από αυτή τη διαδικασία, πέραν των νομικών και τεχνικών όρων που την πλαισιώνουν;

Τα **ερευνητικά ερωτήματα** της συγκεκριμένης μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας είναι τα ακόλουθα:

- (i) Πώς λαμβάνει χώρα η διαδικασία της μετεγκατάστασης λόγω της εξόρυξης λιγνίτη στην Ελλάδα; Πώς αντιλαμβάνονται, βιώνουν και αξιολογούν τα υποκείμενα της μελέτης περίπτωσης τη διαδικασία της μετεγκατάστασής τους;
- (ii) Πώς νοηματοδοτούν οι ίδιοι οι κάτοικοι την απώλεια του τόπου τους και πώς επηρεάζεται αυτή η νοηματοδότηση από την προσφυγική συλλογική τους μνήμη και το πολιτισμικό τους τραύμα;
- (iii) Αξίζει η ανάπτυξη που προκύπτει από την εξόρυξη του λιγνίτη σε σχέση με το κοινωνικό κόστος της απώλειας του τόπου των μετεγκατασταθέντων και τις επιπτώσεις αυτής στην κοινοτική τους ζωή;

2. Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη διερεύνηση των συγκεκριμένων ερευνητικών ερωτημάτων υπόκειται στις αρχές της **ποιοτικής έρευνας**. Αρχικά, διενεργήθηκε ποσοτική και ποιοτική δευτερογενής έρευνα και μελετήθηκαν άλλες ποιοτικές και βιβλιογραφικές έρευνες, οι οποίες αφορούν τις θεωρητικές έννοιες που εξετάζονται και την υπό μελέτη περιοχή. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε πρωτογενής ποιοτική έρευνα και συγκεκριμένα διενεργήθηκε επιτόπια έρευνα στον υπό μελέτη οικισμό, πρωτογενής παρατήρηση και σε βάθος ημι-δομημένες συνεντεύξεις με τους κατοίκους του. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν ομαδικές συνεντεύξεις. Τέλος, τα ποιοτικά δεδομένα αναλύθηκαν ποιοτικά, κωδικοποιώντας την πληροφορία που απορρέει από αυτά χωρίς την υποστήριξη κάποιου ειδικού λογισμικού, ώστε η ερμηνεία των αποτελεσμάτων να οδηγήσει στην προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων.

3. Δομή εργασίας

Στο **1^ο κεφάλαιο** πλαισιώνονται θεωρητικά οι έννοιες που απασχολούν τη συγκεκριμένη εργασία σύμφωνα με τη διαθέσιμη βιβλιογραφία και τις έρευνες που έχουν διενεργηθεί σε ανάλογα ευρωπαϊκά παραδείγματα, τους θεωρητικούς ορισμούς των εννοιών και το νομοθετικό πλαίσιο των μετεγκαταστάσεων. Αναλυτικότερα, προσεγγίζεται θεωρητικά και νομικά η έννοια της **μετεγκατάστασης**. Παρατίθενται επίσης ιστορικά παραδείγματα από το διεθνές πεδίο μετεγκαταστάσεων και κοινωνικών ερευνών, που διενεργήθηκαν με στόχο την εκτίμηση του τρόπου που οι μετεγκαταστάσεις αυτές συντελέστηκαν και τις επιπτώσεις αυτών. Στη συνέχεια γίνεται μια προσπάθεια συνδυαστικής ανάλυσης της έννοιας του νοικοκυριού, όπως αυτή εντοπίζεται στην ανθρωπολογική έρευνα και στις αναπτυξιακές επιστήμες. Δύο ακόμα βασικές θεωρητικές έννοιες της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας είναι το **πολιτισμικό τραύμα** και η **συλλογική μνήμη**. Τέλος προσεγγίζεται ο τρόπος που λειτουργεί η προσφυγική εμπειρία στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας, με εστίαση στην περίπτωση της ποντιακής ταυτότητας, όπως αυτή διαμορφώθηκε στην ελληνική επικράτεια τον 20^ο αιώνα.

Στο **2^ο κεφάλαιο** αναλύεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη συγκεκριμένη ερευνητική εργασία και οι περιορισμοί που προέκυψαν.

Στο **3^ο κεφάλαιο** περιλαμβάνεται η δευτερογενής **ποιοτική και ποσοτική έρευνα** που διενεργήθηκε για τη μελέτη της περιοχής ενδιαφέροντος. Συγκεκριμένα, γίνεται μια ιστορική ανασκόπηση της λιγνιτικής εξόρυξης στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας και του τρόπου που αυτή επηρέασε το κοινωνικό γίγνεσθαι της περιοχής. Έπειτα, παρατίθεται το νομοθετικό πλαίσιο για τη διενέργεια αναγκαστικών απαλλοτριώσεων και μετεγκαταστάσεων στην Ελλάδα. Ακολουθεί η σκιαγράφηση της περιοχής μελέτης υπό το πρίσμα της περιβαλλοντικής, κοινωνικής και οικονομικής προσέγγισης. Επιπλέον, γίνεται σύντομη αναφορά στις υπόλοιπες μετεγκαταστάσεις που έχουν πραγματοποιηθεί στην περιοχή.

Στο **4^ο κεφάλαιο** παρατίθενται τα αποτελέσματα της έρευνας, σύμφωνα με τις θεματικές ανάλυσης που διερευνώνται, και ανάγονται στο θεωρητικό πλαίσιο που τέθηκε εξ αρχής.

Στο **5^ο κεφάλαιο** παρατίθενται τα συμπεράσματα της εργασίας και περιγράφονται πιθανές προεκτάσεις μελλοντικής έρευνας.

1.1. Έννοια / Τύποι Ακούσιας Μετεγκατάστασης Πληθυσμού

Ο αναγκαστικός εκτοπισμός (forced displacement) αφορά την ακούσια μαζική μετακίνηση πληθυσμού και τη μετεγκατάστασή του, η οποία οφείλεται σε λόγους φυσικών καταστροφών (disaster-induced displacement), πολεμικών συγκρούσεων (conflict-induced displacement) ή υποκινείται από αναπτυξιακά έργα (development-induced displacement) (Ess, 2019). Ως μετεγκατάσταση ορίζεται «η μετάθεση σε άλλη θέση ενός υπό καταστροφή ή μεταφορά οικισμού, η οποία αποβλέπει στην αποκατάσταση της συνοχής του υπό την οικιστική μορφή, την οποία έφερε προ της καταστροφής ή της μεταφοράς του» (Πασιάκου, 2018: 18). Η μετεγκατάσταση ενός οικισμού αποτελεί ένα **σύνθετο εγχείρημα**, η υλοποίηση του οποίου εμπεριέχει πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές, χωρικές, τεχνικές και νομικές διαστάσεις (Πασιάκου, 2018: 20· Strauss, 2022). Στη διεθνή βιβλιογραφία διαφοροποιείται η χρήση μεταξύ των όρων “resettlement” και “relocation”. Συγκεκριμένα, ο όρος “resettlement” χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη σύνθετη και πολύχρονη διαδικασία του σχεδιασμού, του εκτοπισμού, της μετατόπισης, της αποκατάστασης του βιοτικού επιπέδου και της κοινωνικής συνοχής του μετεγκατασταθέντα πληθυσμού· ενώ ο όρος “relocation” χρησιμοποιείται για να περιγράψει το απομονωμένο στάδιο της μετεγκατάστασης, που αφορά τη μετατόπιση από το ένα μέρος στο άλλο (Adam κ.ά., 2015: 582).

Οι **ακούσιες μετεγκαταστάσεις** λόγω συγκεκριμένων αναπτυξιακών επιλογών και υλοποίησης των σχετικών έργων έχουν ταξινομηθεί από την επιστημονική κοινότητα σε δύο βασικές κατηγορίες:

- τις Development-Induced Displacement and Resettlement (DIDR), και
- τις Mining-Induced Displacement and Resettlement (MIDR),

με τις πρώτες να αποδίδονται ως αναπτυξιακά υποκινούμενοι εκτοπισμοί – μετεγκαταστάσεις· και τις δεύτερες ως εξορυκτικά υποκινούμενοι εκτοπισμοί – μετεγκαταστάσεις (Καριτίδου, 2016: 32). Οι τύπου DIDR μετεγκαταστάσεις έχουν κυρίως σχετιστεί με την κατασκευή έργων οδοποιίας, άρδευσης, υδροηλεκτρικών εγκαταστάσεων, αστικοποίησης, ανάπλασης και συντήρησης. Διακρίνονται σε ακαδημαϊκού τύπου, δημόσια διαθέσιμες μελέτες και ιδιωτικές εργασίες / reports (Καριτίδου, 2016: 31). Σύμφωνα με τον Terminski (2012) στο Καριτίδου (2016), η αναγκαστική μετεγκατάσταση σε παγκόσμιο επίπεδο εξ αιτίας της υλοποίησης αναπτυξιακών έργων αγγίζει τους 15.000.000 ανθρώπους ετησίως.

Οι τύπου MIDR ακούσιες μετεγκαταστάσεις αποτελούν επιμέρους κατηγορία των DIDR και αγγίζουν το πεδίο ενδιαφέροντος της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας. Αφορούν μετεγκαταστάσεις που οφείλονται στην εξορυκτική δραστηριότητα στην πλησίον περιοχή του εκάστοτε μετεγκατασταθέντα οικισμού (Καριπίδου, 2016: 33). Αν και μετεγκαταστάσεις λόγω της εξορυκτικής δραστηριότητας έχουν συντελεστεί ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έχοντας προκαλέσει τον εκτοπισμό εκατομμυρίων ανθρώπων, τουναντίον η γνώση που έχει συσσωρευτεί γύρω από αυτή τη διαδικασία είναι ελάχιστη σε σχέση με τις τύπου DIDR. Παράλληλα, η γνώση από τις μετεγκαταστάσεις τύπου DIDR δεν έχει εφαρμοστεί στις MIDR, δημιουργώντας ένα κενό στον ορθότερο χειρισμό τους, τόσο επιστημονικό όσο και αναπτυξιακό (Dowing, 2002 στο Καριπίδου, 2016:34). Σύμφωνα με τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, οι εκτοπισμοί και οι μετεγκαταστάσεις που προκλήθηκαν από εξορυκτικά αναπτυξιακά έργα κατά την περίοδο 1986-1993 αποτελούν λιγότερο από το 5% των συνολικών DIDR μετεγκαταστάσεων (Adam κ.ά., 2015: 582). Αυτό το ποσοστό όμως αμφισβητείται, καθώς προσμετρά μόνο τα αναπτυξιακά έργα που διενεργήθηκαν υπό την αιγίδα της Παγκόσμιας Τράπεζας (Adam, 2015: 582). Ο Theodore Downing (2002 από Adam κ.ά., 2015: 582) υποστηρίζει ότι το πλήθος των εκτοπισμών/μετεγκαταστάσεων λόγω εξορυκτικών έργων **δεν έχει καταγραφεί συστηματικά** για να είναι υπολογίσιμο, ενώ εικάζει ότι είναι κατά πολύ μεγαλύτερο.

Οι τύπου MIDR μετεγκαταστάσεις ανήκουν στη βιβλιογραφική κατηγορία των ιδιωτικών εργασιών / reports. Αυτό σημαίνει ότι το παράγωγο της μετεγκατάστασης είναι εμπιστευτικού τύπου, η επιτέλεσή της διεκπεριώνεται από συγκεκριμένο επιτελείο συμβούλων της εκάστοτε επιχείρησης και η πληροφορία συνήθως δεν διακινείται εντός της (Καριπίδου, 2016:38). Παρόλα αυτά, το παράγωγο της μετεγκατάστασης είναι εμπορευματικό και κοινωνικά εμφανές, οπότε δύναται να επηρεάσει και να διαμορφώσει τις στρατηγικές σε ακόλουθες μετεγκαταστάσεις. Ο ιδιωτικός χαρακτήρας του σχεδιασμού όμως εμποδίζει τη συσσώρευση γνώσης γύρω από τις πρακτικές και την μετέπειτα αξιολόγησή τους.

Οι MIDR μετεγκαταστάσεις διαθέτουν ειδοποιά χαρακτηριστικά, τα οποία τις διαφοροποιούν από τις DIDR και χρειάζεται να μελετηθούν ξεχωριστά, ώστε να είναι δυνατή η πρόβλεψη και η καλύτερη διαχείριση των συνεπειών τους. Συγκεκριμένα, μία μετεγκατάσταση τύπου MIDR είναι δυνατό να προκύψει σε οποιαδήποτε φάση του κύκλου ζωής ενός εξορυκτικού έργου, σε αντίθεση με τις τύπου DIDR που είναι σαφώς οριοθετημένη η έναρξη και λήξη του έργου και κατά συνέπεια η γη που θα απαλλοτριωθεί και ο πληθυσμός που θα εκτοπιστεί (Van Zyl, 2005 στο Καριπίδου, 2016: 39). Στην περίπτωση των MIDR μετεγκαταστάσεων είναι δυνατό να μεταβληθεί ο χρονικός ορίζοντας της μετεγκατάστασης, να προκύψει νωρίτερα ή αργότερα από τον

προβλεπόμενο, καθώς και να μεταβληθεί η έκταση της γης προς απαλλοτρίωση, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τον εκτοπισμένο πληθυσμό.

Επιπλέον, η διαδικασία της μετεγκατάστασης τύπου MIDR είναι ευμετάβλητη και ρευστή λόγω της άμεσης σχέσης της εξορυκτικής δραστηριότητας με τη διεθνή αγορά και το υψηλό ρίσκο αυτής της μορφής των επενδύσεων (Καριπίδου, 2016: 34). Συγκεκριμένα, η ρευστότητα της εξορυκτικής δραστηριότητας έγκειται στην εξάρτησή της από το εθνικό και διεθνές νομοθετικό πλαίσιο, ρυθμιστικούς παράγοντες και προϋποθέσεις, τις τιμές του εμπορίου, το χρηματιστήριο και τις οικονομικές απαιτήσεις του έργου (Καριπίδου, 2016: 39).

Τέλος, ένα χαρακτηριστικό των τύπου MIDR μετεγκαταστάσεων που διακυβεύεται είναι αν αυτές συγκαταλέγονται σε έργα τύπου “Greenfields” ή τύπου “Brownfields”. Τα “Brownfields” αφορούν εγκαταλελειμμένα τμήματα του αστικού ιστού, με πρότερη βιομηχανική ή εμπορική χρήση· ενώ τα έργα τύπου “Greenfields” αναφέρονται σε περιοχές της υπαίθρου ή αστικές, δασικές ή αγροτικές, χωρίς πρότερη βιομηχανική χρήση (Καριπίδου, 2016: 38). Τα έργα τύπου “Brownfields” διακρίνονται από τα εξής χαρακτηριστικά: εναποθέτουν βλαβερές προσμίξεις στο έδαφος, καθιστώντας τον περιβάλλοντα χώρο ακατάλληλο για διαβίωση· το περιβαλλοντικό τους αντίκτυπο είναι διαχρονικό· και δύναται να επεκταθούν άνευ πρότερου σχεδιασμού και να συμβούν σε οποιαδήποτε φάση του αναπτυξιακού έργου. Οι αποζημιώσεις μεταξύ έργων τύπου “Greenfields” και “Brownfields” διαφέρουν σημαντικά, με τα έργα τύπου “Brownfields” να υπερτερούν. Επίσης, ο κοινωνικός αντίκτυπος των έργων τύπου “Brownfields” εκτιμάται ως δυσμενέστερος, καθιστώντας αυτές τις επενδύσεις δυσεπίτευκτες στο επίπεδο συνδιαμόρφωσης της απόφασης με την τοπική κοινωνία, αφού το κοινωνικό τους κόστος είναι δύσκολο να εκτιμηθεί εκ των προτέρων (Καριπίδου, 2016).

Οι ερευνητές Owen και Kemp (2015) υποστηρίζουν τη συμπερίληψη των μετεγκαταστάσεων τύπου MIDR στα τύπου “Brownfields” έργα, κάνοντας λόγο για το **“φαινόμενο brownfield”**. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι μετεγκαταστάσεις τύπου MIDR προσιδιάζουν στα έργα τύπου “Brownfields” λόγω του περιβαλλοντικού και κοινωνικού τους αντίκτυπου. Ειδικότερα, έχουν ως αποτέλεσμα τη σταδιακή επέκταση των εξορύξεων, της γης προς απαλλοτρίωση και του εκτοπισμένου πληθυσμού λόγω της οικονομικής αστάθειας και αβεβαιότητας του έργου, στοιχεία που συνεπάγονται αναβολές στην αποζημίωση του πληγέντα πληθυσμού, συμβίωση του εξορυκτικού έργου με το ανθρωπογενές περιβάλλον διαβίωσης των μετεγκατασταθέντων, καθώς και αλληλεξαρτήσεις και μοχλεύσεις (Καριπίδου, 2016: 40).

Τέλος, αξίζει να σχολιαστεί η συζήτηση που αναπτύσσεται γύρω από τις εξορυκτικές δραστηριότητες στην εκάστοτε τοπική κοινωνία· και πως αυτή επηρεάζεται

από τον κυρίαρχο λόγο των επενδυτών και του κράτους, καθώς και πως μετασηματίζεται με το πέρας των σχετικών επενδύσεων. Οι εξορυκτικές δραστηριότητες οδηγούν σε οικονομική μεγέθυνση λόγω των υποδομών που κατασκευάζονται, της αύξησης της απασχόλησης και της πληθυσμιακής εισροής που αυτή συνεπάγεται (Karasmanaki κ.ά., 2020). Αυτά τα τρία χαρακτηριστικά της οικονομικής μεγέθυνσης συνοδεύουν την επιχειρηματολογία των επενδυτών και του κράτους σχετικά με την «ανάπτυξη» της περιοχής ενδιαφέροντος. Παρόλα αυτά, αυτές οι επενδύσεις συνοδεύονται και από ένα ευρύ φάσμα δυσμενών κοινωνικών επιπτώσεων, πέραν των προφανών περιβαλλοντικών. Σύμφωνα με τη μελέτη των Bec κ.ά. (2016), οι εν λόγω επενδύσεις, εκτός από την εισροή χρήματος προκαλούν δυσφορία και δυσπιστία στην τοπική κοινωνία, καθώς δημιουργούν ανισορροπία μεταξύ των νεοδημιουργούμενων και των υφιστάμενων τοπικών επιχειρήσεων και τη ζήτηση εργατικού δυναμικού, αυξάνουν το κόστος διαβίωσης και την αξία της κατοικίας, ενώ τα κέρδη των εξορυκτικών δραστηριοτήτων εκρέουν του τοπικού κύκλου της οικονομίας. Επίσης, η συγκεκριμένη έρευνα εντόπισε ότι η ανάπτυξη των εξορυκτικών δραστηριοτήτων πλήττει τις λοιπές οικονομικές δραστηριότητες της περιοχής, που σχετίζονται με άλλους τομείς δραστηριότητας, όπως τη γεωργία και τον τουρισμό.

1.2. Ευρωπαϊκά Παραδείγματα Μετεγκαταστάσεων Τύπου MIDR

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται συνοπτικά παραδείγματα μετεγκαταστάσεων, που προκλήθηκαν από εξορυκτικά έργα στην Ευρώπη. Η επιλογή των παραδειγμάτων έγινε με βάση τη διαθέσιμη ερευνητική βιβλιογραφία, η οποία είναι περιορισμένη. Κριτήριο επιλογής των παραδειγμάτων αποτέλεσαν τα διαφοροποιημένα πολιτισμικά συγκείμενα εντός του ευρωπαϊκού χώρου, καθώς και ιστορικά παραδείγματα, με σκοπό μία πλουραλιστική προσέγγιση των πρακτικών που έχουν εφαρμοστεί και αξιολογηθεί ερευνητικά, πριν από την τοποθέτηση της μελέτης περίπτωσης της παρούσας εργασίας στο οικείο πολιτισμικό της συγκείμενο. Τα παραδείγματα που παρατίθενται οργανώνονται χωρικά, ενώ παρουσιάζεται επίσης συνοπτικά το ιστορικό και πολιτικό τους υπόβαθρο.

Σερβία

Ο τρόπος με τον οποίο έχουν διαχειριστεί τις μετεγκαταστάσεις λόγω της εξόρυξης του λιγνίτη σε έτερη βαλκανική χώρα προσιδιάζει στη σχετική πολιτική της χώρας μας και αξίζει να γίνει μία σύντομη αναφορά στον τρόπο που ερευνητικά προσεγγίστηκε σχετικό Βαλκανικό παράδειγμα για μία από απόσταση παρατήρηση οικείων πρακτικών.

Στη Σερβία, η περιοχή της Kolubara αποτελεί το ισχυρότερο δυναμικό της χώρας σε αποθέματα λιγνίτη, η εξόρυξη του οποίου αγγίζει τα 28-29 εκατομμύρια σε ετήσια βάση και αντιστοιχεί στο 70% της συνολικής παραγωγής της χώρας. Η περίπτωση της βιομηχανοποίησης και αστικοποίησης της Σερβίας οφείλει να προσεγγιστεί υπό το πρίσμα μιας χώρας της πρώην Σοβιετικής Ένωσης σε μετάβαση προς την ελεύθερη αγορά (Đukićin, κ.ά., 2011). Στη συγκεκριμένη περιοχή εντοπίζονται έντονες χωρικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Σχετικά με τον χώρο, μεγάλη έκταση καλλιεργήσιμης γης και δάσους μετατράπηκε σε ορυχεία ή πρώην ορυχεία και ακολούθως σε χωματερές (dump areas). Αυτή η αλλαγή στη χρήση της γης διάβρωσε έντονα το έδαφος και οδήγησε σε υψηλό κίνδυνο κατολισθήσεων στις εν λόγω περιοχές. Επίσης, μειώθηκε η διαθεσιμότητα και η ποιότητα των υπόγειων υδάτων, ενώ χρειάστηκε να γίνουν έργα για τη μετατόπιση της κοίτης και ροής του ποταμού της περιοχής.

Αυτές οι αλλαγές στον περιβάλλοντα χώρο δεν μπορούσαν να μην έχουν αντίκτυπο στην περιβάλλουσα κοινωνική ζωή. Αρχικά, σημειώθηκε έντονη υποβάθμιση στην ποιότητα ζωής των κατοίκων, των οποίων το βιομηχανοποιημένο πλέον περιβάλλον την κατέστησε ανθυγιεινή (Đukićin, κ.ά., 2011). Από τη δεκαετία του '90 ξεκίνησε η μετεγκατάσταση μεγάλου πληθυσμού κατοίκων της περιοχής, η οποία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Η πολιτική των μετεγκαταστάσεων που υιοθέτησε το κράτος της Σερβίας είναι εκείνη των αποζημιώσεων με υψηλά χρηματικά ποσά των μετατοπισμένων, ενώ η ευθύνη της μετεγκατάστασής τους ήταν και παραμένει αποκλειστικά ατομική, χωρίς κάποιον κρατικό σχεδιασμό και περαιτέρω υποστήριξη (Đukićin, κ.ά., 2011).

Σύμφωνα με έρευνα που διενεργήθηκε σχετικά με την ποιότητα ζωής των μετεγκατασταθέντων, οι κάτοικοι ένοιωθαν «εκτοπισμένοι», βιώνοντας έντονα συναισθήματα αβεβαιότητας και δυσαρέσκειας. Συγκεκριμένα, πολλοί χρειάστηκε να αλλάξουν επαγγελματικό αντικείμενο, οι περισσότεροι έμειναν άνεργοι, ενώ οικονομικές και δημογραφικές πιέσεις σημειώθηκαν και στα πλησιέστερα αστικά κέντρα που δέχτηκαν – χωρίς κάποιον σχεδιασμό – τον μετεγκαταστήσαντα πληθυσμό (Pereira Dra κ.ά., 2010 από Đukićin, κ.ά., 2011). Επί των αποτελεσμάτων της έρευνας σημειώθηκε ότι η προσαρμογή των μετεγκατασταθέντων σε νέα περιβάλλοντα και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδό τους αποτελούν τα δύο κυρίαρχα χαρακτηριστικά που δυσκόλεψαν περισσότερο τον πληγέντα πληθυσμό. Στο κοινωνικό επίπεδο μακρόχρονα, η δημιουργία μιας ευρείας οριζόντιας ζώνης ορυχείων, σε συνδυασμό με την «ακύρωση» πολλών οικισμών, διέρρηξαν το κοινωνικό δίκτυο των οικισμών. Ως εκ τούτου σημειώνεται μία ρηξικέλευθη πολιτισμική αλλαγή, τα ερείπια της οποίας θα εξαφανιστούν με το πέρασμα του χρόνου (Spacic κ.ά. 2007 από Đukićin, κ.ά., 2011).

Γερμανία

Στην περίπτωση των μετεγκαταστάσεων που διενεργήθηκαν στο κράτος της Γερμανίας, οι διαφορετικές πολιτικές διαχείρισης των μετατοπισμένων είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την πρόσφατη πολιτική ιστορία του κράτους. Μαζικές μετεγκαταστάσεις διενεργήθηκαν για την εξόρυξη λιγνίτη και ουρανίου, καθώς και την εκβιομηχάνιση της αγροτικής παραγωγής. Συγκεκριμένα για την εξόρυξη άνθρακα, στο Γερμανικό κράτος έχουν διενεργηθεί 370 μετεγκαταστάσεις οικισμών λόγω της εξόρυξής του, με συνολικό πληθυσμό περίπου 120.000 κατοίκους κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα και την πρώτη μετεγκατάσταση να σημειώνεται το 1924 (Ess, 2019). Το διάστημα 1950-1991 στη Γερμανική Λαϊκή Δημοκρατία ο πληθυσμός που μετεγκαταστάθηκε υπολογίζεται, σύμφωνα με τις επίσημες καταγραφές, σε 22.000 κατοίκους, 71 χωριά και 30 οικισμούς (Ess, 2019). Δεν είναι αμελητέα λοιπόν η συσσώρευση γνώσης και εμπειριών που αποκομίστηκαν από τις διάφορες κρατικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν και συνεχίζουν να εφαρμόζονται.

Οι **τέσσερις πολιτικές μετεγκατάστασης** που εφαρμόστηκαν στο Γερμανικό κράτος, σύμφωνα με τη Julia Ess (2019), είναι:

- η κατά μόνας μετεγκατάσταση – *single relocation* –, κατά την οποία αποζημιώνεται το νοικοκυριό και εκείνο σχεδιάζει τη μετεγκατάστασή του,
- η ομαδική μετεγκατάσταση – *group relocation* –, κατά την οποία ομάδες νοικοκυριών ενσωματώνονται σε ήδη υπάρχοντες οικισμούς,
- η συλλογική μετεγκατάσταση – *collective relocation* –, κατά την οποία ο εκτοπισμένος οικισμός μετεγκαθίσταται σε νέο, διατηρώντας την κοινοτική του σύσταση, και
- η συνενωτική/συγχωνευτική μετεγκατάσταση – *consolidating relocation* –, κατά την οποία ένα σύνολο εκτοπισμένων οικισμών μετεγκαθίσταται από κοινού σε υπάρχοντα οικισμό ή δημιουργούν έναν νέο ενοποιημένο οικισμό.

Ιστορικά πριν την ενοποίηση του Γερμανικού κράτους με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, η Γερμανική Λαϊκή Δημοκρατία και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας ακολούθησαν διαφορετικές πολιτικές διαχείρισης της μετεγκατάστασης.

Η πρώτη ακολουθεί τις κατά μόνας και ομαδικές μετεγκαταστάσεις μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '80 με δυσάρεστα αποτελέσματα, τα οποία οφείλονται κυρίως στην ακούσια ραγδαία αλλαγή του τρόπου ζωής των μετεγκατασταθέντων από τις αγροτικές σε αστικές περιοχές.

Η δεύτερη ακολουθούσε συλλογικές ή συνενωτικές πρακτικές ήδη από το 1950. Πιο συγκεκριμένα, οι δύο εκτενέστερες εξορυκτικές περιοχές αφορούν την Rheinland, που διοικητικά ανήκε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας· και την περιοχή

της Lusatia στην Γερμανική Λαϊκή Δημοκρατία. Μετά την ενοποίηση του Γερμανικού κράτους, η συλλογική πολιτική μετεγκατάστασης υιοθετήθηκε στο σύνολό της, ενώ προστέθηκε η κοινοτική ευθύνη (“socially responsible” relocations) στις πρακτικές, κατά την οποία ζητείται η άποψη των μετεγκαταστασάντων σε κάθε βήμα που αφορά την μετεγκατάστασή τους (Ess, 2019).

Στην περίπτωση του Γερμανικού κράτους, με εκτενή στον χρόνο και στον χώρο παράδοση στην εξόρυξη άνθρακα τον 20ο αιώνα, εντοπίζεται ακραία μεταβολή στον κοινωνικό ιστό της υπαίθρου και στον πολιτισμό της. Αυτή η μεταβολή, χάριν της εκβιομηχάνισης της γης, συνάδει με τον εκσυγχρονισμό και την αστικοποίηση της κοινωνικής ζωής μετά το Β΄ ΠΠ, όταν πολιτικό πρόταγμα τόσο της Λαϊκής Δημοκρατίας όσο και της Δημοκρατικής Γερμανίας ήταν η αστικοποίηση με όρους «εκσυγχρονισμού» και «αναβάθμισης του βιοτικού επιπέδου». Ο εκτοπισμός λόγω εξορύξεων αποτέλεσε εργαλείο εντατικοποίησης αυτής της πολιτικής, η οποία σε βάθος χρόνου αφάνισε πλήθος οικισμών της υπαίθρου και των πολιτισμικών τους στοιχείων (Ess, 2019).

Τσεχία

Την κομμουνιστική περίοδο της περιοχής της Τσεχίας (1948-1989), η Τσεχοσλοβακία – ως μέλος της πρώην ανατολικοευρωπαϊκής ομάδας χωρών COMECON – χαρακτηριζόταν ως «ο τόπος σφυρηλάτησης του σοσιαλιστικού στρατοπέδου» (Bohumil, 2016). Ο λιγνίτης θεωρούνταν ο «εθνικός μαύρος χρυσός». Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η εξόρυξη του λιγνίτη ως κύριας πηγής παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας πενταπλασιάστηκε. Η πολιτική έμφασης στη μεγέθυνση της βαριάς βιομηχανίας επηρέασε ευεργετικά την εθνική οικονομία, προκάλεσε όμως μία σημαντικής έκτασης περιβαλλοντική καταστροφή. Μόνο το 1984 εξορύχθησαν 38,6 εκατομμύρια τόνοι λιγνίτη από τη λιγνιτοφόρο λεκάνη του Most (Bohumil, 2016). Κατά την κομμουνιστική περίοδο αφανίστηκαν περισσότεροι από 100 οικισμοί και εκτιμάται ότι εκτοπίστηκαν περισσότεροι από 90.000 άνθρωποι (Bohumil, 2016). Μετά το 1991, το νεοϊδρυθέν Υπουργείο Περιβάλλοντος ανέπτυξε προγράμματα αποκατάστασης της λιγνιτοφόρου λεκάνης του Most, περιορίζοντας παράλληλα την εξορυκτική δραστηριότητα.

Η τρέχουσα ενεργειακή πολιτική της Τσεχίας παραμένει υψηλά εξαρτώμενη σε συμβατικούς ορυκτούς πόρους. Η συνολική παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας βασίζεται κυρίως στην καύση λιγνίτη (41%), λιθάνθρακα (6%), φυσικού αερίου και άλλων καυσίμων (6%), πυρηνική ενέργεια (35%) και ΑΠΕ (12%) (Energostat, 2014 από Bohumil, 2016). Η Τσεχία επίσης εξάγει ηλεκτρική ενέργεια 17 TWh και η εξαγωγή αυτή βασίζεται στην καύση του λιγνίτη. Πλέον έχει ανοίξει μία έντονη πολιτική διαμάχη σχετικά με την ενεργειακή πολιτική της Τσεχίας και τα εδαφικά όρια των επιφανειακών

εξορύξεων του λιγνίτη στην περιοχή Most. Αυτή η διαμάχη βασίζεται στην υπέρβαση των ορίων εκμετάλλευσης της περιοχής, όπως αυτά είχαν θεσπιστεί από την πρώτη μετακομμουνιστική κυβέρνηση του '91. Το 2012 τροποποιήθηκε η σχετική με την εξόρυξη του λιγνίτη νομοθεσία και μεγάλες εκτάσεις γης της περιοχής Most απαλλοτριώθηκαν υπέρ των μεταλλευτικών εταιρειών. Η καταπάτηση των ορίων που είχαν τεθεί έχει οδηγήσει σε εκτοπισμό και αφανισμό ένα ευρύ φάσμα κοινοτήτων της περιοχής (Bohumil, 2016).

Πολωνία

Η Πολωνία έχει πολυάριθμα κοιτάσματα και πλούσια αποθέματα λιγνίτη και συγκαταλέγεται σε έναν από τους μεγαλύτερους παραγωγούς λιγνίτη της Ευρώπης ετησίως, σύμφωνα με τα στοιχεία της E.E. (Kasztelewicz, 2008). Σύμφωνα με έρευνα του 2011, υπήρχαν 10 ενεργές ανασκαφές με 1280,5 mg εκτιμώμενων αποθεμάτων λιγνίτη και με προοπτική παραγωγικής επάρκειας για τα επόμενα 20 χρόνια (Badera κ.ά., 2014). Η προβλεπόμενη αύξηση της κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας στην Πολωνία οδήγησε στην αυξανόμενη ανάγκη πρόσβασης σε νέα εξορυκτικά πεδία. Ωστόσο, το αυξημένο ενδιαφέρον της πολωνικής μεταλλευτικής βιομηχανίας για νέες επενδύσεις σε επιλεγμένα κοιτάσματα συνάντησε κοινωνική αντίσταση. Το 2009 διεξήχθησαν δημοψηφίσματα σε 6 κοινότητες από την περιοχή Legnica-Ścinawa, στα οποία πάνω από το 90% των ψήφων, κατά μέσο όρο, ήταν κατά της έναρξης μιας επιφανειακής εξόρυξης λιγνίτη στην περιοχή. Σε ένα δημοψήφισμα που διεξήχθη παράλληλα με το παραπάνω, την ίδια χρονιά σε 2 κοινότητες από την περιοχή Gubin-Brody (επαρχία Lubusz), πάνω από το 65% του κόσμου ψήφισε κατά της εξόρυξης (Badera, 2014).

Το ορυχείο Bełchatów βρίσκεται στην κοινότητα Kleszczów. Είναι το μεγαλύτερο ορυχείο στην Πολωνία και ένα από τα μεγαλύτερα επιφανειακά ορυχεία στην Ευρώπη. Ολόκληρο το μεταλλευτικό-ενεργειακό συγκρότημα καταλαμβάνει περίπου τη μισή έκταση της κοινότητας. Τα αρχικά αποθέματα ήταν περίπου 1000 εκατομμύριο τόνοι ορυκτών. Η ετήσια παραγωγή ήταν περίπου 25 εκατομμύρια τόνοι (2011), που αποτελεί λίγο περισσότερο από το 40% της συνολικής παραγωγής λιγνίτη στην Πολωνία. Το ορυχείο, το οποίο σήμερα ανήκει στην κρατική εταιρεία παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας Polska Grupa Energetyczna (PGE), ξεκίνησε την παραγωγή λιγνίτη το 1980. Σταδιακά, με την ανάπτυξη της εξορυκτικής δραστηριότητας, περισσότεροι από 1500 κάτοικοι της κοινότητας εκτοπίστηκαν και μετεγκαταστάθηκαν στην πόλη Bełchatów. Το 2014, 500 κάτοικοι της κοινότητας εργάζονταν στο ορυχείο και στον ΑΗΣ που συνδέεται με αυτό, που αποτελεί το 17% του πληθυσμού στην παραγωγική ηλικία (Badera κ.ά., 2014).

Ωστόσο, παρά την αυξανόμενη εξορυκτική δραστηριότητα του λιγνίτη στην Πολωνία και του ειδοποιού χαρακτηριστικού αυτής που είναι η οριζόντια ανάπτυξή της, άρα και η δέσμευση μεγάλων εκτάσεων γης, και παρά το γεγονός ότι συντελέστηκαν πολυπληθείς εκτοπισμοί οικισμών, δεν έχει γίνει ακόμη μία συστηματική εκτίμηση των εκτοπισμένων και μετεγκαταστημένων πληθυσμών. Τουναντίον, οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Πολωνία σχετικά με την εξόρυξη του λιγνίτη αφορούν τις επιπτώσεις της εξόρυξης και τις εκτιμήσεις της στάσης της τοπικής κοινωνίας. Στις έρευνες που υλοποιήθηκαν στην προκειμένη περίπτωση, εκτιμούνταν η θετική στάση των κατοίκων των περιοχών που συντελούνταν οι εξορύξεις, με κεντρικό επιχείρημα την οικονομική ανάπτυξη που αυτές επιφέρουν (Badera, 2014· Kasztelewicz, 2010). Ενώ στις έρευνες που αφορούσαν τις επιπτώσεις των εξορυκτικών δραστηριοτήτων, οι ερευνητές εκτιμούσαν ότι οι θετικές επιπτώσεις υπερτερούν των αρνητικών (Kasztelewicz, 2008). Τέλος, δεν εντοπίστηκε – τουλάχιστον διαθέσιμη στα Αγγλικά – ερευνητική βιβλιογραφία που να διατηρεί μία κριτική στάση σχετικά με την εξορυκτική δραστηριότητα στην Πολωνία.

1.3. Η Μέθοδος Cernea σχετικά με την Εκτίμηση των Κοινωνικών Κινδύνων των Μετεγκαταστάσεων

Γενικά, από τις ποικίλες έρευνες που εξετάστηκαν (Cernea, 1997, 1998· Scudder, 1991· McDowell, 1996· Maitra, 2009· Dowing & Garcia-Downing, 2009· Maldonado, 2012 από Adam κ.ά., 2015: 582), υποστηρίζεται ότι οι μετεγκαταστάσεις θέτουν σε κίνδυνο την κοινωνική και οικονομική ζωή των μετεγκαταστημένων. Ο κίνδυνος αυτός συνδέεται με την απουσία σχεδιασμού και την έλλειψη οργανωμένου πλαισίου διενέργειας της μετεγκατάστασης. Η σημασία της προσμέτρησης της επικινδυνότητας του έργου της μετεγκατάστασης στην κοινωνία αναφοράς είναι βαρύνουσα, διότι καθορίζει τη χροιά του έργου. Κρίνεται ουσιαστικά εάν το έργο ήταν αναπτυξιακό και βελτιστοποίησε την ποιότητα ζωής των κατοίκων ή οδήγησε στη φτωχοποίηση της περιοχής.

Ο αναγκαστικός εκτοπισμός και η διαδικασία της μετεγκατάστασης δεν αφορά απλώς τη μετακίνηση μιας πληθυσμιακής ομάδας, αλλά σχετίζεται με την απώλεια υλικών και άυλων περιουσιακών στοιχείων, συμπεριλαμβανομένων των θέσεων εργασίας, της παραγωγικής γης, των πηγών εισοδήματος, της διατάραξης των κοινωνικών δομών και των κοινωνικών δικτύων. Συνδέεται επίσης με αυξημένους κινδύνους υγείας, την κοινωνική αποσάθρωση, τη διακοπή εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και την απώλεια πολιτισμικών δεσμών και της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας (Downing, 2002· Nilsson 2010· Speller & Twigger-Ross, 2009). Οι μετεγκατασταθέντες αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τον χώρο στον οποίο

διαμορφώθηκε και αναφέρεται η συλλογική τους ταυτότητα και, σύμφωνα με τον Downing (2002), η χρηματική αποζημίωση των κατοίκων απέχει κατά πολύ από την αποκατάσταση του βιοτικού τους επιπέδου.

Ο Cernea (1997 από Adam κ.ά., 2015: 582), μέσα από το έργο του με τον τίτλο “*Impoverishment Risk and Reconstruction (IRR) Model for Resettling Displaced Populations*”, ανέπτυξε το μοντέλο προσδιορισμού των θεμελιωδών κινδύνων του εκτοπισμού/μετεγκατάστασης. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, οι **κίνδυνοι** στους οποίους εκτίθενται οι εκτοπισμένοι / μετεγκατασταθέντες είναι οι ακόλουθοι:

- ακτημοσύνη (landlessness)
- ανεργία (joblessness)
- αστεγία (homelessness)
- περιθωριοποίηση (marginalization)
- επισιτιστική ανασφάλεια (food insecurity)
- απώλεια πρόσβασης στη δημόσια περιουσία (loss of access of common property)
- αυξημένη νοσηρότητα (increased morbidity)
- κοινωνική αποσάθρωση (community disarticulation)

Ο προσδιορισμός των κινδύνων και η εκτίμησή τους θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για τον σωστό σχεδιασμό και την πρόληψή τους. Η χρησιμότητα του μοντέλου πρόβλεψης των κινδύνων εκτοπισμού/μετεγκατάστασης δεν έγκειται στην εκ των υστέρων επιβεβαίωση των καταστροφικών της αποτελεσμάτων, αλλά στην πρότερη απορρόφηση και ανάληψη δράση έναντι των προβλέψεών του, στην παρεμπόδιση ή την ελαχιστοποίηση των δυσμενών επιπτώσεων εκτοπισμού/μετεγκατάστασης. Υπό αυτό το πρίσμα, η εκτίμηση και ανάλυση των κινδύνων αποτελούν κρίσιμες προϋποθέσεις για την πρακτική του ορθού σχεδιασμού (Merton, 1979).

Στη συγκεκριμένη έρευνα δεν γίνεται εφαρμογή της μεθοδολογίας που προτείνει το μοντέλο IRR, αλλά συνεκτιμώνται τα νοητικά εργαλεία που αυτό προσφέρει στα θέματα που προκύπτουν στην ανάλυση των δεδομένων της. Συγκεκριμένα, οι δύο παράμετροι του μοντέλου που θα ληφθούν υπόψιν στην παρούσα έρευνα είναι: η **περιθωριοποίηση** και η **κοινωνική αποσάθρωση**.

Αναλυτικότερα, η **περιθωριοποίηση** αφορά τη συνθήκη κατά την οποία η οικονομική ισχύς του νοικοκυριού απομειώνεται και αυτό διολισθαίνει σε μία «καθοδική κινητικότητα» (Cernea, 2021). Στην πιο ευάλωτη θέση βρίσκονται τα αγροτικά νοικοκυριά, το κεφάλαιο σε γη των οποίων μετατρέπεται σε χρηματικό, αλλάζοντας ριζικά τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του νοικοκυριού τους. Ακόμα και στις περιπτώσεις που διανέμεται κεφάλαιο σε γη, τα διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά της (γονιμότητα,

θρεπτικά, κλίση κ.λπ.) δυσχεραίνουν την οικονομική επανένταξη του νοικοκυριού. Η περιθωριοποίηση συνδέεται με υψηλό κίνδυνο φτωχοποίησης του νοικοκυριού.

Ο κίνδυνος φτωχοποίησης αναφέρεται στα νοικοκυριά μικροϊδιοκτητών και τεχνιτών, τα οποία χάνουν το υποστηρικτικό τους κοινωνικό και πελατειακό δίκτυο. Κοινή παράμετρος κινδύνου περιθωριοποίησης των νοικοκυριών αποτελεί η αδυναμία επένδυσης του προϋπάρχοντος μορφωτικού και παραγωγικού τους κεφαλαίου, το οποίο καθίσταται ανενεργό και άχρηστο. Αυτός ο κίνδυνος επηρεάζει με τη σειρά του την αυτοεικόνα των μελών του νοικοκυριού και την ταυτότητά τους. Επιπλέον, έχει διαπιστωθεί ότι η οικονομική περιθωριοποίηση των εκτοπισμένων νοικοκυριών ξεκινά ήδη από την ανακοίνωση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης λόγω των απο-επενδύσεων σε υποδομές και υπηρεσίες στην προς μετεγκατάσταση περιοχή (Cernea, 2021).

Σχετικά με την παράμετρο της **κοινωνικής αποσάθρωσης**, έχει διαπιστωθεί ότι ο εκτοπισμός και η μετεγκατάσταση διαρρηγνύουν τον κοινωνικό ιστό, κατακερματίζουν την εκτοπισμένη κοινότητα και διαλύουν τα πρότυπα της κοινωνικής οργάνωσης και των διαπροσωπικών δεσμών. Η μετεγκατάσταση καταργεί τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα αμοιβαίας βοήθειας και τις γειτονιές, τους τοπικούς συλλόγους και τις αυτορρυθμιζόμενες εστίες αμοιβαίας εξυπηρέτησης των κοινοτήτων (Cernea, 2021). Αυτή η αποσταθεροποίηση του κοινωνικού ιστού δημιουργεί μία κατάσταση ανασφάλειας και αίσθησης απώλειας της συλλογικής ταυτότητας της κοινότητας. Ο Cernea (2021) μιλά για την απώλεια του κοινωνικού κεφαλαίου· ενώ ο Dowling (1996) πολύ εύστοχα περιγράφει ότι: *«μπορεί η φυσική παρουσία των ανθρώπων να παραμένει, η κοινότητα όμως που αυτοί συναποτελούσαν, δεν υπάρχει πιά»*.

1.4. Η Έννοια του «Νοικοκυριού» στις Αναπτυξιακές Επιστήμες και στην Κοινωνική Ανθρωπολογία

Η οριοθέτηση και περιγραφή του όρου του **νοικοκυριού** αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη μελέτη, τον σχεδιασμό και την εκτίμηση των επιπτώσεων της μετεγκατάστασης στην κοινωνική και οικονομική ζωή των μετεγκατασταθέντων. Το νοικοκυριό θεωρείται η ενδιάμεση ενότητα μεταξύ της ιδιωτικής συμπεριφοράς του ατόμου και του ευρύτερου κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος (Adam κ.ά., 2015: 583). Σύμφωνα με μία άλλη προσέγγιση, το νοικοκυριό ορίζεται ως ο *«τόπος των πόρων και του εργατικού δυναμικού»* (Davidson, 1991: 14 από Adam κ.ά., 2015: 583). Ένας άλλος ορισμός χαρακτηρίζει τα νοικοκυριά ως *«περίπλοκες μονάδες που ασχολούνται με την τροφοδοσία, ενώ αποτελούν τη συστατική μονάδα της κοινωνίας που βασικός σκοπός της είναι να ασχολείται με την παραγωγή και την αναπαραγωγή του κοινωνικού γίνεσθαι»* (Byceson, 2002· Bernstein, 1992· Deera, 1979 από Καριπίδου, 2016: 51). Τέλος, σύμφωνα με τον

ορισμό του Scoones, το νοικοκυριό αποτελεί «μία μονάδα που μπορεί να επανέλθει από άγχη και καταστάσεις σοκ, να διατηρήσει ή ακόμα και να αυξήσει τα πλεονεκτήματα και τις ικανότητές του, χωρίς ταυτόχρονα να υποτιμά τη φυσική του βάση» (Καριπίδου, 2016:51).

Η επιστήμη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας εξετάζει κριτικά τον οικονομικό όρο «νοικοκυριό», υποστηρίζοντας πως πρόκειται για μία ανθρώπινη πρακτική, η οποία δεν υπερβαίνει πολιτισμικούς καθορισμούς (Παπαταξιάρχης, 1996)¹. Επιπλέον, προβληματοποιεί τον όρο «νοικοκυριό» ως αναλυτική κατηγορία, προσπαθώντας να εξιχνιάσει συνιστώσες του που, λόγω της πολιτισμικής οικειότητας, είναι δυσδιάκριτες. Αρχικά, η ανθρωπολογική θεωρία αποσυνδέει την οικιακή ομάδα από την οικογένεια, ορίζοντας το νοικοκυριό ως μία διακριτική, αυτοδύναμη μονάδα που διαφοροποιείται από το δημόσιο πεδίο, συγκροτείται ιεραρχικά, αναπτύσσονται δυναμικά πεδία εντός της και εσωτερικές συγκρούσεις. Ο Παπαταξιάρχης (1994) αναδεικνύει τέσσερις πτυχές του «νοικοκυριού»:

- α. Το «νοικοκυριό» συναπαρτίζεται από χαρακτηριστικά της «υλικής» πλευράς της ανθρώπινης ύπαρξης (εγκατάσταση, ιδιοκτησία, εργασία).
- β. Το «νοικοκυριό» αναφέρεται σε ένα σύστημα σχέσεων έμφυλων, συγγενειακών, διαγενεακών και ενδογενεακών, μέσω του οποίου το υποκείμενο συγκροτεί την ταυτότητά του.
- γ. Το νοικοκυριό είναι μία θεωρία της δράσης, κατά την οποία επιτελούνται οι «φύσεις» των μελών του νοικοκυριού, ανδρών και γυναικών.
- δ. Το «νοικοκυριό» είναι μία κοσμολογία και συνιστά «μία κανονιστικά κυρωμένη ενότητα προσώπων και πραγμάτων που εγκολπώνει το υποκείμενο μέσα στον κόσμο, με άλλα λόγια το διασφαλίζει».

Σχετικά με την υλική του διάσταση, το «νοικοκυριό» συνδέεται άρρηκτα με το κανονιστικό πρότυπο του γάμου, του οποίου επίκεντρο είναι η οικία ως νεοτοπικός κανόνας μεταγαμήλιας εγκατάστασης (Loizos & Papataxiarchis, 1991). Σχετικά με την ταυτοτική διάσταση του «νοικοκυριού», τα υποκείμενα διαμορφώνουν τη «θηλυκότητα» και τον «ανδρισμό» τους, ως στοιχεία του κοινωνικού τους φύλου. Σύμφωνα με το οικιακό μοντέλο της ταυτότητας του κοινωνικού φύλου, οι ταυτότητες που αναπτύσσονται εντός του είναι συσχετικές και καθιστούν τα σημαίνοντα άλλα μέλη του

¹ «Αν η χρήση των εισαγωγικών αποτελεί μέσο υλοποίησης μιας τέτοιας αποδομητικής στρατηγικής, έκφραση εμμονής δηλαδή στο πρόγραμμα που μας προτείνει ο Malinowski και αργότερα ο Geertz, να δούμε τον κόσμο από την «σκοπιά των εντοπίων», μέσα από τις δικές τους κατηγορίες, τότε ναι, πέρα από το οτιδήποτε άλλο η παρουσίαση αυτή μπορεί να εκληφθεί ως μια συνηγορία υπέρ της χρήσης τους. (...) Τα εισαγωγικά ως μέσο πολιτισμικής προβληματικοποίησης των ιθαγενών κατηγοριών και ως μέσο απο-οικείωσης, δηλαδή προβληματικοποίησης των δικών μας αναλυτικών κατηγοριών» (Παπαταξιάρχης, 1996).

«νοικοκυριού» σημεία αναφοράς. Επίσης, το μοντέλο αυτό εξετάζει τις συζυγικές σχέσεις με όρους συμπληρωματικότητας, όπου επιτελούνται οι διαφορετικές «φύσεις» των δύο κοινωνικών φύλων (Loizos & Papataxiarchis, 1991).

Στην παρούσα έρευνα εκτιμάται ο οικονομικός όρος του «νοικοκυριού» ως της επίδρασης του εκτοπισμού και της μετεγκατάστασης σε αυτή τη μονάδα μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου βίου. Σε αυτήν την έννοια συνεκτιμώνται οι επιμέρους δράσεις, ρόλοι και επιτελέσεις των μελών που συναπαρτίζουν το «νοικοκυριό» και τα χαρακτηριστικά που τους αποδίδουν.

1.5. Συλλογική Μνήμη και η Σχέση της με τον Χώρο

Δεν θα ήταν άστοχο να διατυπωθεί ότι η μνήμη δεν είναι ατομική, καθώς η λειτουργία της ατομικής ενθύμησης θα ήταν αδύνατη χωρίς τις λέξεις, τις ιδέες και τα εργαλεία που έχουν παραχθεί συλλογικά σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό συγκείμενο (Halbwachs, 2013: 76). Παρόλα αυτά, η ατομική μνήμη διαφοροποιείται όσο και συγγέεται με τη συλλογική. Η ατομική μνήμη αντλείται από την προσωπική αντίληψη και μαρτυρία, βασίζεται όμως θεμελιακά στη συλλογική μνήμη, μετακινείται εντός της και συμφύεται προσωρινά με αυτή.

Όπως εύλογα διατυπώνει ο Le Goff: (1998:143): *«η μνήμη από την οποία αντλεί η Ιστορία για να την τροφοδοτήσει με τη σειρά της, προσπαθεί να διασώσει το παρελθόν μονάχα για να εξυπηρετήσει το παρόν και το μέλλον»*. Η μνήμη, όπως και η λήθη, χρησιμοποιείται ως φίλτρο των παρελθοντικών γεγονότων. Τα αναθυμούμενα υποκειμένα εξάγουν και χρησιμοποιούν τις αναμνήσεις εκείνες που εξυπηρετούν την ταυτότητα του παρόντος τους (Σταυρίδης, 2010). Η μνήμη παρόλα αυτά δεν είναι σταθερή και πάγια, αλλά βρίσκεται διαρκώς σε διεργασία αναθεώρησης και επαναπροσδιορισμού. Η αποσιώπηση, η προσκόλληση, η σφοδρή κριτική ή ανακατασκευή της συλλογικής μνήμης διαφοροποιείται με γνώμονα τον ιστορικό χρόνο, ανάλογα με τις αξίες των υποκειμένων που τη χρησιμοποιούν. Συνεπώς, η ρευστότητα της μνήμης έγκειται στις περίπλοκες διαδικασίες διαμόρφωσης, αναζήτησης και απόκτησης της συλλογικής και ατομικής ταυτότητας.

Η συλλογική μνήμη ενός κοινωνικού ιστού συνδέεται με την υλικότητα της εμπράγματης κληρονομιάς και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά μέσα σε ένα χωρικό πλαίσιο. Η χρήση του παρελθόντος στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης καθίσταται βαρύνουσα για τη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Η μνήμη χρειάζεται ένα πεδίο δράσης για να εγγραφεί αρχικά και έπειτα να εκτυλίσσεται ανασυρόμενη. Δεν υφίσταται εκτός χωρικού πλαισίου, καθώς αναπαριστά γεγονότα που αναφέρονται σε ένα συγκεκριμένο τόπο. Σύμφωνα με τον Maurice Halbwachs (2008:54): *ο τόπος στον οποίο*

έχει υπάρξει μία ομάδα δεν είναι σαν ένας μαυροπίνακας, επάνω στον οποίο γράφει και σβήνει κανείς αριθμούς και στοιχεία. Κάθε πλευρά, κάθε λεπτομέρεια αυτού του χώρου έχει μία σημασία, που είναι ακατάληπτη για όλους εκτός από τα μέλη της ομάδας, επειδή όλα τα μέρη του χώρου όπου έχει καταλάβει, αντιστοιχούν σε ισάριθμες διαφορετικές όψεις της δομής και της ζωής της κοινωνίας, τουλάχιστον στο πιο σταθερό τμήμα της». Ο χώρος δέχεται τις εναποθέσεις της εμπειρίας μέσα από πρακτικές κατοίκησης (Τζουνίδου, κ.ά., 2017: 69).

1.6. Η Έννοια του Πολιτισμικού Τραύματος

Το πολιτισμικό τραύμα συντελείται όταν τα μέλη μιας συλλογικότητας αισθάνονται ότι έχουν υποστεί μία τραυματική συλλογική εμπειρία, η οποία αφήνει ανεξίτηλα τα ίχνη της στη συλλογική τους συνείδηση, σηματοδύοντας τη συλλογική τους μνήμη και μεταβάλλοντας τη μελλοντική τους συλλογική ταυτότητα με θεμελιώδεις και αμετάκλητους τρόπους (Jeffrey κ.ά., 2004). Η έννοια του πολιτισμικού τραύματος αναδύθηκε από τον πολιτισμικό κοινωνιολόγο Jeffrey Alexander. Βασικές συνιστώσες της έννοιας αυτής είναι η «ταυτότητα», το «(αρνητικό) συναίσθημα» και η «μνήμη». Το πολιτισμικό τραύμα κατασκευάζεται μέσω κοινωνικών διαδικασιών και βιώνεται ως τέτοιο μέσω της κοινωνικής του κατασκευής. Ένα τραυματικό / τραυματογενές συμβάν δεν αποτελεί από μόνο του πολιτισμικό τραύμα. Για να συμβεί αυτό, προϋπόθεση είναι να του αποδοθεί υποκειμενικό νόημα και να συνδεθεί ως μέσο ή σκοπός με τη δομή της κοινωνικής δράσης (Δεμερτζής κ.ά., 2012). Το πολιτισμικό τραύμα χρειάζεται να ορισθεί κοινωνικά ως τέτοιο, να επηρεάσει τα συστήματα αναφοράς ενός κοινωνικού ιστού και να αλλάξει τις αφηγήσεις του, λειτουργώντας ως ολικό κοινωνικό γεγονός.

Σχετικά με τη διαδικασία κατασκευής του πολιτισμικού τραύματος, οι Δεμερτζής και Ρουδομέτωφ (2011: 8) σημειώνουν ότι: *«γεφυρώνει το χάσμα μεταξύ γεγονότος και αναπαράστασης μέσω της δημιουργίας συμβολικών παραστάσεων των γεγονότων. Αυτές οι παραστάσεις αποτελούν προτάσεις για την κοινωνική πραγματικότητα, τα αίτια της και τις ευθύνες συγκεκριμένων ομάδων ή ατόμων. Διαγκωνίζονται άρα ποικίλα συμφέροντα και ενδιαφέροντα τόσο από τα πάνω όσο και από τα κάτω, καθώς η τραυματική ιδιότητα ενός γεγονότος πρέπει αναδρομικά να επικρατήσει και να ηγεμονεύσει έναντι των εναλλακτικών νοηματοδοτήσεών του»*. Συνοψίζοντας, η διαδικασία της κατασκευής της μνήμης είναι αυτή που μετατρέπει επιλεκτικά ένα τραυματικό γεγονός σε τραύμα ως σημείο αναφοράς της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας.

Ο Smelser (2004) υποστηρίζει τη συσχέτιση μεταξύ πολιτισμικού και ψυχικού τραύματος. Οι συγκλίνουσες τις οποίες εντοπίζει είναι τα παρόμοια συναισθήματα, που προκύπτουν από τη ρήξη του κοινωνικού ιστού και του αξιολογικού πλαισίου αναφοράς

– τρόμος, αγωνία, φόβος, ντροπή, ταπείνωση, θυμός, αηδία και ενοχή – επισημαίνοντας ότι τα συναισθήματα συνδέουν ατομικές διεργασίες με κοινωνικές δομές. Το πολιτισμικό, όπως και το ψυχικό τραύμα, συνιστούν μία μεθύτερη εμπειρία, κατά την οποία το αρνητικό βίωμα αναβιώνεται και ανασυγκροτείται μνημονικά.

Τέλος, ο Smelser (2004) εντοπίζει τρεις διαφορές μεταξύ του πολιτισμικού και του ψυχικού τραύματος. Το πολιτισμικό τραύμα προϋποτίθεται ότι είναι άμεσο ή έμμεσο βίωμα όλων των μελών που συναπαρτίζουν την ομάδα αναφοράς, ενώ το ψυχικό τραύμα αφορά σε ατομική διεργασία, χωρίς τη δυνατότητα γενίκευσης αυτού. Κατά δεύτερον, το ψυχικό τραύμα αναφέρεται σε ενδοψυχικές διεργασίες απόθησης, άρνησης, προσαρμογής και επεξεργασίας. Αντίθετα, το πολιτισμικό τραύμα είναι αποτέλεσμα ρηματικών μηχανισμών προσδιορισμού ενός γεγονότος ως τραυματικού. Τέλος, η τρίτη διαφορά μεταξύ πολιτισμικού και ψυχικού τραύματος βασίζεται στο ότι το ψυχικό τραύμα μπορεί να συνδέεται με μία φαντασίωση και όχι απαραίτητα ένα συγκεκριμένο γεγονός, ενώ το πολιτισμικό τραύμα συνδέεται με ένα γεγονός, του οποίου ο τρόπος με τον οποίο αυτό ανασυγκροτείται μνημονικά είναι υπό αμφισβήτηση (Δεμερτζής κ.ά., 2011).

Στη συγκεκριμένη έρευνα, εξετάζεται το πολιτισμικό τραύμα του εκτοπισμού και της μετεγκατάστασης των κατοίκων της Ποντοκώμης, όπως αυτό έχει βιωθεί μνημονικά μέσω της προσφυγικής εμπειρίας των προγόνων τους και όπως αυτό αναβιώνεται στην ιστορική τους πραγματικότητα μέσω της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης του οικισμού τους λόγω της εξόρυξης του λιγνίτη. Παρατηρείται πως συνδέεται, διαφοροποιείται και ανασυγκροτείται το πολιτισμικό τραύμα της συλλογικής τους ταυτότητας.

1.7. Η Συγκρότηση της Συλλογικής Ταυτότητας γύρω από την Προσφυγική Εμπειρία – Η Περίπτωση των Ποντίων στην Ελληνική Επικράτεια

Η συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας, αναφερόμενης σε εθνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο που εμφανίστηκε με την εκκοσμίκευση της κοινωνίας της Δυτικής Ευρώπης κατά την πρώιμη νεωτερικότητα και μετά την Γαλλική Επανάσταση (1789). Ο εθνισμός (ή εθνικισμός) όπως ονομάστηκε αυτό το φαινόμενο, διαδόθηκε με πολιτική αρχή τη δημιουργία εθνών-κρατών, στα οποία η εθνική ταυτότητα αποκτά εδαφική αναφορά και αποδίδει πολιτικά χαρακτηριστικά (Gellner, 1982· Anderson, 1983). Οι εδαφικές διεκδικήσεις με γνώμονα τη δημιουργία «εθνικά ομοιογενών» κρατών διαμορφώνει το πολιτικό συγκρουσιακό κλίμα της νοτιοανατολικής Ευρώπης με την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ανάδυση των εθνών-κρατών προς διεκδίκηση της εδαφικής της επικράτειας.

Σε αυτό το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο καλλιεργείται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το «μειονοτικό» φαινόμενο, κατά το οποίο «εθνικές ομάδες» ενός κράτους διεκδικούνται ως «ομοεθνείς» των γειτονικών υπό διαμόρφωση εθνών-κρατών. Το συγκρουσιακό και τεταμένο κλίμα αυτής της πολιτικής παράγει «εθελούσιες» και «ακούσιες» μεταναστεύσεις πληθυσμών εθνικά μειονοτικών ομάδων, όπως αυτές που διενεργήθηκαν στην ελληνική επικράτεια μεταξύ του διαστήματος 1912-1924, συμπεριλαμβανομένων των υπό μελέτη Ποντίων (Βεργέτη, 1994: 26). Όπως σημειώνει ο θεωρητικός G. Chaliand, πρόκειται για την ιστορική απαρχή της πολιτικής κατάστασης κατά την οποία *«παραδόξως, οι άνθρωποι ως ομάδες έχουν λιγότερα δικαιώματα από όσα έχει το κάθε άτομο χωριστά – εκτός αν αποτελούν ένα κράτος»* (Chaliand, 1988:12 από Βεργέτη, 1994:27).

Στην περίπτωση προσδιορισμού της ταυτότητας των Ποντίων εντοπίζονται ορισμένες θεωρητικές δυσκολίες. Η ταυτότητα των Ποντίων δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «τοπική», διότι ο τόπος στον οποίο αναφέρεται είναι παρελθοντικός. Επίσης, αδυνατεί να χαρακτηριστεί ως «εθνική», αφού δεν αναφέρεται σε κάποιο έθνος-κράτος. Τέλος, θα ήταν σφαιρικό να προσδιοριστεί ως «εθνοτική», καθώς δεν ετεροπροσδιορίζεται ως προς την ελληνική εθνική ταυτότητα. Η ποντιακή ταυτότητα λησμονεί το χαρακτηριστικό του «κοινωνικά παρόντος τόπου», ο οποίος ισχυροποιεί τη συλλογική ταυτότητα ως τόπου επιστροφής και ανανέωσης των δεσμών (Βεργέτη, 1994). Επίσης, η ποντιακή ταυτότητα αναφέρεται σε έναν «χαμένο τόπο», στον οποίο κάποτε διατηρούσαν «εθνοτική» ταυτότητα. Για τους παραπάνω λόγους αξιοποιήθηκε ο όρος «εθνοτοπικός» ως ακριβέστερος του προσδιορισμού της ποντιακής ταυτότητας και στηρίχθηκε στο γεγονός ότι *«και τα δύο συνθετικά του αναφέρονται σε δύο παρελθόντα χαρακτηριστικά που θεμελιώνουν μια ιδιαίτερη, αλλά παρούσα ταυτότητα ενός πληθυσμού»* (Τσαούσης, 1994:13 από Βεργέτη, 1994).

Η συλλογική ταυτότητα ενός πληθυσμού διαμορφώνεται μέσα από κοινές χωρο-χρονικές εμπειρίες και έναν ορισμένο τρόπο πρόσληψης της κοινωνικής πραγματικότητας. Οι άξονες διαμόρφωσης της ποντιακής συλλογικής ταυτότητας διαφοροποιούνται των εθνικών και τοπικών ταυτοτήτων. Η Μαρία Βεργέτη, υπό το κοινωνιολογικό πρίσμα, εντοπίζει τους ακόλουθους τρεις άξονες διαμόρφωσης της (Τσαούσης, 1994:14 από Βεργέτη, 1994):

- η έννοια του έθνους και του εθνικού κράτους,
- η αντίληψη για τον κοινωνικό ρόλο του κράτους,
- η ανοδική κοινωνική κινητικότητα ως βασική αρχή οικογενειακής στρατηγικής και ατομικής δράσης.

Η εξω-ελλαδική συλλογική ποντιακή ταυτότητα διαμορφώνεται στο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της Μεγάλης Ιδέας, του αλυτρωτισμού και των ενωσιακών κινημάτων. Η ενδο-ελλαδική ποντιακή συλλογική ταυτότητα διαμορφώνεται στο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της σύγχρονης διαμόρφωσης του ελληνικού κράτους πρόνοιας μετά το 1923, το οποίο όπως υποχρεώνει τους πολίτες προς στράτευση, θυσία αρτιμέλειας ή/και ζωής, οφείλει προς αυτούς την περίθαλψη και αποκατάσταση των – μεταξύ άλλων – προσφύγων που παράγει η πολιτική του (Τσαούσης 1994:15 από Βεργέτη, 1994). Η αποκατάσταση των προσφύγων του Πόντου και της Μικράς Ασίας δεν αμφισβητήθηκε ως υποχρέωση του ελληνικού κράτους, όπως συνεπακόλουθα δεν αμφισβητήθηκε η «ελληνικότητα» των προσφύγων, παρά τις όποιες συγκρούσεις μεταξύ ντόπιων και προσφύγων. Αυτό συνέβαλε στην αποφυγή δημιουργίας τραυματικής ταυτότητας (Τσαούσης, 1994:16 από Βεργέτη, 1994· Κασκαμανίδης, 2022).

Η ποντιακή συλλογική ταυτότητα, δεδομένων των παραπάνω συνθηκών, βρίσκεται σε αναπροσαρμογή. Ο γεωγραφικός χώρος, στον οποίο αναφέρεται, δεν είναι προσβάσιμος βάσει διεθνών συμβάσεων και τα μέλη της ομάδας δεν δύναται να επιστρέψουν μαζικά ή να διατηρήσουν δεσμούς επικοινωνίας. Παράλληλα, διαθέτουν εθνική συνείδηση που ταυτίζεται με το κοινωνικό τους περιβάλλον, με κοινό άξονα την «εθνική καταγωγή» και τη θρησκεία (Βεργέτη, 1994:57). Τέλος, η απότομη και δυσχερής διαδικασία της μετεγκατάστασης στο ελληνικό κράτος ισχυροποιεί τη διατήρηση των διαφοροποιητικών πολιτισμικών τους πρακτικών και την «ανάγκη/ευθύνη διατήρησης της μνήμης μιας πατρίδας που δεν υπάρχει πια» (Βεργέτη, 1994:57· Κασκαμανίδης, 2022).

Ωστόσο, είναι εύλογο να τεθεί το ζήτημα του αυτο-προσδιορισμού και του έτερο-προσδιορισμού των ταυτοτήτων σε σχέση με τη συγκρότηση της ποντιακής ταυτότητας. Οι Πόντιοι, όταν βρίσκονταν στην περιοχή του Πόντου στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αυτο-αποκαλούνταν «Ρωμιοί». Ο όρος «Πόντιοι» αποτελεί τον τρόπο που αποκαλούνται στον ελλαδικό χώρο, ο οποίος προκύπτει από τον τόπο προέλευσής τους στην ελλαδική επικράτεια και πρόκειται για ετεροπροσδιορισμό. Ο τρόπος που αυτο-προσδιορίζονται οι Πόντιοι στον ελλαδικό χώρο εξαρτάται από τον συνομιλητή τους και το κειμενικό πλαίσιο. Δηλαδή, οι Πόντιοι αναφέρονται σε συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, σε οικισμούς ακόμα και γειτονιές όταν συζητούν μεταξύ τους τον τόπο καταγωγής τους. Ωστόσο, αναφέρονται στον ευρύτερο ιστορικό χώρο του Πόντου, όταν επικοινωνούν με άτομα μη ποντιακής καταγωγής (Βεργέτη, 1994, Κασκαμανίδης, 2022).

Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο Κασκαμανίδης (2022): *«η προσφυγική ταυτότητα διαμορφώνεται και μετεξελίσσεται με αναφορά σε κάποιον γεωγραφικά απόντα χώρο ή τόπο, που δεν είναι πάντοτε ίδιος, η οποία κατά τις επιτελεστικές πρακτικές της*

λειτουργεί ενοποιητικά ή διαφοροποιητικά ανάλογα με το επικοινωνιακό πλαίσιο». Ο όρος «Πόντιοι» εμπεριέχει πολλές διαφορετικές κοινότητες που διαφοροποιούνταν μεταξύ τους. Εντός της «ενιαίας» ποντιακής ταυτότητας εντοπίζονται διαφορετικές ταυτότητες, όπως είναι οι «Καυκάσιοι», οι «πρόσφυγες από τον Ανατολικό Πόντο», οι «τουρκόφωνοι από το Δυτικό Πόντο», οι «νεοπρόσφυγες από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης» (Αθανασιάδης, 2020: 159). Στην πραγματικότητα όμως, η ενδοποντιακή διαφοροποίηση δεν προκύπτει από αυτές καθαυτές τις διαφορετικές περιοχές καταγωγής, αλλά από την πολιτική κουλτούρα, την κομματική ένταξη και την εκλογική συμπεριφορά (Αθανασιάδης, 2020· Κασκαμανίδης, 2022).

Δεδομένης της χρονικής απόστασης από το βίωμα της προσφυγικής εμπειρίας το διάστημα γύρω από το '22, είναι σημαντικό να γίνει αναφορά στην έννοια της «προσφυγικής γενιάς» και τον μηχανισμό με τον οποίο αυτή η εμπειρία κληροδοτείται. Σαφώς ο όρος «προσφυγική γενιά» αναφέρεται στους ανθρώπους, οι οποίοι βίωσαν τον εκτοπισμό και αφορά την πρώτη γενιά των προσφύγων. Οι γενιές που διαδέχθηκαν αυτή – σήμερα μιλάμε για την 4^η γενιά προσφύγων – κληρονόμησαν έμμεσα την προσφυγική εμπειρία. Τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν την προσφυγική εμπειρία είναι: το συλλογικό τραύμα, τα συναισθήματα του πόνου, της αδικίας και της λύπης, οι αφηγήσεις του απολεσθέντος τόπου, της οριακής κατάστασης της μετάβασης και της εγκατάστασης, τα αιτήματα και οι διεκδικήσεις στον νέο τόπο εγκατάστασης (Κασκαμανίδης, 2022). Υποστηρικτικά στην πολυετή διατήρηση της ποντιακής συλλογικής ταυτότητας λειτουργεί η αδυναμία του ελληνικού κράτους προς αφομοίωση των προσφύγων. Έτσι, η «προσφυγική μνήμη» κληροδοτείται στις επόμενες «προσφυγικές» γενιές (Βεργέτη, 1994:61, 188).

Μεταξύ των προσφυγικών γενιών παρατηρείται ο μετασχηματισμός της προσφυγικής εμπειρίας, της σχέσης με τη βιωμένη εμπειρία και τον ρόλο που διαδραματίζει αυτή στη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι δυσκολίες της εγκατάστασης της πρώτης γενιάς, οι προστριβές με τους εντοπίους και η τραυματική εμπειρία του εκτοπισμού λειτούργησαν ανασταλτικά στη διατήρηση της πολιτισμικής τους ιδιομορφίας (Κασκαμανίδης, 2022). Πέραν των βασικών βιοποριστικών αναγκών που εκκρεμούσε η κάλυψή τους, με αυτόν τον τρόπο προστάτευαν τους απογόνους τους και «διασφάλιζαν» την «αφομοίωσή» τους στο νέο πολιτισμικό συγκείμενο.² Μετά το στάδιο της αποποίησης των αμυντικών αυτών μηχανισμών, η πρώτη προσφυγική γενιά ανέπτυξε κριτήρια σύγκρισης και διαφοροποίησης με τους εντοπίους ως προς το βιοτικό επίπεδο, την εργατικότητα, τη

² «προκειμένου να μη δαχτυλοδείχνουν τα παιδιά μας σαν προσφυγάκια» (Κατσάπης, 2007: 310 από Κασκαμανίδης, 2022)

θηρσκευτικότητα και την ελληνικότητα (Κασκαμανίδης, 2022). Οι διανοούμενοι της πρώτης γενιάς ιδρύουν σωματεία και ξεκινούν την καταγραφή της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας και συλλογικής μνήμης. Η δημιουργία αυτών των συλλόγων ερμηνεύεται από τη Βεργέτη ως παραγωγή οικειότητας σε άγνωστο περιβάλλον, παράλληλα με τη διατήρηση και ενίσχυση διακριτικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών (Βεργέτη, 1994: 53). Η δράση των ποντιακών συλλόγων διακρίνεται στη μεσοπολεμική και μεταπολεμική περίοδο (Κασκαμανίδης, 2022).

Το ενδιαφέρον προς την ποντιακή τους ταυτότητα, όπως σημειώνει ο Κασκαμανίδης (2022), προέκυψε μετά την προσφυγική εμπειρία, αφού μέχρι πρότινος θεωρούνταν ανασταλτικός παράγοντας ως προς την κοινωνική τους ανέλιξη. Η πρώτη γενιά μεταδίδει στη δεύτερη μέρος της συλλογικής μνήμης που δεν είναι έντονα διαφοροποιητικό, όπως η ποντιακή διάλεκτος. Συνεπώς, ο λόγος που αναπτύσσεται γύρω από την προσφυγική εμπειρία διαμορφώνει και την προσφυγική ταυτότητα. Κεντρικό ρόλο στη συγκρότηση της ποντιακής συλλογικής ταυτότητας διαδραμάτισαν οι κατά τόπους ιδρυθέντες ποντιακοί σύλλογοι και σωματεία. Οι σύλλογοι αυτοί πλαισιώθηκαν από τη δεύτερη προσφυγική γενιά και την έντονη διάθεσή της να διατηρήσει την πολιτισμική της διαφοροποίηση, αφού είχε επιτευχθεί η κοινωνική της ένταξη (Κασκαμανίδης, 2022). Αυτή η ανησυχία συνέπεσε χρονικά με την αύξηση του κρατικού ενδιαφέροντος μετά το 1960 προς τις «τοπικές παραδόσεις» και την «τοπική λαογραφία» στα πλαίσια κατασκευής της εθνικής ταυτότητας μετά τον εμφύλιο πόλεμο (Τσαούσης, 1994: 16 από Βεργέτη, 1994). Προσωρινά, η δράση των συλλόγων αναχαιτίστηκε την περίοδο της δικτατορίας, η οποία υπονομεύει την έκφραση πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων ως επικίνδυνων προς την ομοιογενή εθνική ταυτότητα.

Το 1985 αποτελεί χρονιά-ορόσημο για την πραγμάτευση του τραύματος και την ανάπτυξη του προσφυγικού λόγου σχετικά με τη γενοκτονία, τον εκτοπισμό και την προσφυγική εμπειρία (Κασκαμανίδης, 2022). Εκείνη τη χρονιά ιδρύεται το Κέντρο Ποντιακών Μελετών στην Αθήνα και το 1986 το παράρτημά του στη Θεσσαλονίκη. Η ίδρυσή του πλαισιώνεται από τον ακόλουθο προσφυγικό λόγο (Χαραλαμπίδης, Μ. κ.ά., 2003: 11):

«σε μία περίοδο που οι μνήμες, οι διηγήσεις, η μετάδοση της γλώσσας από τις προηγούμενες στις νέες γενιές των Ποντίων εξαντλούνται και ταυτόχρονα το τραγούδι, ο χορός, το θέατρο δεν επαρκούν από μόνα τους να διατηρήσουν και να αναπτύξουν την ποντιακή συνείδηση και ταυτότητα. Έτσι, αυτή την ιστορική συγκυρία το δικαίωμα των Ποντίων στη μνήμη, η γνώση δηλαδή της ιστορίας τους και ειδικότερα των πολιτικοϊστορικών λόγων που καθόρισαν την εξέλιξη και σημερινή ποντιακή πραγματικότητα σε όλο τον κόσμο, αποτελεί επιτακτικά μια πρώτη βασική συνθήκη για την ποντιακή ύπαρξη και συνέχεια.»

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, προσδίδονται χαρακτηριστικά στην ποντιακή ταυτότητα που δεν αφορούν μόνο τη γλώσσα και τις πολιτισμικές πρακτικές, αλλά σε αυτά προστίθεται η «ιστορία» της κοινότητας, η «μνήμη» της και ο «κίνδυνος της λήθης» αυτής. Στο κείμενο που ακολουθεί την ίδρυση του ΚΕΠΟΜΕ, η ποντιακή ταυτότητα «απειλείται» με «εξόντωση ενός λαού για τον λόγο της ιδιαίτερης εθνικής και πολιτισμικής του ταυτότητας» και ως «άλλος» προσδιορίζεται το «οθωμανικό και τουρκικό κεμαλικό κράτος» (Χαραλαμπίδης, 2003: 12). Ως στόχος της ίδρυσής του ορίζεται η προετοιμασία των διαδικασιών για τη διεθνή αναγνώριση της Γενοκτονίας των Ποντίων και τον ορισμό του Τουρκικού κράτους ως υπαίτιου αυτής (Χαραλαμπίδης, 2003: 12). Σημειώνεται επίσης ότι στο 2^ο παγκόσμιο ποντιακό συνέδριο, που έγινε στη Θεσσαλονίκη τον Αύγουστο του 1988, προτάθηκε από τον Μιχάλη Χαραλαμπίδη η 19^η Μαΐου ως Ημέρα Μνήμης της Ποντιακής Γενοκτονίας (Χαραλαμπίδης, 2003: 13).

Παρατηρείται ότι η τρίτη και τέταρτη γενιά προσφύγων, όπως καταδεικνύεται από το παραπάνω απόσπασμα, αναλαμβάνει εξωστρεφή και ενεργό δράση διεθνής ζητημάτων ταυτότητας και μνήμης, κεντρικό ρόλο στις οποίες διεκδικήσεις λαμβάνει η αναγνώριση της Γενοκτονίας των Ποντίων. Η ακτιβιστική δράση των διάδοχων γενεών εκφράζεται μέσω της συγγραφικής παραγωγής, της διδασκαλίας της ποντιακής διαλέκτου, της ενασχόλησης και καταγραφής της ποντιακής γαστρονομίας και της παραγωγής ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών προγραμμάτων στην ποντιακή ή επί ποντιακών ζητημάτων (Κασκαμανίδης, 2022). Σε αυτές τις γενιές αναπτύσσεται επίσης ο τουρισμός της νοσταλγίας (Ευστασιάδου, 2017). Αυτά τα ταξίδια λαμβάνουν προσκυνηματική διάσταση σε τόπους φαντασιακούς, που έχουν τραφεί από τις αφηγήσεις της πρώτης γενιάς και δύναται να διασταυρωθούν με τα εναπομείναντα υλικά τεκμήρια που αναζητούνται, να επικυρωθούν τοπωνύμια και γειτονιές, ενώ αναζητείται η πατρογονική κατοικία (Ευστασιάδου, 2017· Κασκαμανίδης, 2022).

Το θεωρητικό υπόβαθρο των προσφυγικών γενιών, της δράσης των συλλόγων και της προσφυγικής εμπειρίας, όπως αυτή διαμορφώνει και μετασχηματίζει τη συλλογική ταυτότητα εμπλουτίζουν τη συγκεκριμένη έρευνα, η οποία ασχολείται με το προσφυγικό ποντιακό χωριό της Ποντοκόμης, Κοζάνης.

Κεφάλαιο 2: Μεθοδολογικό Πλαίσιο Έρευνας

2.1 Εισαγωγικά Ζητήματα της Έρευνας

Η αναβίωση της προσφυγικής εμπειρίας των μετεγκατασταθέντων στη βιωμένη τους πλέον πραγματικότητα αποτέλεσε, πέραν της μνημονικής, το αρχικό έναυσμα γύρω από το οποίο δομήθηκε η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Η ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με τις μετεγκαταστάσεις λόγω της εξόρυξης του λιγνίτη είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Από την άλλη, στην υπό μελέτη περιοχή έχουν διεξαχθεί ποιοτικές έρευνες, οι οποίες είναι αξιόλογες και επαρκείς και η μελέτη τους υπήρξε πολύτιμο βασικό υλικό για τη υλοποίηση της παρούσας έρευνας.

Ο χαρακτήρας των **ερευνητικών ερωτημάτων** και το επιστημονικό υπόβαθρο της γράφουσας αναπόφευκτα οδήγησαν στη διενέργεια **ποιοτικής έρευνας**. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Χριστοδούλου (2019: 35-36): «στόχος των επιστημών του πνεύματος είναι να ανασυγκροτήσουν και μέσω της ενσυναίσθησης να κατανοήσουν τη λογική που διέπει τη μορφή αυτή της αντικειμενοποίησης της βιωμένης εμπειρίας». Η μεθοδολογική διαδικασία που προτείνει ο Dilthey δεν είναι διαισθητική, αλλά είναι η ένταξη της βιωμένης εμπειρίας στο ρηματικό (discursive) και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ξεδιπλώνεται, είτε αυτό έχει να κάνει με τη διαδρομή του βίου του, είτε με τους θεσμούς στους οποίους συμμετέχει. Πρόκειται για τον περίφημο **«ερμηνευτικό κύκλο»**, όπου (...) οι κοινωνικές επιστήμες εξετάζουν ένα αντικείμενο, η φύση του οποίου είναι προϊόν σύνθεσης και δημιουργείται ως αποτέλεσμα της αντικειμενοποίησης των εκφράσεων των βιωμένων εμπειριών των ανθρώπων» (Outhwaite, 2007· Bakker, 1999· Tool 2007· Σαββάκης, 2013: 38-9 από Χριστοδούλου, 2019: 35-36).

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία πλαισιώνεται από οντολογικές και επιστημολογικές παραδοχές που προέρχονται από το ρεύμα σκέψης του **κριτικού ρεαλισμού**, το οποίο επιχειρεί την υπέρβαση του δίπολου «θετικισμού και σχετικισμού». Ο κριτικός ρεαλισμός δίνει έμφαση στις μεθόδους προσέγγισης της πραγματικότητας μέσα από μηχανισμούς που εξηγούν και ερμηνεύουν τα φαινόμενα εντός των εκάστοτε πλαισίων στα οποία γεννιούνται ή αναπαράγονται. Οι θεμελιώδεις έννοιες του συγκεκριμένου ρεύματος σκέψης είναι η κοινωνική δομή, η κοινωνική δράση και η μεταξύ τους συσχέτιση, οι μηχανισμοί, τα πλαίσια και η διάκριση μεταξύ «ανοιχτών και κλειστών συστημάτων θέασης, προσέγγισης και ερμηνείας του κοινωνικού κόσμου» (Ιωσηφίδης, 2008: 103· Bhaskar, 1989· MacLennan, 1999).

Στο συγκεκριμένο ρεύμα σκέψης επιχειρείται η διάκριση «πραγματικού» και «εμπειρικού». Όπως σημειώνει ο Robson (2002 από Ιωσηφίδης, 2008: 106) «το εμπειρικό

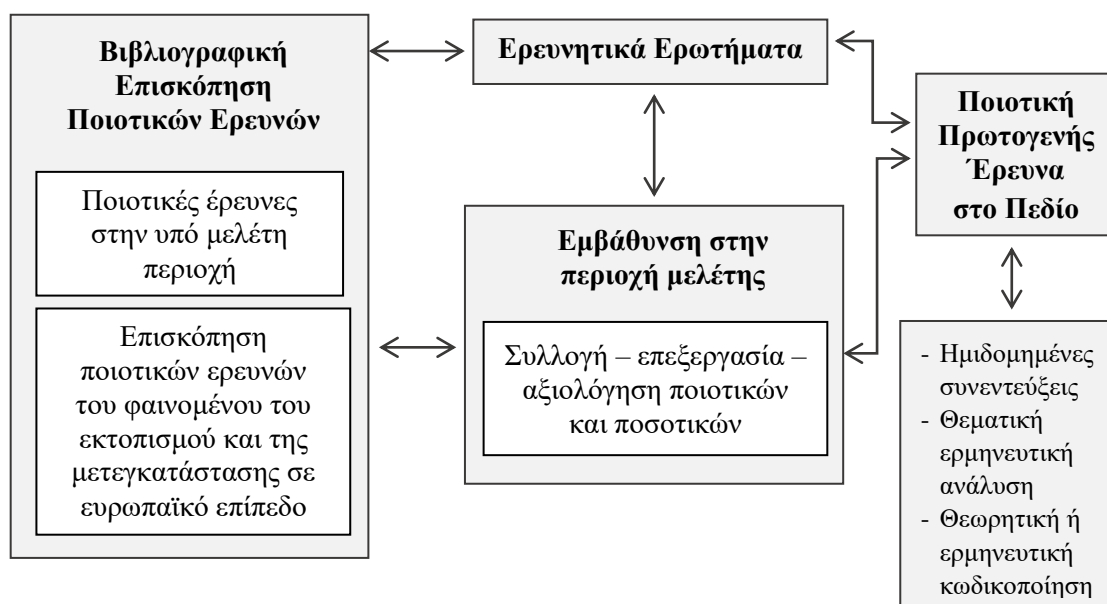
στοιχείο απαρτίζεται από τα δεδομένα και τα γεγονότα που γίνονται αντιληπτά από τις αισθήσεις μας, καθώς και από τη συνειδησιακή και υποκειμενική πρόσληψη αυτών των γεγονότων· το πραγματικό επίπεδο αναφέρεται στις δομές, στους μηχανισμούς και τις σχέσεις που παράγουν και αναπαράγουν τα γεγονότα, όπως αυτά νοηματοδοτούνται κάθε φορά από τα κοινωνικά υποκείμενα». Τέλος, σχετικά με την οντολογία του κριτικού ρεαλισμού, που διαφοροποιείται από τον μεταμοντερνισμό και τον σχετικισμό, υποστηρίζεται η ύπαρξη κοινωνικών διαδικασιών ανεξάρτητων από την ανθρώπινη συνείδηση και την κοινωνική κατασκευή αυτών (Ιωσηφίδης, 2008: 108). Συγκεκριμένα, η κοινωνική πραγματικότητα διακρίνεται στα επίπεδα της εμπειρίας, του υπαρκτού και του πραγματικού· και ο κριτικός ρεαλισμός επιχειρεί την αλληλεπιδραστική τους ανάλυση (Ιωσηφίδης, 2008· Fleetwood, 2005).

2.2 Το Μεθοδολογικό Πλαίσιο - Ποιοτική και Ποσοτική Πρωτογενής και Δευτερογενής Έρευνα

Τα στάδια του μεθοδολογικού πλαισίου παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 2-1. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά μελετήθηκαν ποιοτικές έρευνες που έχουν διενεργηθεί στην υπό μελέτη περιοχή. Επίσης, πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση ποιοτικών ερευνών του υπό μελέτη φαινομένου του εκτοπισμού και της μετεγκατάστασης σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Μέσω της δευτερογενούς αυτής μελέτης συλλέχθηκαν πληροφορίες και συμπεράσματα σχετικά με την υπό μελέτη περιοχή ή το υπό μελέτη φαινόμενο, τα οποία λειτούργησαν ανατροφοδοτικά καθόλη την ερευνητική διαδικασία από τη συγκρότηση των ερευνητικών ερωτημάτων έως την ανάλυση των δεδομένων. Επίσης, μελετήθηκαν ποσοτικά δεδομένα που αφορούν την ευρύτερη ερευνηθείσα περιοχή και ήταν απαραίτητα για την σε βάθος κατανόηση των κοινωνικών της διαδικασιών.

2.1 Ποιοτική πρωτογενής έρευνα και επιλεγθείσες τεχνικές συλλογής δεδομένων

Η **ποιοτική έρευνα** επιλέχθηκε ως καταλληλότερη λόγω των ποιοτικών χαρακτηριστικών των ερευνητικών ερωτημάτων της εργασίας, καθώς αυτά εστιάζουν στο υποκειμενικό νόημα και διερευνούν τις κοινωνικές εμπειρίες και τη σχέση των προσωπικών αντιλήψεων με τις κοινωνικές διαδικασίες. Το αντικείμενο έρευνας και τα ερευνητικά της ερωτήματα υπεδείκνυαν ως καταλληλότερες μεθόδους συλλογής των ποιοτικών δεδομένων τη διεξαγωγή εις βάθος **ημι-δομημένων συνεντεύξεων** σε μέρος του μετεγκατασταθέντα πληθυσμού του οικισμού της Ποντοκόμης και την πρωτογενή παρατήρηση.



Διάγραμμα 2-1: Στάδια μεθοδολογικής προσέγγισης, Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Σύμφωνα με τη μέθοδο των σε βάθος ημι-δομημένων συνεντεύξεων, η γράφουσα κατήθυνε τον ερωτώμενο σε βασικά θέματα με προκαθορισμένα μεν, ευέλικτα δε ερωτήματα και οι ερωτώμενοι ανέπτυσαν ελεύθερα και σε βάθος τις σκέψεις τους. Αναγνωρίζεται εκ των προτέρων η ενδεχόμενη αποσιώπηση σκέψεων και απόψεων των ερωτώμενων λόγω της καταγραφής ή των ποιοτικών χαρακτηριστικών της σχέσης με τη γράφουσα.

Η έρευνα στο πεδίο πραγματοποιήθηκε στον **οικισμό της Ποντοκόμης Κοζάνης** στο διάστημα **Μάιος-Ιούνιος 2022**. Στο διάστημα αυτό και στο πλαίσιο της έρευνας πραγματοποιήθηκαν στο πεδίο **11 ατομικές ημι-δομημένες συνεντεύξεις**. Επίσης, διενεργήθηκαν **2 ομαδικές συνεντεύξεις** σε συνεργασία με την υποψήφια διδάκτορα και μέλος της εκπαιδευτικής ομάδας του μαθήματος «Χωρικές, Οικονομικές, Κοινωνικές και Νομικές Διαστάσεις της Ανάπτυξης και του Περιβάλλοντος των Ορεινών Περιοχών» κα. Βασιλική Κρομμύδα.

Η μέση διάρκεια των ατομικών και ομαδικών συνεντεύξεων ήταν τα 42 λεπτά. Οι άξονες στους οποίους οι εν λόγω συνεντεύξεις εστίασαν είναι:

- **Άξονας 1:** Η ζωή στην Ποντοκόμη
- **Άξονας 2:** Η προσφυγική εμπειρία και συλλογική μνήμη
- **Άξονας 3:** Η μετεγκατάσταση
- **Άξονας 4:** Το αύριο

Τα ερωτήματα που τέθηκαν σε κάθε άξονα παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 2-2.

Άξονας 1: Η ζωή στην Ποντοκόμη

1. Πώς ήταν να μεγαλώνεις στην Ποντοκόμη;
2. Μπορείς να περιγράψεις μία χαρακτηριστική ανάμνηση από τα παιδικά σου χρόνια;
3. Μπορείς να περιγράψεις το χωριό σου / τη γειτονιά σου;
4. Σε τι επάγγελμα δραστηριοποιείσαι;
5. Πώς πιστεύεις ότι έχει επηρεάσει η ΔΕΗ τη ζωή στην Ποντοκόμη;

Άξονας 2: Η προσφυγική εμπειρία και συλλογική μνήμη

1. Θυμάσαι αφηγήσεις από τους προγόνους σου σχετικά με τη μετεγκατάστασή τους από τον Πόντο στην Ποντοκόμη;
2. Σήμερα πώς διατηρείς αυτή τη μνήμη ζωντανή;
3. Είναι σημαντική για εσένα;

Άξονας 3: Η μετεγκατάσταση

1. Πώς ένιωσες όταν ανακοινώθηκε η μετεγκατάσταση του χωριού σου; Τι σε προβλημάτισε τότε;
2. Πώς σε επηρέασε αυτή η απόφαση της μετεγκατάστασης;
3. Από την εμπειρία σου, πώς λειτουργεί η μετεγκατάσταση και το σύστημα των αποζημιώσεων;
4. Ποιες είναι οι σκέψεις σου πάνω σε όλη αυτή τη διαδικασία;
5. Πώς έχεις παρατηρήσει ότι έχει λειτουργήσει η απόφαση της

Άξονας 4: Το αύριο

1. Πώς σκοπεύεις να συνεχίσεις τη ζωή σου;
2. Πώς θεωρείς πως θα συνεχιστεί η ζωή της κοινότητας της Ποντοκόμης;
3. Γνωρίζεις τι αναπτυξιακές δραστηριότητες θα λάβουν χώρα στην απαλλοτριωμένη έκταση;

Διάγραμμα 2-2: Άξονες και ερωτήματα ατομικών ημι-δομημένων συνεντεύξεων

2.4. Δειγματοληψία

Για την επιλογή του δείγματος ακολουθήθηκε η **μέθοδος της χιονοστιβάδας**. Το δείγμα αποτελείται από **πέντε (5) γυναίκες** και **έξι (6) άνδρες**.

Τρεις (3) εκ των ανδρών ήταν **πληροφορητές-κλειδιά**, με διοικητικές θέσεις στην τοπική κοινότητα και στον Πολιτιστικό Σύλλογο Ποντοκόμης. Τέσσερις (4) άνδρες εκ των έξι (6) συνεντευξιαζόμενων είχαν εργασιακές σχέσεις με τη ΔΕΗ, ένας (1) από τους έξι (6) άνδρες δραστηριοποιούνταν σε διαφορετικό κλάδο, συναφή με τη βιομηχανική δραστηριότητα της ΔΕΗ και ένας (1) ακόμη σε διαφορετικό κλάδο.

Δύο (2) από τις πέντε (5) γυναίκες συνεντευξιαζόμενες είχαν συζυγικές σχέσεις με τους άνδρες συνεντευξιαζόμενους. Τρεις (3) από τις πέντε (5) γυναίκες έχουν εργαστεί οικιακά ή σε κάποια οικογενειακή επιχείρηση για μικρό χρονικό διάστημα. Δύο (2) από τις πέντε (5) γυναίκες συνεντευξιαζόμενες είχαν εργασιακές σχέσεις με τη ΔΕΗ.

Από τους 11 κατοίκους της Ποντοκόμης που συμμετείχαν στις ημι-δομημένες συνεντεύξεις των εργασιών πεδίου, οι οκτώ είναι συνταξιούχοι, ενώ όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι είναι άνω των 50 ετών. Η απουσία νεαρότερων ηλικιών είναι αντιπροσωπευτική της κοινωνικής πραγματικότητας του υπό μετεγκατάσταση οικισμού, καθώς οι νεαρότερες ηλικίες έχουν στην πλειονότητά τους μεταναστεύσει από την Ποντοκόμη για σπουδές ή για δουλειά ή στο πλαίσιο της μετεγκατάστασης των γονιών τους. Στο πλαίσιο της επιτόπιας έρευνας στην Ποντοκόμη αναπτύχθηκε επίσης άτυπη επικοινωνία με την ηλικιακή ομάδα των 20-25 ετών στο πλαίσιο της κυριακάτικης επίσκεψης αυτών στο «χωριό» τους.

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν κρίθηκαν ως επαρκή για την επίτευξη θεωρητικού κορεσμού και την αποτελεσματική προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας. Σχετικά με τους περιορισμούς της έρευνας, σημειώνεται ότι αυτή αφορά σε μία διπλωματική εργασία, η διενέργεια της οποίας στηρίχτηκε σε ίδιους πόρους, ενώ υπόκειται σε χρονικούς περιορισμούς πραγμάτωσης και κατάθεσης στο πλαίσιο του προγράμματος των μεταπτυχιακών σπουδών. Ειδικότερα, η παρούσα έρευνα διενεργήθηκε κατά το εαρινό εξάμηνο του 2022, με ό,τι μπορεί να συνεπάγεται αυτός ο χρονικός περιορισμός στο βάθος της ανάλυσης. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπήρχε πρότερη επαφή της γράφουσας με την περιοχή μελέτης και τους κατοίκους της, αλλά αυτή καλλιεργήθηκε με τη συνδρομή του ποντιακής καταγωγής παιδαγωγού και κοινωνικού ανθρωπολόγου Γιάννη Κασκαμανίδη. Χωρίς την καθοριστική συμβολή του, η έρευνα αυτή δεν θα είχε πραγματοποιηθεί και τον ευχαριστώ για την αμέριστη εμπιστοσύνη που μου έδειξε.

2.5. Τρόπος Ανάλυσης Πρωτογενών Δεδομένων Πεδίου

Ο τρόπος που κρίθηκε κατάλληλος να αναλυθούν τα ποιοτικά δεδομένα είναι της **θεματικής ερμηνευτικής ανάλυσης** χωρίς τη χρήση ειδικού λογισμικού ποιοτικής ανάλυσης. Η ερμηνευτική μέθοδος επιλέχθηκε γιατί αναδεικνύει το νόημα που οι ίδιοι οι συμμετέχοντες

προσδίδουν στην υπό μελέτη διαδικασία της μετεγκατάστασης. Στηριζόμενη στην προσέγγιση του Ιωσηφίδη (2008), η γράφουσα της παρούσας εργασίας αποσκοπεί περισσότερο στην κατανόηση των διαδικασιών παραγωγής και αναπαραγωγής υποκειμενικών νοημάτων από τους συμμετέχοντες και λιγότερο στην ανάδειξη των δικών της ερμηνειών.

Το σύστημα κωδικοποίησης των ποιοτικών δεδομένων που ακολουθήθηκε είναι η **θεωρητική ή ερμηνευτική κωδικοποίηση**. Κατά το σύστημα αυτό, τα ποιοτικά δεδομένα κωδικοποιούνται σύμφωνα με τις ερμηνείες και τις αναπαραστάσεις που αποδίδονται στην υπό μελέτη διαδικασία. Στην προκειμένη ερευνητική εργασία, τα νοήματα προέρχονται από τα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα και επανερμηνεύονται από την ερευνήτρια με στόχο τη διερεύνηση των τρόπων σχηματισμού τους, των σχέσεων με άλλες θεωρητικές κατηγορίες και του πολυδιάστατου χαρακτήρα τους (Ιωσηφίδης, 2008: 183).

3.1. Η Ιστορία της Εξόρυξης του Λιγνίτη στην Ελλάδα και της Δ.Ε.Η.

Η λειτουργία του πρώτου σταθμού παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας το 1881 στη Μεγάλη Βρετανία έμελλε να εισαγάγει στον σύγχρονο κόσμο τον οικονομικότερο και λιγότερο ρυπογόνο – με τα δεδομένα της τότε εποχής – τρόπο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, η οποία αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό συντέλεσης της δεύτερης Βιομηχανικής Επανάστασης, καθιστώντας σταδιακά την ενέργεια ένα κοινωνικό αγαθό (Καριπίδου, 2016: 14). Οκτώ χρόνια αργότερα, το 1889, κατασκευάζεται το πρώτο εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στην Αθήνα από τη βρετανική Power and Traction Finance Company (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010· Vetta, 2020: 27). Το 1953 λειτουργεί το πρώτο ατμοηλεκτρικό εργοστάσιο στο Αλιβέρι της Νότιας Εύβοιας, το οποίο τροφοδοτείται από το ορυχείο εξόρυξης λιγνίτη του Αλιβερίου, που βρίσκεται σε απόσταση 3 χιλιομέτρων από τον σταθμό (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010).

Η τιμή του πετρελαίου όπως διαμορφώνεται μετά τον Β' ΠΠ, ο εμφύλιος πόλεμος που ακολούθησε στην ελληνική επικράτεια και η δυσμενής οικονομική κατάσταση του ελληνικού κράτους, καθιστούν δυσχερές το μέλλον της ηλεκτρικής ενέργειας στην Ελλάδα. Λόγω των υφιστάμενων οικονομικών δεδομένων, η εξόρυξη και χρήση του λιγνίτη θα αποβεί καθοριστικής σημασίας στη διάδοση της παραγωγής ενέργειας στη χώρα, καθώς αποτελούσε φθινό και τοπικό ενεργειακό καύσιμο (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010· Vetta, 2020: 27). Η εγχώρια δυνατότητα πρόσβασης στην παραγωγή και χρήση του λιγνίτη, καθώς και η επιφανειακή εξόρυξή του σε αντίθεση με άλλα ορυκτά καύσιμα, καθιστά τον λιγνίτη ένα οικονομικά αποτελεσματικό μέσο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας (Karasmanaki κ.ά., 2020).

Σχετικά με τα φυσικά χαρακτηριστικά του «εγχώριου καυσίμου», ο λιγνίτης, ηλικίας ενός έως δέκα εκατομμυρίων χρόνων, ανήκει στην κατηγορία των φτωχών γαιανθράκων και σχηματίστηκε από προσχώσεις και συμπιέσεις αναρίθμητων κορμών δένδρων και φυτών που έγιναν κάτω από την επιφάνεια της γης. Η μετατροπή των φυτών σε τύρφη και η μετάβαση από την τύρφη – το αρχικό στάδιο ενανθράκωσης – στον ανθρακίτη – το τελικό στάδιο ενανθράκωσης – είναι συνάρτηση της επίδρασης του χρόνου, της θερμοκρασίας και της πίεσης. Οι λιγνιτικές λεκάνες αποτελούσαν αβαθείς λίμνες και έλη, στα οποία αναπτυσσόταν πλούσια υδροχαρής βλάστηση και με την πάροδο του χρόνου, μεγάλες ποσότητες αυτού του φυτικού υλικού μετατράπηκαν σταδιακά σε λιγνίτη με την πίεση γαιωδών υλικών και την επίδραση μικροοργανισμών (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010). Για τον σχηματισμό στρώματος λιγνίτη πάχους ενός μέτρου, έχει υπολογισθεί ότι απαιτείται χρονικό διάστημα 1.000 έως 4.000 ετών.

Οι λιγνίτες αποτελούν καύσιμο χαμηλής θερμιδικής αξίας. Το θερμιδικό περιεχόμενο των λιγνιτών είναι από 3 έως 7 φορές μικρότερο από το θερμιδικό περιεχόμενο του λιθάνθρακα και 5 έως 10 φορές μικρότερο από αυτό του πετρελαίου, καθιστώντας αυτό ένα

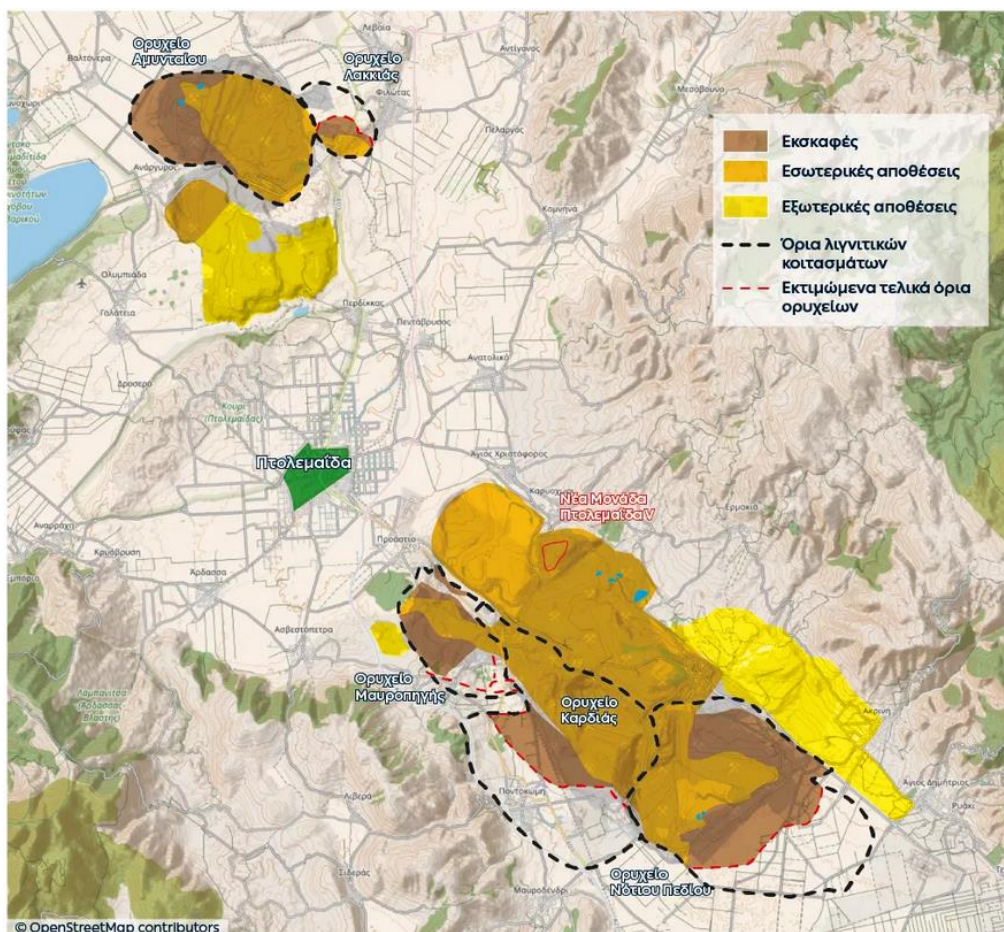
ευτελής, σε σχέση με τα προαναφερθέντα, ορυκτό καύσιμο. Η υψηλή περιεκτικότητά του σε νερό και θείο καθιστά τα παράγωγα της καύσης του λιγνίτη ιδιαίτερα επιβλαβή για την υγεία (Karasmanaki κ.ά., 2020).

Το 1920 γίνεται αντιληπτή η εν δυνάμει αξιοποιήσιμη παρουσία κοιτασμάτων λιγνίτη στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας και το 1930 δίνεται η άδεια για εξόρυξη και συστηματική εκμετάλλευση του λιγνίτη ως καύσιμης ύλης για θέρμανση σε τρεις επιχειρηματίες της περιοχής, τον Γεώργιο Παυλίδη, τον Κώστα Αδαμόπουλο και τον Νίκο Διαμαντόπουλο. Το 1939 μετά από την έκθεση του Γερμανού καθηγητή F. Kegel και με τα τεχνολογικά δεδομένα της εποχής, εκτιμάται ο λιγνιτικός πλούτος του άξονα Εορδαίας-Αμυνταίου-Φλώρινας σε έξι δις εκατομμύρια τόνους (Δ.Ε.Η. Α.Ε. 2010· Υφαντή, 2018: 362). Η εκμετάλλευση αναβάλλεται λόγω του πολέμου και μετά τη λήξη του, το 1956, ιδρύεται η Ανώνυμη Ελληνική Μεταλλευτική και Βιομηχανική Εταιρία Λιγνιτωρυχείων Πτολεμαΐδας (ΛΙΠΤΟΛ) από τον επιχειρηματία της περιοχής Πρόδρομο Μποδοσάκη. Η ΛΙΠΤΟΛ Α.Ε. αξιοποιεί τα λιγνιτικά κοιτάσματα για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας ισχύος 10 MW (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010· Υφαντή, 2018: 362).

Η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο γίνεται με εισαγόμενα ορυκτά καύσιμα, αφορά μέχρι τότε ιδιωτικά εγχειρήματα και η παροχή της είναι περιορισμένη σε μερικά αστικά κέντρα. Το 1951 ιδρύεται η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, η οποία αναλαμβάνει τον εξηλεκτρισμό του συνόλου της ελληνικής επικράτειας (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010). Το διάστημα μεταξύ 1951-1955 ο κρατικός σχεδιασμός εξηλεκτρισμού χρηματοδοτείται από το Σχέδιο Μάρσαλ και επιβλέπεται από την αμερικανική εταιρεία Ebasco (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010· Vetta. 2020: 27). Το 1954 παραχωρείται στη Δ.Ε.Η. το απαλλοτριωμένο υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου λιγνιτωρυχείο του Αλιβερίου και αναλαμβάνει την τροφοδότηση του πρώτου Ατμοηλεκτρικού Σταθμού (ΑΗΣ) Αλιβερίου. Το 1959 εκχωρούνται στη Δ.Ε.Η. το 90% των μετοχών της ΛΙΠΤΟΛ. Παράλληλα, έχει ξεκινήσει από το 1957 η μελέτη των λιγνιτικών κοιτασμάτων στην περιοχή της Μεγαλόπολης από το Ινστιτούτο Γεωλογίας και Ερευνών Υπεδάφους, η οποία είχε επίσης επισημανθεί από τον Γερμανό Καθηγητή F. Kegel (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010). Το 1969 ξεκινά η εξόρυξη του λιγνίτη στην περιοχή της Μεγαλόπολης. Το 1988 παύει η υπόγεια και επιφανειακή εξόρυξη στο λιγνιτωρυχείο του Αλιβερίου.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60 κρατικοποιήθηκαν 415 ιδιωτικές εταιρείες παραγωγής ενέργειας. Έκτοτε η Δ.Ε.Η. διατηρούσε το μονοπώλιο παραγωγής και παροχής της ηλεκτρικής ενέργειας στην Ελλάδα. Ο κρατικός της χαρακτήρας επέτρεψε τον εξηλεκτρισμό της υπαίθρου και τη σταθερά χαμηλή τιμή της ενέργειας, μετατρέποντας την ηλεκτρική ενέργεια σε κοινωνικό αγαθό (Vetta, 2020: 27). Από τα μέσα της δεκαετίας του '70, τα λιγνιτωρυχεία και οι παραγωγικές μονάδες επεκτάθηκαν, υλοποιώντας το

«μεταπολεμικό» οικονομικό «θαύμα» στην ελληνική οικονομία (Samίου, 1998 από Vetta 2020: 27).



Εικόνα 3-1: Όρια κοιτασμάτων και ορυχείων στο Λιγνιτικό Κέντρο Δυτικής Μακεδονίας. Αναδημοσίευση από <https://www.dei.gr/el/dei-omilos/i-dei/tomeis-drastiriotitas/symvatiki-paragogi/> (27/4/22 12:10).

Η λιγνιτοφόρος λεκάνη Εορδαίας, Φλώρινας και Αμυνταίου διαθέτει τα μεγαλύτερα αποθέματα λιγνίτη στον ελλαδικό χώρο, τα οποία υπολογίζονται σε 2,6 δις. τόνους εκμεταλλεύσιμου λιγνίτη. Από το 1951 έχουν εξορυχθεί 1,3 δις τόνοι λιγνίτη και υπολογίζεται πως απομένουν ακόμη 1,3 δις τόνοι. Στο Λιγνιτικό Κέντρο της Δυτικής Μακεδονίας εξορύσσεται το 80% του συνολικά παραγόμενου λιγνίτη στην Ελλάδα. Η ετήσια εκσκαφή υπολογίζεται σε 300 εκατομμύρια κυβικά μέτρα, από την οποία παράγονται 50 εκατομμύρια τόνοι λιγνίτη. Το Λιγνιτικό Κέντρο Δυτικής Μακεδονίας αποτελείται από τα ακόλουθα λιγνιτωρυχεία:

- Λιγνιτωρυχείο Κύριου Πεδίου
- Λιγνιτωρυχείο Καρδιάς
- Λιγνιτωρυχείο Νότιου Πεδίου
- Λιγνιτωρυχείο Αμυνταίου

Οι φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας που αναπτύσσονται στο Λιγνιτικό Κέντρο της Δ.Ε.Η. στη Δυτική Μακεδονία είναι η εξόρυξη, η μεταφορά του λιγνίτη και η απόθεση των άγονων υλικών που προκύπτουν από τη διαδικασία εξόρυξης (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010).

Όσον αφορά το **στάδιο της εξόρυξης**, λόγω του μικρού βάθους που συναντώνται τα κοιτάσματα, έχει επιλεγεί η επιφανειακή εξόρυξη, η οποία γίνεται με ηλεκτροκίνητα μηχανήματα συνεχούς λειτουργίας, δηλαδή με καδοφόρους εκσκαφείς (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010).

Σχετικά με το **στάδιο της μεταφοράς**, ο λιγνίτης μεταφέρεται στους ατμοηλεκτρικούς σταθμούς με μεταφορικές ταινίες, τους ταινιοδρόμους, οι οποίοι μπορούν να μεταφέρουν συνεχώς σε μακρινές αποστάσεις μεγάλες ποσότητες. Οι ταινιοδρόμοι αποτελούν ένα δαιδαλώδες δίκτυο με συνολικό μήκος εκατοντάδων χιλιομέτρων και η λειτουργία τους είναι ουσιώδους σημασίας στην αλυσίδα εργασιών των ορυχείων, γιατί εξασφαλίζουν την αδιάκοπη λειτουργία τους (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010).

Τέλος, σχετικά με την **απόθεση των άγονων υλικών**, τα υπερκείμενα υλικά που εξορύσσονται και τα ενδιάμεσα του λιγνιτικού κοιτάσματος μεταφέρονται και αποτίθενται κυρίως στις περιοχές στις οποίες έχει προηγηθεί εξόρυξη. Επικουρικά η μεταφορά των άγονων υλικών και του λιγνίτη μπορεί να γίνει με πετρελαιοκίνητα φορτηγά μεγάλης μεταφορικής δυναμικότητας. Αυτή η διαδικασία αποσκοπεί στην προετοιμασία των συνθηκών ανάπλασης των εξαντλημένων περιοχών, ώστε μετά το τέλος των εργασιών η επίπτωση στο τοπίο της περιοχής να είναι η ελάχιστη δυνατή (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010).

Η Δ.Ε.Η. ιδρύθηκε το 1951 με τον Νόμο 1468/1950 και σταδιακά αφομοίωσε τις μικρότερες ιδιωτικές εταιρείες παραγωγής και παροχής ηλεκτρικής ενέργειας στην ελληνική επικράτεια. Το 1956 ψηφίζεται ο Νόμος 3523/1956, σύμφωνα με τον οποίο η ηλεκτρική ενέργεια παράγεται και παρέχεται αποκλειστικά από τη Δ.Ε.Η. με κρατική μέριμνα· η ηλεκτρική ενέργεια είναι δημόσιο κοινωνικό αγαθό· και καθιερώνεται ενιαίο τιμολόγιο αυτής (Καριπίδου, 2016· Δουγαλή, 2018· Vetta, 2020). Το διάστημα που ακολουθεί τη δεκαετία του '90 θα αποβεί καθοριστικό για τον κρατικό χαρακτήρα της Δ.Ε.Η. και της ενέργειας ως κοινωνικού αγαθού. Η Δ.Ε.Η. και η ηλεκτρική ενέργεια στην Ελλάδα μεταβαίνουν σταδιακά προς την ελεύθερη αγορά με την ψήφιση μιας σειράς νόμων. Καθοριστικός αυτών είναι ο Νόμος 2773/1999 σύμφωνα με τον οποίο η Δ.Ε.Η. μετατρέπεται σε Ανώνυμη Εταιρεία και το 2001 το 49% των μετοχών της Δ.Ε.Η. Α.Ε. ιδιωτικοποιείται (Δουγαλή, 2018). Επίσης, το δικαίωμα τόσο για την παραγωγή, όσο και για τη διανομή ηλεκτρικής ενέργειας δίνεται και σε άλλες εταιρίες, οι οποίες είναι γνωστές ως «εναλλακτικοί πάροχοι ηλεκτρικής ενέργειας» ή «εταιρίες ρεύματος» (Κορωνάκης, 2016 από Δουγαλή, 2018: 29).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΑΔΜΗΕ του α' τριμήνου του 2022, η παροχή ηλεκτρικής ενέργειας στην Ελλάδα κατανέμεται μεταξύ της Δ.Ε.Η. Α.Ε. και των λοιπών εταιρειών ως εξής: Δ.Ε.Η. Α.Ε. (68,12%), Ήρων Θερμοηλεκτρική Α.Ε. (14,46%), Ήρων II Βοιωτίας Α.Ε. (0,35%), Elpedison Α.Ε. (1,74%), Κόρινθος Power Α.Ε. (0,35%), Λιγνιτική

Μεγαλόπολης Α.Ε. (0,70%), Λιγνιτική Μελίτης Α.Ε. (0,35%), Μυτιληναίος Α.Ε. (6,97%), Volterra Α.Ε. (6,97%) (ΑΔΜΗΕ, 2022). Συγκρίνοντας τα ποσοστά αυτά με εκείνα του α' τριμήνου 2018 παρατηρείται αύξηση του ποσοστού των λοιπών παρόχων ηλεκτρικής ενέργειας και μείωση του αντίστοιχου ποσοστού της Δ.Ε.Η. (ΑΔΜΗΕ, 2018· Δουγαλή, 2018) (Πίνακας 3-1).

Πίνακας 3-1: Μεταβολή μεριδίου παρόχων ηλεκτρικής ενέργειας την περίοδο 2018-2022

Πάροχος Ηλεκτρικής Ενέργειας	Α' τρίμηνο 2018 (%)	Α' τρίμηνο 2022 (%)
Δ.Ε.Η. Α.Ε.	84,21	68,12
Ήρων Θερμοηλεκτρική Α.Ε.	3,79	14,46
Ήρων II Βοιωτίας Α.Ε.	-	0,35
Elpedison Α.Ε.	3,72	1,74
Κόρινθος Power Α.Ε.	-	0,35
Λιγνιτική Μεγαλόπολης Α.Ε.	-	0,70
Λιγνιτική Μελίτης Α.Ε.	-	0,35
Μυτιληναίος Α.Ε.	-	6,97
Volterra Α.Ε.	0,89	6,97

Παρόλα αυτά, η Δ.Ε.Η. Α.Ε. διατηρεί το συγκριτικό πλεονέκτημα στην παροχή ηλεκτρικής ενέργειας σε σχέση με τις άλλες εταιρείες. Αυτό ερμηνεύεται από την Δουγαλή (2018: 30) από τη «σχέση εμπιστοσύνης» που έχει δημιουργηθεί μεταξύ της Δ.Ε.Η. και των καταναλωτών, δεδομένης της διάρκειας και του ρόλου της στην κοινωνία, των παρεχόμενων εκπτώσεων (με κοινωνικά κριτήρια, ή κριτήρια συνέπειας) και τέλος του γεγονότος ότι η Δ.Ε.Η. διατηρεί το δικαίωμα της λιγνιτικής και υδροηλεκτρικής παραγωγής, ενώ οι υπόλοιπες εταιρείες είναι αγοραστές.

Η Ελλάδα αποτελούσε το 2008 την 4η χώρα σε παραγωγή λιγνίτη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μετά τη Γερμανία, και την 6η χώρα παγκοσμίως (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010: 13, Κανουρίδης, 2008 από Vetta, 2020: 24· Karasmanaki κ.ά., 2020). Ωστόσο, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας που ψηφίστηκε το 2019, αποφασίστηκε η ουδετερότητα των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η καύση λιγνίτη, που θεωρείται υψηλή σε εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, κρίνεται ρυπογόνα· επιβαρύνεται με ειδικό περιβαλλοντικό τέλος· και καθίσταται ζημιόγona με όρους οικονομικούς. Παράλληλα, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας δρομολογείται η σταδιακή απολιγνιτοποίηση των χωρών που μετέχουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο χρονικός ορίζοντας επίτευξης της κλιματικής ουδετερότητας της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας είναι μέχρι το 2050 (Ε.Ε., 2019).

Η Ελλάδα, ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μετέχουσα στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, έχει δρομολογήσει την απολιγνιτοποίησή της μέχρι το 2023. Στο μεταξύ η λιγνιτική μονάδα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας «Πτολεμαΐδα V» παραμένει υπό

κατασκευή και προβλέπεται να λειτουργεί με λιγνίτη έως το 2028 και να ακολουθήσει η μετατροπή της σε διαφορετικό καύσιμο. Μέχρι τον Αύγουστο του 2021 έχουν τεθεί εκτός λειτουργίας και αποσύρθηκαν οι παρακάτω μονάδες ΑΗΣ και λιγνιτωρυχείων της Δυτικής Μακεδονίας:

- Μονάδα I, II, III και IV ΑΗΣ Πτολεμαΐδας
- Μονάδα I και II ΑΗΣ ΛΙΠΤΟΛ
- Μονάδα I, II, III και IV ΑΗΣ Καρδιάς
- Μονάδα I και II ΑΗΣ Αμυνταίου – Φιλώτα
- Ορυχείο Πεδίου Αμυνταίου
- Ορυχείο Πεδίου Καρδιάς

3.2. Ο Ρόλος της Δ.Ε.Η. στο Κοινωνικό Γίνεσθαι της Δυτικής Μακεδονίας.

Η σταδιακή επέκταση των ορυχείων λόγω της επιφανειακής εξόρυξης του λιγνίτη παράλληλα με την εκβιομηχάνισή της, δέσμευσε μεγάλες εκτάσεις γης στη Δυτική Μακεδονία. Συνολικά έχουν απαλλοτριωθεί 160.000 στρέμματα γης στο Λιγνιτικό Κέντρο Δυτικής Μακεδονίας (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2010· Υφαντή, 2018: 365). Αυτή η μετατροπή στις χρήσεις γης στην περιοχή έμελλε να επηρεάσει έντονα το σύνολο του οικονομικού και κοινωνικού της χαρακτήρα. Η εκβιομηχάνιση της δεν είχε μόνο περιβαλλοντικό αντίκτυπο, αλλά και οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό. Η λειτουργία και οι δραστηριότητες της Δ.Ε.Η. στο οροπέδιο Εορδαίας αποτέλεσαν σταδιακά βασικό και μοναδικό παράγοντα για την οικονομική μεγέθυνση που σημειώθηκε στην περιοχή (Καριπίδου, 2016: 142· Karasmanaki κ.ά., 2020).

Σημαντικά στοιχεία δίδονται από τις ποιοτικές έρευνες των κοινωνικών επιστημών που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή και παρατίθενται συνδυαστικά τα συμπεράσματά τους για μία συνολική εποπτεία των κοινωνικών μετατοπίσεων που έχουν συντελεστεί. Οι έρευνες που μελετήθηκαν είναι:

- η έρευνα της Α. Υφαντή (2018) σχετικά με τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις από την εγκατάσταση και λειτουργία των μονάδων παραγωγής ενέργειας στην περιοχή,
- η μελέτη των Καρασμανάκη κ.ά. (2020) σχετικά με τη στάση των κατοίκων του Νομού Κοζάνης απέναντι στις εξορυκτικές δραστηριότητες της Δ.Ε.Η,
- η έρευνα της κοινωνικής ανθρωπολόγου Θ. Βέττα (2020) σχετικά με τις νοηματοδοτήσεις της εργασίας, της ανεργίας και του ρόλου της Δ.Ε.Η. στην κοινωνική παραγωγή της εργασιακής πραγματικότητας στην περιοχή, και τέλος
- η έρευνα της εταιρείας Διανέοσις (2020) σχετικά με τις αντιλήψεις κατοίκων της περιοχής για την επικείμενη απολιγνιτοποίηση.

Οι έρευνες αυτές εμπλουτίζουν το θεωρητικό υπόβαθρο για την ερμηνεία στάσεων και ερμηνειών των κατοίκων της περιοχής σχετικά με τον ρόλο της Δ.Ε.Η. στη βιωμένη τους πραγματικότητα.

Η μελέτη της Υφαντή (2018) πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο των **εστιασμένων συνεντεύξεων σε πληροφορητές-κλειδιά** που διεξήχθησαν στην πόλη της Πτολεμαΐδας. Οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της εξορυκτικής δραστηριότητας στο οροπέδιο της Εορδαίας οργανώνονται από την ερευνήτρια ως προς τους ακόλουθους άξονες:

- αγροτική – κτηνοτροφική παραγωγή,
- οικονομία (επιχειρηματικότητα, απασχόληση, ανεργία),
- τουρισμός,
- χρήσεις γης (αγορά και πώληση γης, απαλλοτριώσεις και μετεγκαταστάσεις) και
- περιβάλλον (νερό, μικροκλίμα, πανίδα, χλωρίδα, υγεία)

και προσδίδουν ένα συνολικό πλαίσιο ανάγνωσης των μεταβολών στο οροπέδιο της Εορδαίας.

Σχετικά με την αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή, μέχρι την εκκίνηση των εξορυκτικών δραστηριοτήτων στη λιγνιτοφόρα λεκάνη Φλώρινας-Αμυνταίου-Εορδαίας, η κοινωνία της συγκεκριμένης περιοχής ήταν αγροτική και κτηνοτροφική. Συγκεκριμένα, η γη καλλιεργούνταν για την παραγωγή σιτηρών, καλαμποκιού, λαχανικών, οπωροφόρων καλλιεργειών, ενώ ευδοκίμοις ήταν το αμπέλι και τα καπνά (Υφαντή, 2018: 379· Karasmanaki κ.ά., 2020). Σταδιακά, η καλλιεργήσιμη γη άρχισε να απαλλοτριώνεται αναγκαστικά και να εκχωρείται στη Δ.Ε.Η. Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις μετατράπηκαν σε βιομηχανικές ζώνες, ορυχεία και χώρους απόθεσης υλικών. Το αγροτικό δυναμικό περιορίστηκε επίσης, αφού ήταν προτιμητέα, ασφαλέστερη και πιο κερδοφόρα η απασχόληση στη βιομηχανία. Η μετατροπή της κοινωνίας από αγροτική σε εργατική και δη σε βιομηχανική ήταν ραγδαία. Με τη δημιουργία εργατικής τάξης μεταξύ του πληθυσμού εμφανίζονται εργατικά δικαιώματα και διασφαλίζονται αποδοχές (13ος μισθός, άδειες μετ' αποδοχών κ.λπ.) που ήταν άγνωστες μέχρι πρότινος στον αγροτικό πληθυσμό (Υφαντή, 2018: 372· Vetta, 2020).

Πλέον, η βιομηχανική δραστηριότητα της Δ.Ε.Η. περιορίζεται, ενώ διατηρεί στην κατοχή της αναξιοποίητη και ακατάλληλη προς χρήση γη, η οποία χρήζει αποκατάστασης για να μετατραπεί ξανά σε καλλιεργήσιμη. Οι μεταβολές στις χρήσεις γης και ο περιορισμός των καλλιεργήσιμων εκτάσεων αποτελούν σταθερό προβληματισμό και πεδίο αντιπαραθέσεων με τη Δ.Ε.Η., σύμφωνα με την έρευνα των Καρασμανάκη κ.ά. (2020). Μέρος της γης έχει αποκατασταθεί, όπως σημειώνουν οι ερωτηθέντες κάτοικοι - πληροφορητές, και συγκεκριμένα 200.000 στρέμματα (Υφαντή, 2018: 379).

Στην έρευνα της Υφαντή σημειώθηκε το αυξημένο ενδιαφέρον νέων της περιοχής προς την αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή. Επισημαίνεται επίσης ότι οι προσφερόμενες θέσεις εργασίας στον αγροτικό τομέα υπολογίζονται λιγότερες, λόγω των εκσυγχρονισμένων, μηχανικά υποστηριζόμενων, μεθόδων παραγωγής (Υφαντή, 2018: 379). Εντοπίστηκε επίσης η εκδήλωση ενδιαφέροντος για παραγωγή κερασιών και μήλων λόγω του ορεινού κλίματος· ενώ έχει ήδη αυξηθεί η παραγωγή και μεταποίηση λεβάντας, με την υποστήριξη ανάλογης μονάδας στην περιοχή (Υφαντή, 2018: 379). Οι πληροφορητές επίσης, σημείωσαν τη συρρίκνωση της κτηνοτροφίας, όταν οι κτηνοτρόφοι – πολλοί από αυτούς κάτοικοι μετεγκατασταθέντων οικισμών – εκτοπίστηκαν και εγκατέλειψαν το επάγγελμά τους (Υφαντή, 2018: 379).

Σύμφωνα με τη γνώμη των πληροφορητών ως προς τις επιπτώσεις στον τομέα της οικονομίας, θεωρείται ότι η λειτουργία των μονάδων διασφάλισε την οικονομική ευμάρεια της περιοχής για πολλές και συναπτές δεκαετίες (Υφαντή, 2018: 372· Karasmanaki, 2020). Εξασφάλισε υψηλό βιοτικό επίπεδο, σταθερές και υψηλές αποδοχές. Επίσης, η περιοχή αναπτύχθηκε οικιστικά, ανοικοδομήθηκε και προσέελκυσε περιφερειακές επιχειρηματικές δραστηριότητες. Το σύστημα της τηλεθέρμανσης, που ειδικά στην Πτολεμαίδα λειτουργεί από το 1993, αναγνωρίζεται επιπλέον ως σπουδαίο όφελος των δραστηριοτήτων της Δ.Ε.Η. από τους κατοίκους που ερωτήθηκαν (Υφαντή, 2018: 391).

Επίσης, εντοπίζεται ότι το μονοπώλιο των παραγωγικών δραστηριοτήτων στη βιομηχανία θέτει σε κρίσιμο στάδιο τη βιωσιμότητα της οικονομίας της περιοχής, αφού οι βιομηχανικές δραστηριότητες της Δ.Ε.Η. περιορίζονται, η περιφερειακή επιχειρηματική δραστηριότητα συρρικνώνεται και ο πληθυσμός μειώνεται. Επιπλέον, η επισφάλεια αυτή έχει οδηγήσει στην εσωτερική μετανάστευση των νέων της περιοχής προς αστικά κέντρα της Ελλάδας (Karasmanaki κ.ά., 2020). Παράλληλα, επισημαίνεται η αλματώδης αύξηση της ανεργίας, αφού μεγάλος αριθμός ανειδίκευτων ανέργων εισάγεται στην αγορά εργασίας, ο οποίος μέχρι πρότινος δραστηριοποιούνταν στις βιομηχανικές δραστηριότητες της Δ.Ε.Η (Υφαντή, 2018: 391· Vetta, 2020). Συνδυαστικά με τις οικονομικές επιπτώσεις της ανεργίας και της εργασιακής επισφάλειας, οι κάτοικοι επιβαρύνονται από την αύξηση του κόστους του βιοτικού τους επιπέδου, το οποίο μέχρι πρότινος ήταν χαμηλό λόγω των ανταποδοτικών ωφελειών των παραγωγικών μονάδων της Δ.Ε.Η.

Σύμφωνα με την έρευνα της Υφαντή, οι πληροφορητές σημείωσαν ότι ο τομέας του τουρισμού δεν είναι ανεπτυγμένος λόγω του υποβαθμισμένου αισθητικά τοπίου. Ωστόσο, προτείνουν ότι υπάρχουν περιθώρια ανάπτυξης του βιομηχανικού τουρισμού και του θρησκευτικού (Υφαντή, 2018: 380). Σχετικά με τον τομέα της αγοραπωλησίας γης, των απαλλοτριώσεων και των μετεγκαταστάσεων, οι ερωτηθέντες επισημαίνουν τη σχέση μεταξύ αγοραπωλησίας και λειτουργίας των παραγωγικών μονάδων της Δ.Ε.Η. Η αγορά ακινήτων υπήρξε σταθερή, με πυκνή συχνότητα κατά τις δεκαετίες πλήρους λειτουργίας και υψηλών

αποδοχών στη Δ.Ε.Η. Η πυκνότητα των αγοραπωλησιών οφείλεται είτε στις μετακινήσεις εργατικού δυναμικού από όλη την Ελλάδα προς την περιοχή που εκτεινόταν το Λιγνιτικό Κέντρο Δυτικής Μακεδονίας για εργασία στις μονάδες παραγωγής ενέργειας και στα ορυχεία, είτε στη μετεγκατάσταση περιοίκων ή και κατοίκων των απαλλοτριωθέντων οικισμών που μετακινήθηκαν προς τα αστικά κέντρα της Πτολεμαΐδας και της Κοζάνης (Υφαντή, 2018: 381).

Σχετικά με τις επιπτώσεις στο περιβάλλον, οι ερωτηθέντες είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τις αρνητικές επιπτώσεις που έχουν οι δραστηριότητες της Δ.Ε.Η. στην περιοχή. Συγκεκριμένα ονομάτισαν τη ρύπανση του περιβάλλοντος, τη μείωση ή / και μόλυνση των υπόγειων υδάτων, την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων και συγκεκριμένα την επιβάρυνση της υγείας των κατοίκων των γύρω περιοχών. Ωστόσο, εκτιμούν ότι η ρύπανση μειώθηκε μετά τη χρήση ειδικών φίλτρων και τη μείωση των εν λειτουργία παραγωγικών μονάδων· ενώ υποστηρίζουν ότι μέρος της ρύπανσης προερχόταν από τη λειτουργία εργοστασίου λιπασμάτων στην περιοχή. Τέλος, εντοπίζουν μεγαλύτερο πρόβλημα στα απόβλητα της εξορυκτικής δραστηριότητας και συγκεκριμένα στην τέφρα. Επικρατεί διχασμός ως προς την ποιότητα των νερών, κάποιιοι υποστηρίζουν ότι είναι μολυσμένα, ενώ προτείνουν την καλύτερη και συχνότερη ενημέρωση των δημοτών σχετικά με την ποιότητα των υδάτων (Υφαντή, 2018: 384· Karasmanaki κ.ά., 2020).

Σε μία άλλη επιτόπια έρευνα που διεξήχθη στην πόλη της Κοζάνης (2015-2016) από την κοινωνική ανθρωπολόγο Θ. Βέττα (Vetta, 2020) διερευνήθηκε ο τρόπος που η μετατροπή των εργασιακών σχέσεων από μόνιμες σχέσεις εργασίας με τη Δ.Ε.Η. σε ολιγόμηνες συμβάσεις, οι εργολαβίες και η σταδιακή ιδιωτικοποίηση της Δ.Ε.Η. διαμόρφωσε τις συνθήκες εργασίας· και τον αντίκτυπο που είχε αυτή η μεταβολή στο κοινωνικό και οικονομικό γίνεσθαι της περιοχής. Η Θ. Βέττα εισάγει τον όρο *bondage unemployment* – που θα μπορούσε ελεύθερα να αποδοθεί στα ελληνικά ως «δουλοπρεπής ανεργία» – σύμφωνα με τον οποίο η ανεργία γίνεται προϋπόθεση της εργασίας (Vetta, 2020: 26). Αναλυτικότερα, αυτό το ερμηνευτικό μοντέλο παρακολουθεί τις νέες επιβεβλημένες συνθήκες εργασίας στους εργαζομένους της Δ.Ε.Η. που καθιερώθηκαν την τελευταία 20ετία, μετά τη μερική της ιδιωτικοποίηση. Σύμφωνα με αυτές, καθιερώθηκε να συνάπτονται συμβάσεις εργασίας ολιγόμηνης διάρκειας και κατ' επέκτασιν περιορισμένων εργασιακών παροχών, ενώ η ανεργία προϋποτίθεται ως όρος για τη σύναψή τους. Παρόλα αυτά, οι συμβασιούχοι καλύπτουν χρόνιες και βασικές ανάγκες της επιχείρησης, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα σταθερός κύκλος συμβασιούχων εργαζομένων, με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται στη λειτουργία της επιχείρησης και στις εργασιακές συνθήκες των συμβασιούχων εργαζομένων – ανέργων.

Παράλληλα, επιμέρους έργα της Δ.Ε.Η. ανατίθενται σε εργολάβους, οι οποίοι πραγματοποιούν προσλήψεις εργατικού δυναμικού με διαφορετικές συμβάσεις ως προς τις

απολαβές και τους όρους σύναψής τους, χωρίς αυτές να υπόκεινται σε μία κοινή βάση συμβάσεων, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ των εργαζομένων της Δ.Ε.Η. ανάλογα με τους επιμέρους εργοδότες (Vetta, 2020). Τέλος, η Δ.Ε.Η. διαθέτει τους δικούς της μόνιμους υπαλλήλους, οι οποίοι χαίρουν διαφορετικών εργασιακών παροχών και μισθολογικών απολαβών, χωρίς να συνάπτει νέες συμβάσεις μακροπρόθεσμης σχέσης εργασίας. Αυτή η τριπλή εργασιακή τροχιά δημιουργεί πολλαπλές ταχύτητες και πλώσεις μεταξύ των εργαζομένων. Παράλληλα, αυτή η πλώση μεταφέρεται στην κοινωνική και οικονομική ζωή των κατοίκων – εργαζομένων της περιοχής, για τους οποίους η Δ.Ε.Η. μέχρι πρότινος διασφάλιζε υψηλό βιοτικό επίπεδο και εργασιακή ασφάλεια.

Συμπερασματικά, η τοπική κοινωνία, όπως φάνηκε από τις αποκρίσεις των ερωτηθέντων στις έρευνες της Υφαντή και της Βέττα (2018, 2020), δεν εναντιώνεται στη βιομηχανική δραστηριότητα της Δ.Ε.Η. στην περιοχή τους, παρότι αναγνωρίζουν τις χωρικές, αισθητικές και περιβαλλοντικές μεταβολές που έχουν συντελεστεί. Τουναντίον, διαφαίνεται στον λόγο τους ότι η παρουσία της Δ.Ε.Η. έχει συνδεθεί με την εργασιακή ασφάλεια και τη διασφάλιση αξιοπρεπούς – κάποτε υψηλού – βιοτικού επιπέδου. Οι κάτοικοι αναμένουν την έναρξη της λειτουργίας του ΑΗΣ Πτολεμαΐδα V και νοσταλγούν την απώλεια των ΑΗΣ που έχουν τεθεί σε παύση. Οι έρευνες που διενεργήθηκαν στην περιοχή επιβεβαιώνουν την ακλόνητη στάση της τοπικής κοινωνίας ως προς την Δ.Ε.Η. ως ένα «άλλο αδιαμφισβήτητο θρησκευτικό σύμβολο». Επιπροσθέτως, η κριτική στάση των κατοίκων σχετικά με την ανεργία, τη ρύπανση, και την οικονομική επισφάλεια διοχετεύεται στην «τοπική αυτοδιοίκηση», τις εκάστοτε «κυβερνήσεις» και το «ελληνικό κράτος» (Υφαντή, 2018: 386· Διανέοσις, 2019).

Ωστόσο, η νοηματοδότηση του ρόλου της Δ.Ε.Η. από την τοπική κοινωνία δεν θα μπορούσε παρά να είναι ανομοιογενής, όπως και να μετατοπίζεται με τον χρόνο. Αυτή η διαφοροποίηση και η ανομοιογένεια του κοινωνικού ιστού διαφαίνεται στην έρευνα των Καρασμανάκη κ.ά. (2020) σχετικά με τη στάση της τοπικής κοινωνίας ως προς τις εξορυκτικές δραστηριότητες της Δ.Ε.Η. εν μέσω απολιγνιτοποίησης. Παρατηρήθηκε ότι οι κάτοικοι με επισφαλείς εργασιακές συνθήκες ή με σταθερή σχέση εργασίας στη Δ.Ε.Η. ήταν ανοιχτοί και ένθερμοι ως προς τη συνέχιση των εξορυκτικών δραστηριοτήτων, ενώ οι κάτοικοι με μόνιμες σχέσεις εργασίας εκτός παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας εναντιώνονταν στην εξορυκτική δραστηριότητα (Karasmanaki κ.ά., 2020). Επίσης, η στάση της τοπικής κοινωνίας μετατοπίστηκε ως προς τις εξορυκτικές δραστηριότητες μετά τη γνωστοποίηση της επίτευξης κλιματικής ουδετερότητας και της απολιγνιτοποίησης. Συγκεκριμένα, η εναντίωσή και κριτική τους στάση βασίζονταν στην περιβαλλοντική υποβάθμιση και την επιβάρυνση της δημόσιας υγείας. Οι ερευνητές εντοπίζουν αυτή τη μετατόπιση στη γνωστοποίηση στην περιοχή των κριτηρίων της απολιγνιτοποίησης και στην επιχειρηματολογία που έχει

αναπτυχθεί υπέρ της, την οποία φαίνεται ότι οι διερωτώμενοι της έρευνας είχαν υιοθετήσει (Karasmanaki κ.ά., 2020).

3.3. Μετεγκαταστάσεις Οικισμών στην Περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας λόγω της Εξόρυξης του Λιγνίτη

Οι μετεγκαταστάσεις οικισμών αποτελούν ένα πολύπλοκο εγχείρημα, το οποίο έχει εφαρμοστεί ποικιλοτρόπως, χωρίς ενιαία πολιτική στην ελληνική επικράτεια, επηρεαζόμενο από τις κοινωνικές, οικονομικές και ιστορικές συγκυρίες της εκάστοτε μετεγκατάστασης. Η πρώτη μετεγκατάσταση λόγω δραστηριοτήτων εξόρυξης του λιγνίτη στην Ελλάδα έγινε το 1972, με τη μετεγκατάσταση του οικισμού της Καρδιάς, Εορδαίας που αριθμούσε σε 700 κατοίκους (Καριπίδου, 2016· Δουγαλή, 2018). Η διαδικασία της απαλλοτρίωσης ολοκληρώθηκε μεταξύ της διετίας 1975-1977. Σύμφωνα με τον Νόμο υπ. αριθμ. 1115/2537/14-4-1975 κηρύχτηκε αναγκαστική απαλλοτρίωση και αναγνωρίστηκαν οι δαπάνες στο ταμείο του κράτους υπέρ της ΛΠΤΟΛ, που αργότερα συγχωνεύτηκε με τη Δ.Ε.Η.

Η διαδικασία που ακολουθήθηκε τότε ήταν η εξής:

καταμέτρηση των περιουσιακών στοιχείων των κατοίκων,
καταμέτρηση και καταμερισμός των οικοπέδων σε κατηγορίες με βάση τα χαρακτηριστικά τους,
καταγραφή της καλλιεργήσιμης γης και των καρποφόρων δέντρων,
υπολογισμός της τιμής μονάδας σε 6.000 δρχ./m² και
χορήγηση των αποζημιώσεων (Καριπίδου, 2016).

Η μετεγκατάσταση του οικισμού της Καρδιάς δεν ήταν ομαδική, ούτε δημιουργήθηκε νέος οικισμός. Ένα μέρος του πληθυσμού μετεγκαταστάθηκε προαστιακά της πόλης της Πτολεμαΐδας και ένα άλλο μέρος του πληθυσμού μετεγκαταστάθηκε στα Κοίλα Κοζάνης (Δουγαλή, 2018).

Ακολουθώντας τα ταχύτατα επεκτεινόμενα λιγνιτωρυχεία στο λεκανοπέδιο Κοζάνης-Εορδαίας, αρκετές ακόμα μετεγκαταστάσεις οικισμών διαδέχθηκαν την Καρδιά. Το 1979 ακολούθησε η μετεγκατάσταση του οικισμού της Χαραυγής, που αριθμούσε τότε περίπου 2.000 κατοίκους· και της Εξοχής, που αριθμούσε σε 300 κατοίκους. Οι δύο αυτές μετεγκαταστάσεις ολοκληρώθηκαν μέχρι το 1982. Ο οικισμός της Χαραυγής μετεγκαταστάθηκε σε νέα θέση, που ονομάστηκε Νέα Χαραυγή· ενώ οι μετεγκατασταθέντες της Εξοχής προσαρτήθηκαν στα Κοίλα Κοζάνης (Καριπίδου, 2016· Δουγαλή, 2018). Οι μετεγκαταστάσεις των οικισμών Καρδιάς, Χαραυγής και Εξοχής αποτελούν τις μόνες μετεγκαταστάσεις στις οποίες η Δ.Ε.Η. μερίμνησε για τη συνολική διαδικασία της

μετεγκατάστασης. Σε αυτές που ακολούθησαν, η Δ.Ε.Η. εμπλέκονταν μόνο αποζημιώνοντας τους μετεγκατασταθέντες και αναλαμβάνοντας τη χρηματοδότηση των έργων υποδομής του νέου οικισμού. Ο σχεδιασμός, η επίβλεψη και η υλοποίηση της διαδικασίας της μετεγκατάστασης εναπόκειντο πλέον στις εκάστοτε δημοτικές αρχές (Καριπίδου, 2016· Δουγαλή, 2018).

Η επόμενη μετεγκατάσταση που διενεργήθηκε αφορούσε τον οικισμό Κόμανο, ο οποίος αριθμούσε σε 600 κατοίκους και διήρκεσε από το 1999 μέχρι το 2003. Ο νέος οικισμός δημιουργήθηκε στη θέση Κουρί, πλησίον της Νέας Χαραυγής, προαστιακά της Κοζάνης. Η κατάθεση των αποζημιώσεων στους μετεγκατασταθέντες δεν συγχρονίστηκε με την προετοιμασία της νέας θέσης του οικισμού. Η καθυστέρηση όμως στη δημιουργία του νέου οικισμού του Κομάνου, οδήγησε στη διάσπαση της συνοχής του κοινωνικού του ιστού, αφού πολλοί κάτοικοι, αναμένοντας τη χρονοβόρα διαδικασία δημιουργίας του νέου οικισμού, επέλεξαν να μετεγκατασταθούν ατομικά στην πόλη της Πτολεμαΐδας (Καριπίδου, 2016: 150). Παράλληλα, εκκίνησε η διαδικασία μετεγκατάστασης του Κλείτους με πληθυσμό 1.300 κατοίκων το διάστημα 2000-2003. Η νέα θέση του οικισμού του Κλείτους εφάπτεται με τη ΖΕΠ Κοζάνης δίπλα στον Άργιλο (Καριπίδου, 2016: 150). Ο οικισμός του Κλείτους μετεγκαταστάθηκε ομαδικά.

Έπειτα, αποφασίστηκε η αναγκαστική απαλλοτρίωση του οικισμού της Μαυροπηγής με πληθυσμό 650 κατοίκους, η οποία ολοκληρώθηκε το 2021. Οικόπεδα παραχωρήθηκαν σε νέα τοποθεσία που ονομάστηκε Νέα Μαυροπηγή. Ωστόσο, η καθυστέρηση της δημιουργίας του οικισμού, σε συνδυασμό με την απαλλοτρίωση του οικισμού, οδήγησε πολλούς μετεγκατασταθέντες να εγκατασταθούν στις πόλεις της Πτολεμαΐδας και της Κοζάνης (Καριπίδου, 2016).

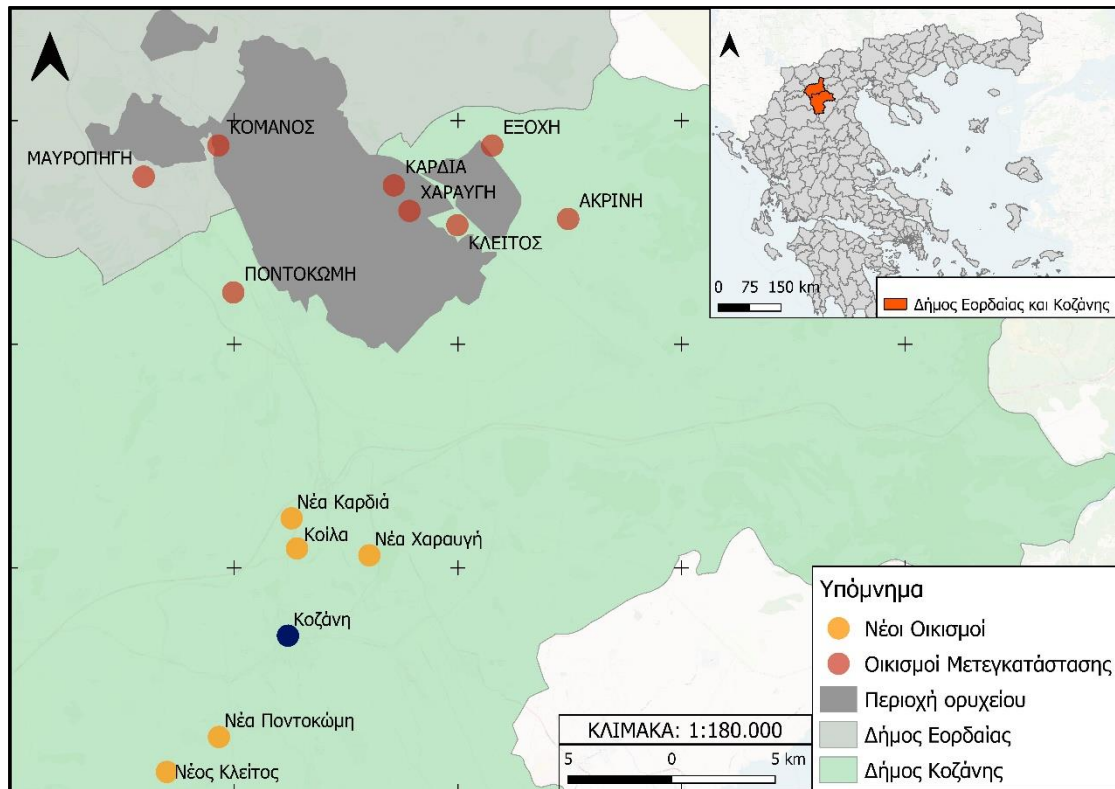
Το 2008 εγκρίθηκε η αναγκαστική απαλλοτρίωση του οικισμού της Ποντοκόμης. Η μετεγκατάσταση του οικισμού παραμένει ανολοκλήρωτη και θα αναλυθεί διεξοδικότερα παρακάτω, καθώς αποτελεί τον οικισμό ενδιαφέροντος της παρούσας εργασίας. Ο Πτελεώνας είναι ο τελευταίος οικισμός για τον οποίο δρομολογείται η απαλλοτρίωση και μετεγκατάστασή του και αριθμεί στους 113 κατοίκους (Καριπίδου, 2016: 57).

Τέλος, στην περίπτωση του οικισμού των Αναργύρων και της Ακρινής, η απαλλοτρίωση διενεργήθηκε με διαφορετικούς όρους από τις προηγούμενες και τελεί υπό διαφορετικό καθεστώς. Συγκεκριμένα, η αναγκαστική απαλλοτρίωση των οικισμών εγκρίθηκε για λόγους δημόσιας ωφέλειας που αφορούν την προστασία της ποιότητας ζωής των κατοίκων (Καριπίδου, 2016: 62). Τα ποσοστά ρύπανσης στην περιοχή υπερέβαιναν των προβλεπόμενων ορίων, με αποτέλεσμα να αποφασιστεί με ειδικό άρθρο στον νόμο περί διατήρησης της βιοποικιλότητας και όσα υπαγορεύει ο μεταλλευτικός κώδικας, η μετεγκατάσταση των οικισμών των Αναργύρων και της Ακρινής. Λόγω του επείγοντος χαρακτήρα της μετεγκατάστασης, ορίστηκε ότι οι διαδικασίες θα έπρεπε να είχαν

ολοκληρωθεί εντός χρονικού διαστήματος 10 ετών από την έναρξη ισχύος του νόμου αυτού, εκδιδόμενων των σε κάθε στάδιο προβλεπόμενων για την πλήρωση των ανωτέρω σκοπών κανονιστικών πράξεων (Νόμος 3937, τεύχος πρώτο, αρ. φύλλου 60, άρθρο 28: μετεγκατάσταση οικισμών Ακρινής, Ν. Κοζάνης και Αναργύρων Ν. Φλώρινας, 31/3/2011), (Κανονισμός Μεταλλευτικών και Λατομικών Εργασιών, ΦΕΚ1227, 14/06/2011) (Καριπίδου, 2016: 118).

Η οικονομική και νομική παράμετρος αυτής της διαφοροποίησης είναι ότι η αποζημίωση οφείλεται συνδυαστικά από το ελληνικό κράτος και τη Δ.Ε.Η. προς τους μετεγκατασταθέντες πολίτες· είναι κατά πολύ χαμηλότερης αξίας σε σχέση με τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις κοινής ωφέλειας· και η διαδικασία χορήγησής τους είναι περισσότερο χρονοβόρα. Επίσης, η κήρυξη μετεγκατάστασης των συγκεκριμένων οικισμών ακολούθησε μία μακρά πορεία διεκδικήσεων και δικαστηρίων μεταξύ των κατοίκων και της Δ.Ε.Η. Παράλληλα με τις πολυετείς αυτές διεκδικήσεις, η βιωμένη πραγματικότητα των κατοίκων βρισκόταν και συνεχίζει να βρίσκεται σε μεθοριακή κατάσταση, ενώ τα 10 έτη προθεσμίας μετεγκατάστασής τους έχουν παρέλθει εν έτει 2022.

Στην περίπτωση των Αναργύρων με 400 περίπου κατοίκους, ο οικισμός βρίσκεται σε απόσταση 200 μέτρων από το ορυχείο Αμυνταίου. Η ήδη από το 1981 γειτνίαση του οικισμού με το ορυχείο υποβάθμιζε την ποιότητα ζωής των κατοίκων, ο πληθυσμός των οποίων σταδιακά μειώνονταν. Η εγγύτητα προς το ανοιχτό ορυχείο, σε συνδυασμό με την άντληση των υπόγειων υδάτων στο πλαίσιο της εξορυκτικής δραστηριότητας και χρήσης στις παραγωγικές δραστηριότητες της Δ.Ε.Η., οδήγησε στην καθίζηση των εδαφών του οικισμού, επηρεάζοντας τη στατικότητα των κτισμάτων, 16 εκ των οποίων έχουν κριθεί ακατάλληλα και κατεδαφιστέα (Καριπίδου, 2016: 117). Η θέση που αποφασίστηκε για τη μετεγκατάσταση του οικισμού των Αναργύρων βρίσκεται βορειοδυτικά της πόλης της Πτολεμαΐδας, περίπου 5 χλμ. από το κέντρο της. Εκτείνεται στο ύψωμα Μπορντώ στην περιοχή Κουρί της πόλης της Πτολεμαΐδας. Η θέση του οικισμού γειτνιάζει στα νοτιοδυτικά με τον υπό κατασκευή νέο οικισμό του Κομάνου, ενώ νοτιοδυτικά του Κομάνου έχει προταθεί και η μετεγκατάσταση του οικισμού του Πτελεώνα.



Εικόνα 3-2: Χάρτης Παλαιών και Νέων Θέσεων Μετεγκατασταθέντων Οικισμών από την τοπογράφο μηχανικό Ιωάννα Δραμιτινού στα πλαίσια ομαδικής εργασίας του ΠΜΣ (11/10/2022).

Η περίπτωση της Ακρινής, με περίπου 900 κατοίκους, διαφέρει από αυτή των Αναργύρων και των υπολοίπων απαλλοτριώσεων / μετεγκαταστάσεων. Στην προκειμένη περίπτωση απαλλοτριώθηκε αναγκαστικά όλος ο περιβάλλοντας χώρος του οικισμού πλην του ίδιου του οικισμού χάριν της εξορυκτικής δραστηριότητας του λιγνίτη λόγω της διαθεσιμότητάς του στο υπέδαφος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να απαλλοτριωθεί όλος ο ζωτικός χώρος του οικισμού και οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Παράλληλα, ο οικισμός άρχισε να περιβάλλεται από το ορυχείο του λιγνίτη που επεκτεινόταν προς την απαλλοτριωθείσα γη. Η Δ.Ε.Η. δεν αναγνώριζε την αναγκαστική απαλλοτρίωση του οικισμού, υποστηρίζοντας πως δεν διαθέτει λιγνίτη στο υπέδαφός του. Οι κάτοικοι της Ακρινής ζουν μέσα στο ορυχείο, διεκδικώντας την απαλλοτρίωση του οικισμού και τη μετεγκατάστασή του, λόγω της υποβάθμισης των συνθηκών διαβίωσής τους, της δημόσιας υγείας, αλλά και περιβαλλοντικών και βιοποριστικών ζητημάτων. Εν τέλει η αναγκαστική απαλλοτρίωση εγκρίθηκε όπως προαναφέρθηκε. Μετά το πέρας της δοθείσας δεκαετίας, τον Μάρτιο του 2021 και ενώ οι κάτοικοι συνεχίζουν να ζουν μέσα στο ορυχείο, απευθύνθηκαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Συνολικά, **οι οικισμοί που έχουν μετεγκατασταθεί μέχρι τώρα** είναι η Χαραυγή, η Καρδιά, η Εξοχή, ο Κόμανος, το Κλείτος και η Μαυροπηγή (Δ.Ε.Η. Α.Ε. 2020· Υφαντή,

2018: 365), ενώ επίκειται η μετεγκατάσταση του Κλειδιού, των Αναργύρων, της Ποντοκόμης και του Πελεώνα (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2020· Καριπίδου, 2016). Σε εκκρεμή κατάσταση βρίσκεται ο οικισμός της Ακρινής. Σύμφωνα με τα δεδομένα της ερευνητικής ομάδας URENIO, στο διάστημα μεταξύ 1972-2010 έχουν απαλλοτριωθεί 8.129 κατοικίες (URENIO, 2010).

3.4. Νομοθετικό Πλαίσιο Αναγκαστικών Απαλλοτριώσεων και Μετεγκαταστάσεων στην Ελλάδα

Η διαδικασία της μετεγκατάστασης, ως πολιτικής απόφασης ορίζεται από την εκάστοτε Υπουργική Απόφαση και διέπεται από ρυθμιστικά νομοθετικά πλαίσια (Πασιάκου, 2018: 21). Το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο που ρυθμίζει τις μετεγκαταστάσεις δεν είναι ενιαίο και κωδικοποιημένο για όλες τις φάσεις της διαδικασίας, αλλά αποτελείται από αυτοτελή νομοθετικά πλαίσια για κάθε στάδιο της. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση της ατομικής ιδιοκτησίας επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση κοινής ωφέλειας και με την καταβολή της νόμιμης αποζημίωσης, σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 2 του Συντάγματος³ (Καριπίδου, 2016· Πασιάκου, 2018: 22). Οι αναγκαστικές απαλλοτριώσεις ορίζονταν από τον Α.Ν. 1731/1938 και το Ν.Δ. 797/1971, τις οποίες διαδέχτηκε ο εν ισχύ Κώδικας Αναγκαστικών Απαλλοτριώσεων Ακινήτων (Κ.Α.Α.Α.) Ν. 2882/2001. Δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ των προγενέστερων και του διαδέχοντος νόμου άξιος σχολιασμού. Σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο η αναγκαστική απαλλοτρίωση διέπεται από τα ακόλουθα στάδια (Πασιάκου, 2018: 23· Δουγαλή, 2018):

- Κήρυξη αναγκαστικής απαλλοτρίωσης.
- Προσδιορισμός αποζημίωσης.
- Αναγνώριση δικαιούχων.
- Παρακατάθεση αποζημίωσης – Συντέλεση απαλλοτρίωσης.

Τέλος, απαιτείται πλήρης αιτιολόγηση του λόγου για τον οποίο αιτείται αναγκαστική απαλλοτρίωση, η οποία δύναται να ακυρωθεί, εάν δεν εξυπηρετεί σαφώς την κοινή ωφέλεια, σύμφωνα με την υπ. αριθμ. 39/2003 απόφαση του ΣτΕ (Πασιάκου, 2018: 23).

Συνεχίζοντας με το νομοθετικό πλαίσιο, που αναφέρεται στην καθαυτή διενέργεια της μετεγκατάστασης, εντοπίστηκαν τα ακόλουθα (Καριπίδου, 2016· Πασιάκου, 2015: 25-26):

- «Το άρθρο 256 του ήδη κατηργηθέντος με το άρθρο 37, παρ.1 του Ν. 4061/2012 Αγρ. Κώδ. (Β.Δ της 29 Οκτωβρίου / 6 Δεκεμβρίου 1946), το οποίο αναφερόταν στην

³ «κανένας δε στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσηκόντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρης αποζημίωση, που να ανταποκρίνεται στην αξία, την οποία είχε το απαλλοτριούμενο κατά το χρόνο της συζήτησης στο Δικαστήριο για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης». Άρθρο 17, παρ. 2. Σύνταγμα της Ελλάδας.

ανέγερση νέων συνοικισμών των καταστραφέντων εξ αιτίας πολεμικών αιτίων και προέβλεπε μεταξύ άλλων την παραχώρηση, με απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων, σε κάθε οικογένεια του καταστρεφέντος συνοικισμού ανάλογης έκτασης για ανέγερση κατοικίας, αυλής και κήπου μέχρι 2 ½ στρέμματα».

- «Το άρθρο 19 του Ν. 3194/1955, με το οποίο προστέθηκε η παράγραφος 2 στο προαναφερθέν άρθρο 256 του Αγρ. Κώδ., δυνάμει του οποίου για την ανέγερση συνοικισμών καταστρεφέντων εξ αιτίας πολεμικών αιτίων, των οποίων είχε αποφασισθεί αρμοδίως η μετάθεση σε άλλη θέση και η σύμπτυξή τους μετά ομόρου Συνοικισμού ή Κοινότητας, επιτρεπόταν η διάθεση, κατόπιν αποφάσεως του Υπουργού της Γεωργίας, εκδιδομένης μετά τη σύμφωνη γνώμη του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου Εποικισμού και εκτάσεων των άρθρων 164 και 31 του ιδίου Κώδικα και προβλεπόταν η επέκταση των οριζομένων στην παράγραφο 1 του άρθρου 256 Αγρ. Κώδικα και επί των, από οποιαδήποτε αιτία, μεταθέσεων και συμπτύξεων συνοικισμών.»
- «Το άρθρο 43 παρ.8, εδ. α' του Ν.1337/1983 (όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 54 Ν.2721/1999), το οποίο ορίζει ότι “Με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, κατά τις διατάξεις του Ν. Δ. από 17.7/16.8.1923 "περί σχεδίων πόλεων κ.λπ." μπορεί να εγκρίνεται τοπικό ρυμοτομικό σχέδιο και να καθορίζονται όροι και περιορισμοί δόμησης σε περιοχές εκτός των ορίων οικισμών προ του 1923 για τη μεταφορά οικισμών που πλήγηκαν από σεισμούς ή κατολισθήσεις ή μεταφέρονται από αρχαιολογικούς χώρους ή μεταφέρονται λόγω αναπτυξιακών έργων οργανισμών κοινής ωφέλειας”.»
- «Το άρθρο 114, παρ.2 του από 14.7.1999 Π.Δ. (Κώδικα Βασικής Πολεοδομικής Νομοθεσίας) που έχει αντίστοιχο περιεχόμενο με την προαναφερθείσα διάταξη.»
- «Το άρθρο 13 του Ν.4273/2014 περί μετεγκατάστασης ή μεταφοράς οικισμού για κοινή ωφέλεια λόγω εξορυκτικής δραστηριότητας.»

Τη διαδικασία της αναγκαστικής απαλλοτριώσης διαδέχεται η επιλογή της θέσης χωροθέτησης του νέου οικισμού. Η επιλογή αυτή είναι αρμοδιότητα των κατοίκων και στηρίζεται στην ακόλουθη συμμετοχική διαδικασία (Καριπίδου, 2016: 62-64):

- σύγκλιση ενημερωτικής συνάντησης σε Λαϊκή Συνέλευση και παρουσίαση μεθοδολογίας μετεγκατάστασης και στοχοθεσία νέου οικισμού,
- αποστολή επιστολής σε γειτονικούς ΟΤΑ για δήλωση ενδιαφέροντος υποδοχής του υπό μετεγκατάσταση οικισμού,
- ανάλυση και αξιολόγηση των προτεινόμενων θέσεων με κοινωνικά, χρονικά, χωροταξικά, περιβαλλοντικά και οικονομικά κριτήρια σε Λαϊκή Συνέλευση, επιλογή των επικρατέστερων και αποστολή στο Δημοτικό Συμβούλιο για προετοιμασία διαδικασίας Εντύπου επιλογής,

- δημοσιοποίηση της ανακοίνωσης για την εφαρμογή της διαδικασίας της επιλογής θέσης,
- απόφαση επιλογής θέσης με την απόλυτη πλειοψηφία των ψηφισάντων και οριστική επιλογή θέσης στο πλαίσιο συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου, και
- σύνταξη ειδικού σημειώματος προς τη Δ.Ε.Η. και το ελληνικό κράτος σχετικά με τα κριτήρια επιλογής και το κόστος απόκτησης ιδιωτικών εκτάσεων (εάν κριθεί απαραίτητο) προς αποδοχή.

Τη διαδικασία επιλογής θέσης διαδέχεται η εκκίνηση των διαδικασιών της μετεγκατάστασης που περιλαμβάνει τα ακόλουθα στάδια (Καριπίδου, 2016· Πασιάκου, 2018· Δουγαλή, 2018):

- ορισμός δικαιούχων οικοπέδων,
- προσδιορισμός της απαιτούμενης επιφάνειας και αριθμού του οικοπέδων, καθώς και ανάθεση πολεοδομικής μελέτης,
- οριστική παρακατάθεση αποζημιώσεων,
- κατάθεση ορισμένου ποσού σε Ταμείο Παρακαταθηκών και απόκτηση τίτλου ιδιοκτησίας,
- εκτόπιση των τέως ιδιοκτητών από τον οικισμό, και
- αποκατάσταση των εδαφών.

Δικαιούχοι παραχώρησης έκτασης ορίζονται όσοι διατηρούσαν ιδιόκτητη οικία, με τον όρο αυτή να μην ήταν εγκαταλελειμμένη· ή δραστηριοποιούνταν επαγγελματικά σε ιδιόκτητο κτίσμα στον καταστρεφέντα ή μεταφερθέντα οικισμό. Δεν αποτελεί προϋπόθεση οι δικαιούχοι να ήταν δημότες ή μόνιμοι κάτοικοι αυτού του οικισμού (Πασιάκου, 2018: 26). Σχετικά με το στάδιο της κατάθεσης της αποζημίωσης στους δικαιούχους, η απαλλοτρίωση συντελείται πλήρως όταν, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 και 3 του Ν. 2882/2001, γνωστοποιείται με δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ότι «η αποζημίωση κατατέθηκε από μέρος του υπόχρεου σε πληρωμή της δικαστικώς προσωρινώς ή οριστικώς καθορισθείσας αποζημίωσης υπέρ του δικαιούχου στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων». Το ελληνικό κράτος διατηρεί το δικαίωμα της πώλησης των αδιάθετων οικοπέδων (Καριπίδου, 2016: 70). Τέλος, ακολουθεί το στάδιο της έγκρισης του ρυμοτομικού σχεδίου του νέου οικισμού, το οποίο ορίζεται από το άρθρο 114, παρ. 2 του από 14.7.1999 Προεδρικού Διατάγματος (Κώδικας Βασικής Πολεοδομικής Νομοθεσίας) (Καριπίδου, 2016· Πασιάκου, 2018: 22). Επιπλέον, η νομοθεσία προέβλεπε ότι εάν οι απαλλοτριωμένες εκτάσεις δεν απαιτηθούν εν τέλει για χρήση από τη Δ.Ε.Η., αυτές μπορούν να αξιοποιηθούν

από το Ελληνικό κράτος, υπέρ του οποίου κηρύσσονταν οι αναγκαστικές απαλλοτριώσεις (Καριπίδου, 2016: 72).

Η διαδικασία της μετεγκατάστασης επιβλέπεται από την Επιτροπή Κατεύθυνσης και Παρακολούθησης του έργου (Ε.Κ.Π.Ε.), η οποία αποτελείται από 9 μέλη και συμμετέχουν με δικαίωμα ψήφου: τρεις εκπρόσωποι της Δ.Ε.Η. Α.Ε., τρεις εκπρόσωποι που ορίζονται από το ελληνικό κράτος και τα αναπληρωματικά τους μέλη. Ένας εκπρόσωπος της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας και ένας εκπρόσωπος των Δήμων που μετέχουν στη μετεγκατάσταση μαζί με τα αναπληρωματικά τους μέλη, συμμετέχουν επίσης στην Επιτροπή, χωρίς δικαίωμα ψήφου (Καριπίδου, 2016: 79).

Συνοψίζοντας, η διαδικασία των μετεγκαταστάσεων είναι **πολύπλοκη και πολύπλευρη**, καθώς περιλαμβάνει την αποζημίωση των δικαιούχων από τη Δ.Ε.Η. και την έκδοση πολεοδομικής μελέτης για τον νέο οικισμό. Η πολεοδομική μελέτη περιλαμβάνει μελέτη για οδοποιία, ύδρευση, αποχέτευση, τηλεθέρμανση και λοιπά δίκτυα. Ακολούθως γίνεται η διανομή των οικοπέδων στους δικαιούχους (Πασιάκου, 2018· Υφαντή, 2018). Η διανομή πραγματοποιείται με βάση την προτεραιότητα εγκατάστασης και κοινωνικά κριτήρια, όπως η οικογενειακή κατάσταση. Κατά τη διάρκεια της μετεγκατάστασης, οι μελέτες επαναξιολογούνται και αλλάζουν, καθώς οι δικαιούχοι τροποποιούν τα δικαιολογητικά τους, με αποτέλεσμα οι μελέτες για την κατασκευή κατοικιών αλλά και την κάλυψη των αναγκών για τις δημόσιες κοινωνικές υποδομές να διαφοροποιούνται (Υφαντή, 2018: 381).

3.5. Μελέτη Περίπτωσης - Ποντοκόμη Κοζάνης

Ο υπό μελέτη οικισμός της Ποντοκόμης Κοζάνης βρίσκεται στους πρόποδες του Σινιάτσικου όρους (ή Άσκιο) στα 710 μ. υψόμετρο. Η Ποντοκόμη είναι οικισμός του Δήμου Κοζάνης της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας. Βρίσκεται σε απόσταση περίπου 14,5 χλμ. βόρεια της πόλης της Κοζάνης και 14,5 χλμ. νότια από την Πτολεμαΐδα. Βρίσκεται στο Νοτιοδυτικό Πεδίο του Λιγνιτικού Κέντρου Δυτικής Μακεδονίας, πολύ κοντά στο θερμοηλεκτρικό εργοστάσιο ΑΗΣ Καρδιάς και στα λιγνιτωρυχεία Καρδιάς και Νότιου Πεδίου.

3.5.1. Περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά

Το κλίμα της ευρύτερης περιοχής μελέτης μεταξύ Κοζάνης - Εορδαίας, χαρακτηρίζεται ως υπο-μεσογειακό και η περιοχή μελέτης κατατάσσεται στον ύφυγρο βιοκλιματικό όροφο με δριμύ χειμώνα, όπως ήδη έχει προκύψει από το ομβροθερμικό πηλίκιο Emberger (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκόμης, 2009). Οι λιγνιτοφόρες λεκάνες Φλώρινας – Αμυνταίου – Πτολεμαΐδας – Κοζάνης – Σερβίων Ελασσόνας αποτελούν τμήμα μιας μεγάλης τεκτονικής δομής (τεκτονικής τάφρου) μήκους > 120χλμ., που εκτείνεται από τα Bitola, στη Βόρεια

Μακεδονία, μέχρι την Ελασσόνα, νότια του Αλιάκμονα ποταμού. Ο άξονας της τάφρου έχει ΒΔ-ΝΑ διεύθυνση, παράλληλη με τον άξονα των Ελληνίδων. Η τεκτονική τάφρος δημιουργήθηκε από τη ρηξιγενή τεκτονική του Νεογενούς. Κατά το Ανώτερο Πλειόκαινο και το Τεταρτογενές εφελκυστικές τάσεις ΒΔ-ΝΑ διεύθυνσης χώρισαν το αρχικό βύθισμα σε επιμέρους λεκάνες, που οριοθετούνται από ΒΑ-ΝΔ ρήγματα. Σχηματίστηκαν έτσι οι λεκάνες Φλώρινας, Αμυνταίου-Πτολεμαΐδας, Κοζάνης-Σερβίων και Ελασσόνας.(ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκόμης, 2009).

Τα εδάφη της περιοχής μελέτης, σύμφωνα με το Ι.Γ.Μ.Ε. (2001), χαρακτηρίζονται ως ιλοαργιλοπηλώδη και ελαφρώς αλκαλικά, με pH που κυμαίνεται μεταξύ 7,5 και 8,5. Η κατάταξή τους, σύμφωνα με την αμερικανική (US) κατάταξη εδαφών, εντάσσεται στην κατηγορία Alfisol. Τα εδάφη αυτά έχουν έναν αργιλικό ή νατριούχο ορίζοντα, με αφετηρία κορεσμού 35% ή μεγαλύτερη. Το περιβάλλον σχηματισμού τους είναι δάση υγρών περιοχών (δάση κωνοφόρων ή φυλλοβόλων δένδρων), καθώς και υγρά ηπειρωτικά και υγρά υποτροπικά κλίματα. Αποτελούν καλλιεργήσιμα εδάφη, με περιεχόμενο νερού επαρκές για τρεις συνεχόμενους μήνες καλλιεργητικής περιόδου.

Η υδρογεωλογική συμπεριφορά των γεωλογικών σχηματισμών που απαντώνται στην περιοχή μελέτης καθορίζεται κυρίως από τα υδρολιθολογικά τους χαρακτηριστικά. "Με βάση αυτά, διακρίνονται σε περατούς, ημιπερατούς και πρακτικά αδιαπέρατους σχηματισμούς." (ΜΠΕ Μαυροπηγής – Ποντοκόμης, 2009). Στην άμεση περιοχή μελέτης αναπτύσσονται το καρστικό υδροφόρο σύστημα και υδροφόρα συστήματα χαλαρών ιζημάτων (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκόμης, 2009).

Η περιοχή μελέτης υδρολογικά ανήκει στο υπ' αριθμό 09 Υδατικό Διαμέρισμα της Δυτικής Μακεδονίας και ειδικότερα στην υδρολογική λεκάνη της Πτολεμαΐδας. Η λεκάνη της Πτολεμαΐδας είναι μια κλειστή υδρολογική λεκάνη, χωρίς έξοδο στη θάλασσα, με αποδέκτη όλων των επιφανειακών απορροών τη λίμνη Βεγορίτιδα. Συνεπώς, οποιαδήποτε μεταβολή στις συνθήκες απορροής, κατείσδυσης ή εκμετάλλευσης των επιφανειακών και υπόγειων νερών στην ευρύτερη περιοχή επηρεάζει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, τη λίμνη Βεγορίτιδα. Η λίμνη Βεγορίτιδα καταλαμβάνει ένα από τα κοιλάματα των κλειστών οροπεδίων της Δυτικής Μακεδονίας και περιβάλλεται από ασβεστολιθικούς όγκους, από τους οποίους διαμορφώνεται η λεκάνη απορροής και υδρομάστευσής της. Η λίμνη αυτή, μαζί με τις γειτονικές λίμνες Πετρών, Χειμαδίτιδας και Ζάζαρης, θεωρείται υπόλειμμα της παλιάς μεγάλης λίμνης Εορδαίας, της οποίας η έκταση αναφέρεται ότι έφτασε τα 1000χλμ. περίπου και το βάθος της τα 250m (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκόμης, 2009).

Η λεκάνη Σαριγκιόλ, δηλαδή το νότιο και μεγαλύτερο τμήμα της περιοχής ανάπτυξης των ορυχείων, αποτελούσε μέχρι το 1954 κλειστή υδρολογική λεκάνη. Το 1954 με τη διάνοιξη τεχνητής τάφρου του Σουλού, απέκτησε έξοδο απορροής προς τα βορειοδυτικά (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκόμης, 2009). Το ρέμα Σουλού αρχίζει από την περιοχή του

παλιού έλους Σαριγκιόλ και εκβάλλει στη λίμνη Βεγορίτιδα. Το ρέμα αυτό, με μήκος περί τα 25χλμ., συγκεντρώνει τα υδατορέματα του Βερμίου, του Άσκιου και της λεκάνης Σαριγκιόλ. Επίσης, δέχεται τα νερά από τα αποστραγγιστικά έργα στην περιοχή Σαριγκιόλ και από μικρότερα ρέματα της περιοχής. Το ρέμα Σουλού σε τμήμα της διαδρομής του είναι τεχνητό κανάλι, το οποίο κατασκευάστηκε το 1954 όταν έγιναν τα έργα αποξήρανσης της λεκάνης Σαριγκιόλ, δηλαδή του νότιου τμήματος της λεκάνης Πτολεμαΐδας, η οποία πριν την τεχνητή διάνοιξη του Σουλού ήταν έλος, καθώς συγκέντρωνε όλες της επιφανειακές απορροές της λεκάνης. Το ρέμα Σουλού είναι αποδέκτης μέρους των υπόγειων νερών που αντλούνται από το Νότιο Πεδίο και το Πεδίο Καρδιάς, με στόχο την προστασία των ορυχείων, καθώς και τμήματος των όμβριων υδάτων των ενεργών ορυχείων (Πεδίο Μαυροπηγής, Ανατολική Επέκταση Κομάνου, Νοτιοδυτικό Πεδίο, Οικισμός Κομάνου και Νότιο Πεδίο), τα οποία συγκεντρώνονται αρχικά στα αντλιοστάσια και στη συνέχεια απορρίπτονται σε αυτό (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκώμης, 2009).

Στο ρέμα Σουλού καταλήγουν επίσης τα νερά των ΑΗΣ Αγίου Δημητρίου και Καρδιάς, οι οποίοι καλύπτουν τις ανάγκες τους με νερό που μεταφέρεται με αγωγό από τη λίμνη Πολυφύτου, που βρίσκεται σε γειτονική υδρολογική λεκάνη. Την Περιφερειακή Ενότητα (ΠΕ) Κοζάνης διασχίζει επίσης ο ποταμός Αλιάκμονας. Στο τμήμα του στην ΠΕ Κοζάνης υπάρχει η τεχνητή λίμνη Πολυφύτου, η οποία δημιουργήθηκε με την κατασκευή φράγματος στον ποταμό Αλιάκμονα για την ενεργειακή εκμετάλλευση του υδροδυναμικού της περιοχής μέσω του ομώνυμου Υδροηλεκτρικού Σταθμού Πολυφύτου. Ανάντη της λίμνης Πολυφύτου βρίσκεται η τεχνητή λίμνη του φράγματος Ιλαρίωνα (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκώμης, 2009).

Οι κύριες κατηγορίες φυσικών οικοσυστημάτων, οι οποίες εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή είναι τα δασικά οικοσυστήματα, τα θαμνώδη οικοσυστήματα και κάποια υγροτοπικά οικοσυστήματα. Υπάρχουν επίσης τα αγροοικοσυστήματα και τα τεχνητά συστήματα (οικισμοί, δίκτυα υποδομής, αστικό πράσινο κ.λπ.). Τα δασικά οικοσυστήματα εντοπίζονται κυρίως στις ημιορεινές και ορεινές περιοχές που απέχουν 10-20 χλμ. από την περιοχή του Έργου και αποτελούνται από μεγάλη ποικιλία δασών, όπως ελάτης, οξιάς, μαύρης πεύκης, δρυός, καστανιάς, χαλέπιου πεύκης, κ.λπ., τα οποία εντοπίζονται είτε σε αμιγή μορφή είτε σε μίξη μεταξύ τους. Τα θαμνώδη οικοσυστήματα αποτελούνται κυρίως από σκληροφυλλικούς θαμνώνες και εντοπίζονται κυρίως στις ημιορεινές περιοχές. Τα υγροτοπικά οικοσυστήματα είναι δυνατό να κατηγοριοποιηθούν σε ποτάμια-παραποτάμια – με σημαντικότερο του ποταμού Αλιάκμονα – και λιμναία οικοσυστήματα – λίμνες Χειμαδίτιδα, Πετρών, Ζάζαρη και Βεγορίτιδα (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκώμης, 2009).

Στις υπώρειες του όρους Σινιάτσικο, πάνω από την Ποντοκόμη, αναπτύσσονται υπολειμματικοί αραιοί θαμνώνες με κέδρα (*Juniperus communis*). Το όρος Σινιάτσικο χαρακτηρίζεται από την παρουσία 57 σημαντικών φυτικών taxa. Στους πρόποδες των λόφων και των βουνών δυτικά – βορειοδυτικά του οικισμού της Ποντοκόμης εμφανίζονται συστάδες δρυοδασών. Η σημαντικότερη δασική έκταση της άμεσης περιοχής είναι ένα μικρό μικτό πρεμνοφυές και σπερμοφυές δάσος φυλλοβόλων δρυών *Quercus petraea* και *Quercus pubescens*. Το δάσος αυτό καλύπτει έκταση 290 περίπου στρεμμάτων, και βρίσκεται σε απόσταση περίπου 1,5 χλμ. βόρεια της Ποντοκόμης.



Εικόνα 3-3: Αποψη της Ποντοκόμης από το Σινιάτσικο (Πηγή: Τοπική Κοινότητα Ποντοκόμης Facebook Page 12/5/22).

Σχετικά με τη ρύπανση του περιβάλλοντος της περιοχής μελέτης, το ατμοσφαιρικό περιβάλλον δέχεται πιέσεις από την εξορυκτική δραστηριότητα (Εικόνα 3-3), τις αέριες εκπομπές των ΑΗΣ Λ.Κ.Δ.Μ. Καρδιάς, Πτολεμαΐδας, Αγ. Δημητρίου και Αμυνταίου, καθώς και από την κυκλοφορία εργοταξιακών και μη οχημάτων στο οδικό δίκτυο της περιοχής (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκόμης, 2009). Οι εν λόγω εκπομπές αφορούν κυρίως τις επιφανειακές εκμεταλλεύσεις κατά τις περιόδους λειτουργίας της εξορυκτικής δραστηριότητας. Παράλληλα, αιωρούμενα σωματίδια και σκόνη είναι δυνατό να προκύψουν από τους χώρους απόθεσης αδρανών, καθώς και τις εξοφλημένες βαθμίδες των ορυχείων στις οποίες δεν έχει γίνει ακόμα αποκατάσταση, αλλά και από τη μεταφορά των υλικών. Στην Ποντοκόμη βρίσκεται ένας από τους Σταθμούς Μέτρησης Ποιότητας της Ατμόσφαιρας στη

Δυτική Μακεδονία, που λειτουργεί υπό την επίβλεψη της αρμόδιας υπηρεσίας του ΥΠΕΧΩΔΕ.



Εικόνα 3-4: Κάτοψη λιγνιτωρυχείων Μαυροπηγής, Καρδιάς, Νότιου Πεδίου και Οικισμών Ποντοκόμης και Μαυροπηγής από από Google Earth (27/4/2022)

3.5.2. Κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά

Ο οικισμός Ερτομούς (Ερδομούς ή Ερτομούζ, Erdogmuz ή Erdemus) υπήρξε κατά την οθωμανική περίοδο μουσουλμανικός οικισμός. Μετά το 1912 και την ένταξη της ευρύτερης περιοχής στο Ελληνικό Βασίλειο, αριθμούσε σε 1005 κατοίκους κατά την απογραφή του 1920 και υπαγόταν στην επαρχία Καϊλαριών (σημερινής Πτολεμαΐδας) του Νομού Κοζάνης (Πελαγίδης, 1994: 81). Μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Λωζάνης, την 30^η Ιανουαρίου 1923 και την κύρωσή της από το ελληνικό βασίλειο με το νομοθετικό διάταγμα της 25^{ης} Αυγούστου 1923, συμφωνήθηκε η ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελληνικού βασιλείου και Τουρκικού κράτους (Βεργέτη, 1994: 116-119).

Στη Δυτική Μακεδονία, η ανταλλαγή των πληθυσμών δρομολογείται μεταξύ Ιανουαρίου – Ιουλίου 1924. Από τον οικισμό της Ερτομούς εκτοπίζονται 980 άτομα του μουσουλμανικού πληθυσμού και αποφασίζεται η μετοίκηση σε αυτόν 1093 προσφύγων – Καυκάσιους και Απεσλήδες – που ανήκαν σε 293 οικογένειες, δημιουργώντας έναν αμιγή προσφυγικό οικισμό (Πελαγίδης, 1994: 81, Αθανασιάδης κ.α., 2010: 25). Η πλειονότητα των κατοίκων της προέρχονταν από τα χωριά του Κυβερνείου του Καρς: Γιολαγουζταμ,

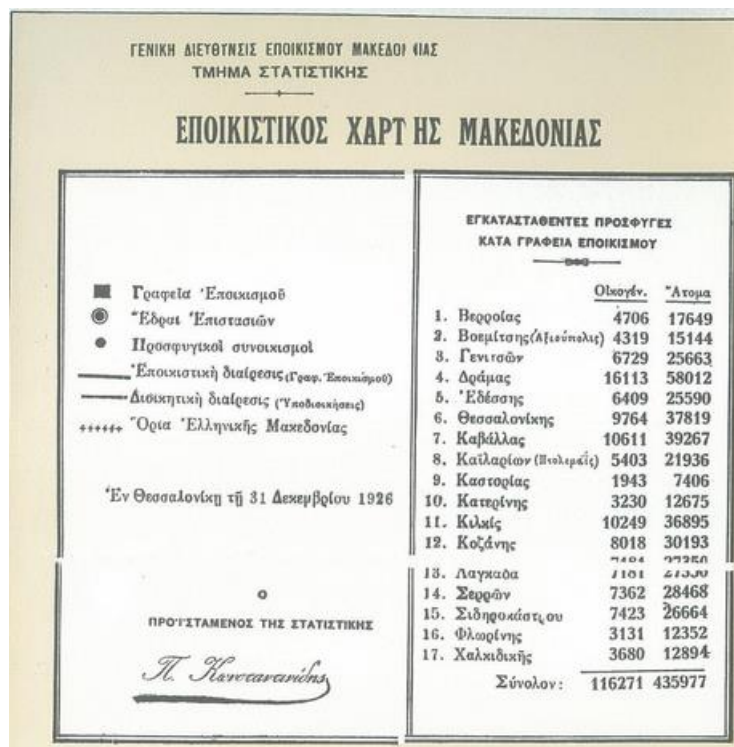
Ολουκλού και Τσάπικ της Επαρχίας Καγισμάν· τα χωριά Μουζαράτ και Τουρκεσόν και την κωμόπολη Μερτινίκ της επαρχίας Γκιόλιας· το χωριό Γιολεγκετσεμέζ της επαρχίας Σαρίκαμης· και το χωριό Μέτσιτλι της επαρχίας Χορασάν (Αθανασιάδης, κ.ά., 2010: 25).

Το 1927 αποφασίζεται η μετονομασία του οικισμού σε Ποντοκόμη (ΕτΚ, 1927)⁴. Κριτήρια εγκατάστασης των προσφύγων στους προσφυγικούς οικισμούς υπήρξαν η κοινή καταγωγή είτε συνολικά είτε τμηματικά, ο γεωγραφικός παράγοντας και το φυσικό περιβάλλον, ώστε η εγκατάσταση να γίνει σε παρόμοιες γεωφυσικές συνθήκες (Πελαγίδης, 1994:112). Οι μετονομασίες των προσφυγικών οικισμών βασίστηκαν στις ονομασίες των οικισμών προέλευσης στην περίπτωση των αμιγών προσφυγικών οικισμών· και στην ιστορία του χωριού ή της περιοχής προέλευσης. Σπανιότερα, η μετονομασία εμπνεύστηκε από την τοπική ιστορία (Πελαγίδης, 1994: 113). Οι μετονομασίες στην ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας βασίστηκαν στα πλαίσια εξελληνισμού της παραμεθόριας περιοχής, συνδυαστικά με άλλες ενέργειες της εκάστοτε αρχής.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, η Ποντοκόμη αριθμεί σε 1032 κατοίκους και αποτελεί μία από τις 5 έδρες της επιστασίας του Γραφείου Εποικισμού Εορδαίας της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ). Στον «πίνακα προελεύσεως προσφύγων κατά εποικιστικά γραφεία» του Γραφείου Στατιστικής της ΕΑΠ (Πελαγίδης, 1994: 81) (Εικόνα 3-5) δεν είναι καταγεγραμμένη η καταγωγή των προσφύγων που μετοίκησαν την Ποντοκόμη. Όπως μας πληροφορούν όμως οι ίδιοι σχετικά με την καταγωγή τους, είναι «Καυκάσιοι» ή από το Καρς (Αθανασιάδης κ.ά. 2010: 25, Αθανασιάδης, 2020: 71).

Οι Καυκάσιοι πρόσφυγες, που εγκαταστάθηκαν στην Ποντοκόμη, είχαν έρθει σε επαφή με την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 και τις ιδέες της ή/και είχαν συμμετάσχει σε αυτή (Αθανασιάδης, 2020). Στην Ποντοκόμη οργανώνεται από Καυκάσιους πρόσφυγες ο πρώτος κομματικός πυρήνας του ΚΚΕ στη Δυτική Μακεδονία το 1927, ακολουθώντας το Κιλίκι και τη Μεταμόρφωση (Αθανασιάδης, 2020: 71). Το 1931-1932 οι Ποντοκομίτες αρνούνται να πληρώσουν του φόρους στους εισπράκτορες της Αγροτικής Τράπεζας, οι οποίοι προσπάθησαν επανειλημμένα συνοδεία της τοπικής χωροφυλακής (Αθανασιάδης, 2020: 92). Το 1932 ιδρύεται η πρώτη αχτιδική οργάνωση του ΚΚΕ στον Νομό Κοζάνης από το Νίκο Γραμματικόπουλο και το Μιχάλη Σουμελίδη (Αθανασιάδης, 2020: 76). Τα Χριστούγεννα του 1932, οι τοπικές αρχές απαγορεύουν το ανέβασμα της θεατρικής παράστασης «Λαζάραγας» στην Ποντοκόμη (Αθανασιάδης, 2020: 92).

⁴ ΦΕΚ κοινότητας και αλλαγής ονόματος ΒΔ 19.12.1918 ΦΕΚ Α' 260/1918 και Δ. 20.01.1917, ΦΕΚ Α' 18/1927, απογραφή 1920 1005, απογραφή 1928, 1032, απογραφή 1940 1.438, απογραφή 1951, 1283 (Αθανασιάδης κ.ά., 2010: 29 από Μάναδης, 2007).



Εικόνα 3-5: Υπόμνημα εποικιστικού χάρτη Μακεδονίας της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας - Τμήμα Στατιστικής
Πηγή: Πελαγίδης, 1994



Εικόνα 3-6: Τμήμα χάρτη με την Επαρχία Καϊλαρίων και Ποντοκόμης
Πηγή: Πελαγίδης, 1994

Μετά την υπογραφή του ελληνοτουρκικού συμφώνου με την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, ο προσφυγικός πληθυσμός απογοητεύεται από το συγκεκριμένο κόμμα και στρέφεται προς τα «αριστερά» κόμματα της εποχής. Στην ελληνική επικράτεια σημειώνεται άνοδος, όχι όμως επικράτηση, του κομμουνιστικού κόμματος στις εκλογές του 1932 και του 1936 (Αθανασιάδης, 2020: 85). Η Ποντοκόμη ανήκει στις περιπτώσεις εκείνες των εκλογών του 1936, όπου σημειώθηκε πλειοψηφία στο Παλλαϊκό Μέτωπο (Αθανασιάδης, 2020: 85-86). Πολιτικά στελέχη του Παλλαϊκού Μετώπου ήταν Καυκάσιοι, ενώ ο Γραμματέας της εκλογικής επιτροπής και ο ομιλητής των εκδηλώσεων του 1936 προέρχονταν από την Ποντοκόμη (Αθανασιάδης, 2020: 94). Το 1936-1937 η τοπική χωροφυλακή συλλαμβάνει και στιγματίζει Καυκάσιους πρόσφυγες με κομμουνιστική δράση στην περιοχή της Εορδαίας (Αθανασιάδης, 2020: 100).

Σχετικά με την υγειονομική κατάσταση και πρόσβαση σε περίθαλψη των προσφύγων συνολικά της Δυτικής Μακεδονίας, ο βαθμός νοσηρότητας των προσφύγων σημειώνεται ως ακραίος. Καταγράφονται υψηλότατα ποσοστά θανάτων μεταξύ του προσφυγικού πληθυσμού λόγω ελονοσίας και συγκεκριμένα στον Υγειονομικό Χάρτη της Μακεδονίας το διάστημα 1925-1926. Τα υψηλά ποσοστά ελονοσίας σε αυτές τις περιοχές ερμηνεύονται από την υδρογεωλογική κατάσταση της περιοχής, σύμφωνα με την οποία υπάρχουν λίμνες, περιοδικά έλη και εκτενείς εκτάσεις με καλαμώνες και υδροχαρή φυτά (Πελαγίδης, 1994: 142). Συγκεκριμένα, στην περιοχή μεταξύ Κοζάνης και Εορδαίας, στην οποία βρίσκεται ο οικισμός της Ποντοκόμης, εκτεινόταν το έλος Σαριγκιόλ (Πελαγίδης, 1994: 142). Η ελονοσία αντιμετωπίστηκε με το μακρόχρονο έργο της αποξήρανσης του έλους Σαριγκιόλ και την ίδρυση προσφυγικών ιατρείων και του προσφυγικού νοσοκομείου της Πτολεμαΐδας το 1924. Η αναντιστοιχία όμως του προσφυγικού πληθυσμού σε σχέση με τις δυνατότητες των υπηρεσιών και την ανεπάρκεια του υγειονομικού προσωπικού οδηγούν σε αυξημένα ποσοστά θανάτων μεταξύ του προσφυγικού πληθυσμού (Πελαγίδης, 1994: 143).

Σύμφωνα με το άρθρο 14 της Σύμβασης «κάθε ανταλλάξιμος, Έλληνας ή Τούρκος, δικαιούται να πάρει στη χώρα, όπου εγκαθίσταται, περιουσία ίσης αξίας και ίδιας ποιότητας με αυτή που είχε πριν την Ανταλλαγή» (Πελαγίδης, 1994: 144). Στην περίπτωση όμως των προσφύγων στην Ελλάδα, η σύμβαση υπογράφηκε και συμφωνήθηκε μετά τον εκτοπισμό τους και βεβιασμένα, με αποτέλεσμα να μην έχει εκτιμηθεί η περιουσία τους (Βεργέτη, 1994: 180). Προς επίλυση αυτού του προβλήματος, υπογράφεται από το Υπουργείο Γεωργίας και την ΕΑΠ η συμφωνία της 7^{ης} Νοεμβρίου 1927, σύμφωνα με την οποία εκτιμήθηκε η αξία των ανταλλάξιμων εκτάσεων στην Ελλάδα και προσδιορίστηκε το ύψος και ο τρόπος αποζημίωσης των προσφύγων (Πελαγίδης, 1994: 145). Μεταξύ της περιόδου 1924-1930 ιδρύονται από την ΕΑΠ, μετά από αίτημα του προσφυγικού πληθυσμού, δημοτικά σχολεία στους οικισμούς. Μεταξύ των 266 δημοτικών σχολείων που ιδρύονται, βρίσκεται και το δημοτικό σχολείο της Ποντοκόμης (Πελαγίδης, 1994: 154).

Η εγκατάσταση προσφύγων από τον Πόντο και τη Μικρά Ασία στη Δυτική Μακεδονία άλλαξε ριζικά την ανθρωπογεωγραφία της περιοχής και τη σχέση των ανθρώπων με τον περιβάλλοντα χώρο. Συγκεκριμένα, ενισχύθηκε η κρατική πολιτική διαμόρφωσης του παραμεθόριου χώρου, κατά την οποία επιδιώχθηκαν μετακινήσεις και εγκαταστάσεις πληθυσμών που διασφάλιζαν ένα ομογενές «εθνικό» στοιχείο σε αυτήν την πρόσφατα προσαχθείσα παραμεθόρια περιοχή της Μακεδονίας. Μετακινήσεις πληθυσμών «αμφίβολης εθνικής συνείδησης» είχαν ήδη οργανωθεί και συνεχίστηκαν και μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου.

Σχετικά με την εκπαίδευση στην Ποντοκόμη, ήδη από τις 3 Οκτωβρίου 1924 αναφέρεται η λειτουργία μονοτάξιου Δημοτικού Σχολείου με δάσκαλο τον Ιωάννη Τόγκο (Αθανασιάδης κ.ά., 2010: 30). Το δημοτικό σχολείο στεγάζεται στο μουσουλμανικό τέμενος του χωριού και λειτουργεί ως μονοτάξιο τη διετία 1924-1926 (Θεοδωρίδου, 1953 από Αθανασιάδη κ.ά., 2010: 31). Το 1926, ο χώρος ανακαινίζεται και μετατρέπεται σε τριτάξιο, λειτουργεί δε ως τέτοιο για το διάστημα 1927-1943. Το 1943, το δημοτικό σχολείο καταστρέφεται από πυρπολήσεις του ναζιστικού στρατού. Το διάστημα 1943-1945 δεν λειτουργεί. Το 1946-1952 επαναλειτουργεί σε διάφορους ενοικιαζόμενους χώρους. Τον Μάιο του 1952 ολοκληρώνεται η ανέγερση του Δημοτικού Σχολείου Ποντοκόμης (Αθανασιάδης κ.ά., 2010: 31).

Ο προσφυγικός πληθυσμός της Δυτικής Μακεδονίας ασχολήθηκε με την αγροτική παραγωγή, μετέφερε καινοτόμες για την εποχή και περιοχή γνώσεις και τεχνικές, οι οποίες διαφοροποίησαν τον μέχρι πρότινος τρόπο καλλιέργειας, άλλαξαν την παραγωγικότητα της περιοχής και το αγροτικό τοπίο εν συνόλω. Συγκεκριμένα, έγινε εκτενής φύτευση οπωροφόρων δέντρων και εφαρμόστηκε η τεχνική του φυτώριου. Στους κάμπους της Δυτικής Μακεδονίας, που μέχρι το 1924 ήταν κυρίως βοσκότοποι, διαδίδονται εκτενώς οι καλλιέργειες μήλων, καπνού, βαμβακιού και σησαμιού, μεταβάλλοντας ριζικά το τοπίο της περιοχής (Πελαγίδης, 1994: 115). Μετά το 1927, ο πληθυσμός του προσφυγικού οικισμού απασχολείται εντατικότερα στην κτηνοτροφία και με μεγαλύτερη επιτυχία σε σχέση με τις προηγούμενες χρονιές. Η νομαδική κτηνοτροφία, που ήταν άλλοτε διαδεδομένη στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, περιορίζεται σταδιακά και αντικαθίσταται από την οικιακή κτηνοτροφία, που διαδίδεται μεταξύ του προσφυγικού πληθυσμού (Πελαγίδης, 1994: 119). Η κτηνοτροφία ζώων, τόσο για το όργωμα όσο και για τροφή, σε συνδυασμό με την εκχέρσωση αγροτικών εκτάσεων οδήγησε σε έντονη συνδυαστική ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας μεταξύ του προσφυγικού πληθυσμού στην περιοχή (Πελαγίδης, 1994: 120).

Εκτός από τον καινοτόμο τρόπο καλλιέργειας και την ανάπτυξη συνεργειών μεταξύ της κτηνοτροφίας και της αγροτικής παραγωγής, η αυξημένη παραγωγικότητα και η επιτυχία της οικονομικής δραστηριότητας των προσφύγων έγκειται στην έγκαιρη, ήδη από το 1924, ίδρυση αγροτικών συνεταιρισμών (Πελαγίδης, 1994: 185). Οι αμιγώς προσφυγικοί αγροτικοί

συνεταιρισμοί στήριζαν το έργο των αγροτών-παραγωγών μορφωτικά, οικονομικά και υλικοτεχνικά, ενισχύοντας τη δραστηριότητά τους. Επίσης, στην Ποντοκόμη λειτουργούν δύο από τα πρότυπα πτηνοτροφεία στα πλαίσια επιμορφωτικού / πειραματικού προγράμματος της ΕΑΠ (Αθανασιάδης κ.ά., 2010: 42).

Σχετικά με τις σχέσεις προσφυγικών και τοπικών πληθυσμών, υπήρξαν προστριβές, οι οποίες οφείλονταν στις οικονομικές και πολιτικές αντιθέσεις. Συγκεκριμένα, οι οικονομικοί λόγοι απέρρεαν από τη χρήση των εκτάσεων που κρίθηκαν ανταλλάξιμες. Μετά την ένταξη της περιοχής στο Ελληνικό Βασίλειο (1912), ο μουσουλμανικός πληθυσμός ξεκίνησε άτυπα να εγκαταλείπει την περιοχή και η περιουσία τους αγοράστηκε με προφορική ή γραπτή συμφωνία από τον χριστιανικό πληθυσμό που παρέμεινε. Οι εκτάσεις αυτές καλλιεργούνταν από τον τοπικό πληθυσμό μέχρι την απόφαση της Σύμβασης της Λωζάνης, το 1923, σύμφωνα με την οποία τα περιουσιακά στοιχεία του μουσουλμανικού πληθυσμού χαρακτηρίστηκαν ανταλλάξιμα και διανεμητέα στον προσφυγικό πληθυσμό (Πελαγίδης, 1994: 188). Οι σχέσεις επιδεινώθηκαν επίσης από τον οικονομικό ανταγωνισμό που προέκυψε λόγω των χρηματικών αποζημιώσεων των προσφύγων. Στον Τύπο της εποχής καταγράφονται προστριβές, ακόμα και αιματηρές συγκρούσεις στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας μεταξύ προσφύγων και τοπικού πληθυσμού σχετικά με την ιδιοκτησία των διανεμηθέντων εκτάσεων (Πελαγίδης, 1994: 188).

Οι τελετουργίες της προσφυγικής ποντιακής μνήμης οφείλουν να προσεγγιστούν ως ένας πολιτισμικός κόσμος εννοιών και μνήμης, που διατηρούνται ζωντανές από γενιά σε γενιά. Καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία επιτελεί ο Πολιτιστικός Σύλλογος Ποντοκόμης.

Το 2018 διασκευάζεται από τον Δημήτρη Αθανασιάδη το ποντιακό τραγούδι «Εκάε και το Τσάμπασιν» και προσαρμόζεται στη προκείμενη μετεγκατάσταση της Ποντοκόμης. Τον Νοέμβριο του 2018 παρουσιάζεται η διασκευή σε εκδήλωση στην κεντρική αίθουσα της Κοινότητας, ερμηνευμένη από τη χορωδία Ποντοκόμης. Ακολουθούν οι στίχοι στα ελληνικά (Pnevma Productions, 2019):

*«Καταστράφηκε η Ποντοκόμη, κι έμειναν μόνο τα ντουβάρια, αλίμονο
κι άρχισαν όλοι να λεηλατούν σαν άγρια θηρία
καταστράφηκε κι ερημώθηκε όλη η Ποντοκόμη,
από πάνω, στου Λάι,
ως κάτω στου Τουρούσου.*

*Όλοι τρέχουν βιαστικά να συμμαζέψουν τα πράγματά τους, αλίμονο.
Μικροί και μεγάλοι, φτωχοί και πλούσιοι, όλοι κάθονται και κλαίνε.»^{5,6}*

⁵ Μπορείτε να ακούσετε τη διασκευασμένη αυτή εκτέλεση όπως μαγνητοσκοπήθηκε από την Ελένη Πνευματικού στα πλαίσια των γυρισμάτων του εξελισσόμενου εθνογραφικού ντοκιμαντέρ *Pontokomi project: the decisive moment* στο <https://vimeo.com/338412286> (27/4/22) .

Κάτοικοι της Ποντοκόμης πρότειναν σχετικά με την αρχιτεκτονική του νέου οικισμού της Ποντοκόμης την υποχρεωτική εφαρμογή αρχών σχεδιασμού στην κατασκευή του οικισμού, με στόχο ο νέος οικισμός της Ποντοκόμης να σχεδιασθεί και να υλοποιηθεί στη βάση ενός «παραδοσιακού ποντιακού οικισμού», ο οποίος θα ενσωματώνει τις μνήμες που μεταφέρονται μέχρι σήμερα από γενιά σε γενιά. Το παραδοσιακό ποντιακό χωριό θα αποτελούσε διακριτή πολεοδομική ενότητα, που θα ακολουθούσε την αρχιτεκτονική παράδοση των οικισμών του Πόντου και θα δομούνταν με παραδοσιακά δομικά υλικά τόσο στην κατασκευή της δημόσιας υποδομής (δρόμοι, κοινόχρηστοι χώροι) όσο και στα λοιπά δημόσια κτίρια (ΜΠΕ Μαυροπηγής-Ποντοκόμης, 2009). Η Δημοτική Επιχείρηση Ενεργού Πολεοδομίας Κοζάνης (ΔΕΠΕΠΟΚ Α.Ε.) προετοίμασε και παρουσίασε προμελέτη σχετικά με την οικοδόμηση «παραδοσιακού οικισμού», αναφέροντας στους στόχους της (ΔΕΠΕΠΟΚ Α.Ε., 2009):

« ...να δημιουργήσουμε ένα όμορφο παραδοσιακό οικισμό, ένα μνημείο συλλογικής τιμής, μνήμης και ευθύνης για τον Ποντιακό Ελληνισμό, στη βάση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της οικιστικής οργάνωσης του ιστορικού Πόντου».

Η αρχιτεκτονική του νέου οικισμού προτάθηκε να είναι σύμφωνη με εκείνη του "ιστορικού Πόντου" και έγινε μία μελέτη σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, όπου μελετήθηκε η αρχιτεκτονική ιστορικών κτηρίων της ευρύτερης περιοχής του ιστορικού Πόντου. Ο υπάρχον οικισμός της Ποντοκόμης όμως δεν είχε ακολουθήσει αυτή την αισθητική. Στην προκειμένη λοιπόν περίπτωση έχουμε τη δημιουργία ενός **εκ των υστέρων "παραδοσιακού οικισμού"**, που ακολουθεί τη διαδρομή ανακατασκευής της εθνοτοπικής τους ταυτότητας. Ωστόσο, η πρόταση αυτή δεν εγκρίθηκε από τη λαϊκή συνέλευση λόγω κόστους και αρχιτεκτονικών περιορισμών.

Στο πλαίσιο της μετεγκατάστασης έχει προταθεί η δημιουργία μνημονικών τόπων στον νέο οικισμό, οι οποίοι θα αναφέρονται στη μνήμη του λιγνίτη και τη βιομηχανική ιστορία της περιοχής και του οικισμού ως στοιχείων της πολιτισμικής και ιστορικής του ταυτότητας, εκτός της προσφυγικής. Στην Πολεοδομική Μελέτη Νέου Οικισμού Ποντοκόμης Δήμου Κοζάνης προβλέπεται η συμπερίληψη αυτού του μέρους της ιστορίας του οικισμού στον δημόσιο χώρο / δημόσια μνήμη (Καριπίδου, 2016: 101· ΑΝ.ΚΟ., 2012).

⁶ Η πρωτότυπη εκτέλεση του «εκάηκεν το Τσαμπασίν» ηχογραφήθηκε από τους Στέλιο Καζαντζίδη και Χρυσάνθο στο βινύλιο "Τ' αηδόνια του Πόντου" το 1993. Μπορείτε να το ακούσετε στο: <https://www.youtube.com/watch?v=EeCO18gn-1A> (27/4/22).

Στην Ποντοκόμη τέλος έχει κηρυχθεί αρχαιολογικός χώρος στη θέση «Τούμπα Ποντοκόμης» με βάση τα/τις:

- ΦΕΚ 887/Β/20-12-1984,
- ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α1/Φ17/56370/2165/25-10-1984,
- ΦΕΚ 163/Β/28-3-1985
- ΥΑ ΥΠΠΕ/Φ17/9318/340/20-2-1985,
- ΦΕΚ 74/Β/5-2-1987 ΥΑΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ17/52707/2157/ 31-12-1986

και βρίσκεται στην πεδιάδα Σαριγκιόλ, με περιμετρική ζώνη προστασίας 300 μέτρων (ΜΠΕ Ποντοκόμης - Μαυροπηγής, 2009). ΟΙ ΜΠΕ, που εκδόθηκαν σχετικά με το έργο, προέβλεπαν τη διενέργεια σωστικών ανασκαφών στην περιοχή ενδιαφέροντος με δαπάνες του έργου.

3.5.3. Οικονομικά / Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Ο οικισμός της Ποντοκόμης ανήκει διοικητικά στον Καλλικρατικό Δήμο Κοζάνης από το 2011 και είναι μέρος της Δημοτικής Ενότητας Δημητρίου Υψηλάντη, μαζί με τους οικισμούς Μαυροδένδρι, Λιβερά και Σιδερά. Ο οικισμός της Ποντοκόμης είναι ο πολυπληθέστερος της Δημοτικής Ενότητας και αριθμούσε σε 1125 κατοίκους κατά την απογραφή πληθυσμού του 2011 και 1316 κατά την Απογραφή του 2001. Ο δημογραφικός χαρακτήρας της Δυτικής Μακεδονίας άλλαξε ραγδαία μετά την προσάρτησή της στο Ελληνικό βασίλειο το 1913, τις μετακινήσεις των πληθυσμών στα πλαίσια της συγκρότησης των εθνών κρατών της Βαλκανικής Χερσονήσου, με αποκορύφωμα την Ανταλλαγή των Πληθυσμών του 1924.

Αρχικά, είναι σημαντικό να επισημανθεί η δημογραφική μεταβολή του συνόλου της χώρας μετά το 1922. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, 1.222.849 κάτοικοι της χώρας από τους συνολικά 6.204.684 είναι πρόσφυγες, αριθμός που αναλογεί σε 19,7% (Πελαγίδης, 1994: 200). Συγκεκριμένα, οι πρόσφυγες στην Εορδαία, που υπαγόταν τότε η περιοχή της Ποντοκόμης, υπολογίζονταν σε 552 ανά 1000 κατοίκους (Πελαγίδης, 1994: 200).

Στον Πίνακα 3-2 παρουσιάζονται τα δημογραφικά στοιχεία της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας, της Περιφερειακής Ενότητας (ΠΕ) της Κοζάνης στην οποία ανήκει ο υπό μελέτη οικισμός, καθώς και των Δήμων της εν λόγω ΠΕ, σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 2011. Στον Πίνακα 3-3 παρουσιάζονται στοιχεία που αφορούν στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό της ΠΕ Κοζάνης, συγκρινόμενα με αυτά της χώρας και της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας.

Πίνακας 3-2: Ο μόνιμος πληθυσμός της Περιφερειακής Ενότητας Κοζάνης σύμφωνα με την Απογραφή Πληθυσμού 2011⁷

Περιοχή	Μόνιμος Πληθυσμός	Άρρενες	Θήλειες	Πυκνότητα SQKM
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	282.120	141.260	140.860	29,85
ΠΕ Κοζάνης	149.270	74.610	74.660	42,46
Δήμος Κοζάνης	70.420	35.340	35.080	65,74
Δήμος Βοΐου	18.510	9.220	9.290	18,37
Δήμος Εορδαίας	45.450	22.620	22.830	64,12
Δήμος Σέρβιων - Βελβεντού	14.890	7.430	7.460	20,45

Πίνακας 3-3: Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Περιφερειακής Ενότητας Κοζάνης σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού 2011⁸

Περιοχή	Συνολικός Πληθυσμός	Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Ανεργία (%)	Οικον. μη Ενεργός Πληθυσμός
Ελλάδα	10.816.286	4.586.636	3.727.633	859.003	18,7	6.229.650
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	283.689	108.094	83.530	24.564	22,7	175.595
ΠΕ Κοζάνης	150.196	56.353	43.496	12.857	22,8	93.843

Ο **Τοπικός Πόρος Ανάπτυξης** καθιερώνεται το 2012 και αφορά την οικονομική προσφορά, σε ετήσια βάση, ποσοστού 0,5% του ετήσιου κύκλου εργασιών της ΔΕΗ στις ΠΕ Κοζάνης και Φλώρινας, με σκοπό την πραγματοποίηση αναπτυξιακών έργων και περιβαλλοντικών παρεμβάσεων (Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, 2012· Υφαντή, 2018: 366). Το πρόγραμμα αυτό στοχεύει στη στήριξη των περιοχών με πρόσθετα έργα λόγω των συνεπειών που υφίστανται από τις δραστηριότητες της Δ.Ε.Η. Οι Περιφερειακές Ενότητες Φλώρινας & Κοζάνης, σε συνεργασία με τις Δημοτικές Ενότητες, συντάσσουν και προτείνουν αναπτυξιακές παρεμβάσεις που αφορούν σε συγκεκριμένα έργα υποδομής, ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 20 του Ν. 2446/1996. Μετά την αξιολόγησή τους, αυτά κατατάσσονται στο Ειδικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα και εγκρίνονται από την Επιτροπή Παρακολούθησης, με κριτήριο την

⁷ Αναδημοσίευση από την ιστοσελίδα της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας: <http://www.pdm.gov.gr/periferia/chorika-oria/geografiki-armodiotita/> (27/4/22 11:23).

⁸ Αναδημοσίευση από την έκθεση «Επιχειρησιακό σχέδιο ανάπτυξης για τη μετα-λιγνιτική περίοδο στη Δυτική Μακεδονία», του Α. Σιδηρόπουλου, 2016, σελ. 6, Αναπτυξιακή Δυτικής Μακεδονίας Α.Ε. – ΑΝ.ΚΟ., Κοζάνη.

οικονομική ανάπτυξη, την αποκατάσταση του περιβάλλοντος, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων, την ανάπτυξη όλων των τομέων παραγωγής, τη δημιουργία υποδομών και τη μείωση της ανεργίας (Μαυροματίδης, 2012 από Υφαντή, 2018: 367).

3.5.4. Το χρονικό της μετεγκατάστασης -Από την Ποντοκόμη στη Νέα Ποντοκόμη

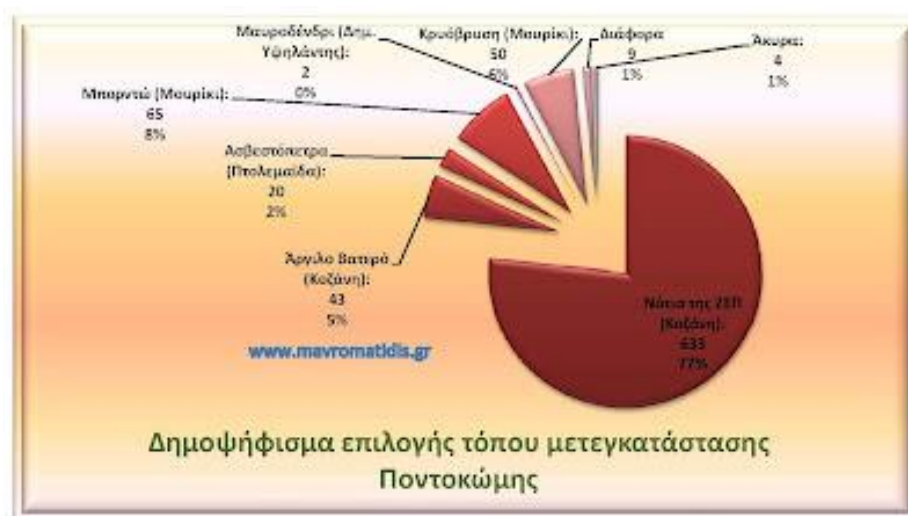
Η σχεδιαζόμενη επέκταση των Ορυχείων του Λιγνιτικού Κέντρου Δυτικής Μακεδονίας και οι προσπάθειες σταδιακής περιβαλλοντικής αναβάθμισης των παρακείμενων κατοικημένων περιοχών, οδήγησαν στην απόφαση για μετεγκατάσταση του οικισμού της Ποντοκόμης (Δ.Ε.Η. Α.Ε., 2008). Ο οικισμός της Ποντοκόμης, του Δήμου Δημητρίου Υψηλάντη, έχει έκταση 887.230,56 τ.μ., και η αναγκαστική απαλλοτρίωσή του αποφασίστηκε από τη Δ.Ε.Η. Α.Ε. (Απόφαση 154/22.07.2008 του Δ.Σ.) για την εκμετάλλευση του υποκείμενου λιγνιτικού κοιτάσματος από το ορυχείο Νοτιοδυτικού Πεδίου - Υψηλάντη. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση της περιοχής αναφέρεται ότι εξυπηρετεί λόγους δημόσιας ωφέλειας και ως εκ τούτου εμπίπτει στη νομοθεσία περί αναγκαστικών απαλλοτριώσεων. Η σχετική δημοσίευση της πρότασης αναγκαστικής απαλλοτρίωσης έγινε από το Υ.Π.Α.Ν., Γεν. Διεύθυνση Ενέργειας, στις 20 Αυγούστου 2008 με το υπ' αριθμ. Δ5/ΗΛ/Β/Φ.41.102/οικ. 20206 έγγραφο.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 2008 πραγματοποιείται δημοψήφισμα μεταξύ των κατοίκων της Ποντοκόμης σχετικά με την επιλογή του τόπου μετεγκατάστασης. Συμμετείχαν 826 κάτοικοι και η περιοχή νότια της ΖΕΠ Κοζάνης υπερψηφίστηκε με 633 ψήφους.

Το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Δημητρίου Υψηλάντη συνεδρίασε για την επιλογή θέσης μετεγκατάστασης της Ποντοκόμης στις 23 Σεπτεμβρίου 2008 και – σε συμφωνία με το δημοψήφισμα – αποφάσισε (αρ. απόφασης 118/2008) ως καταλληλότερη θέση την περιοχή νότια της ΖΕΠ Κοζάνης. Αντίστοιχα, το Δημοτικό Συμβούλιο Κοζάνης (αρ. απόφασης 698/2008) αποδέχθηκε τη μετεγκατάσταση του Τοπικού Διαμερίσματος Ποντοκόμης σε περιοχή νότια και νοτιοδυτικά της ΖΕΠ, σε έκταση 1.300 στρεμμάτων, εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου Κοζάνης. Τα Τοπικά Συμβούλια των Τ.Δ. Αργίλου και Λευκόβρυσης με τις αριθμ. 10/2008 και 6/2008, ομόφωνες αποφάσεις τους αντίστοιχα έχουν γνωμοδοτήσει θετικά για την αποδοχή της μετεγκατάστασης του οικισμού της Ποντοκόμης στην προτεινόμενη περιοχή Νότια και Νοτιοδυτικά της Ζ.Ε.Π. Στις 30/9/2008 υπογράφεται το Σύμφωνο Συνεργασίας μεταξύ του Δήμου Δη. Υψηλάντη – όπου ανήκε τότε η Ποντοκόμη – του Νομού Κοζάνης και της Δ.Ε.Η. Α.Ε.

Στο μεταξύ προκύπτουν προβληματισμοί και αναπτύσσονται ανησυχίες μεταξύ των κατοίκων, οι οποίοι με επιστολές ζητούν να ενημερωθούν σχετικά με ορισμένα θέματα. Τα θέματα αυτά αφορούν στο χρονοδιάγραμμα της μετεγκατάστασης· στον αποκλεισμό των επιχειρήσεων στην Ποντοκόμη και την υποστήριξη αυτών από προγράμματα, όπως το Leader λόγω της επερχόμενης μετεγκατάστασης· και στη διασφάλιση της ολοκλήρωσής της

λόγω της σχέσης της απαλλοτρίωσης με το έργο Πτολεμαΐδα V και την ενδεχόμενη αναβολή της επένδυσης, όπως αναφέρεται στο επιχειρησιακό πλάνο της Δ.Ε.Η. του 2008.



Εικόνα 3-7: Κατανομή ψήφων δημοψηφίσματος 2008 από Δημήτρη Μαυροματίδη.
Ανακτήθηκε από: http://mavromatidisdimitris.blogspot.com/2008/09/blog-post_14.html (17/5/2022).

Στις 12 Δεκεμβρίου 2008 η Δ.Ε.Η. Α.Ε. ενημερώνει με επιστολή την αρμόδια υπηρεσία της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας σχετικά με τη συνέχιση των μελετών, τις αρμοδιότητες των Δημοτικών Διαμερισμάτων (Δ.Δ.) και των κατοίκων και το χρονοδιάγραμμα της απαλλοτρίωσης και της μετεγκατάστασης. Σύμφωνα με αυτή την επιστολή, οι γεωτεχνικές μελέτες και η κτηματογράφηση των Δ.Δ. προβλεπόταν να ολοκληρωθεί μέχρι τον Απρίλιο του 2009. Ενημερώνει ότι για να καταβάλλει τις αποζημιώσεις χρειάζεται πρώτα να προσδιοριστούν οι δικαιούχοι και η τιμή μονάδας. Προβλέπει την κήρυξη της απαλλοτρίωσης τον Αύγουστο του 2009, ενώ τοποθετεί την εκκίνηση των έργων ανέγερσης των οικισμών στις αρχές του 2011, αφού εκτιμάται η ολοκλήρωση της Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ). Ενημερώνει επίσης ότι η αποχώρηση των κατοίκων πρέπει να ολοκληρωθεί μέχρι το 2015. Η Δ.Ε.Η. Α.Ε. ανέλαβε τη μετατόπιση των Πυλώνων και Γραμμών Μεταφοράς Υψηλής Τάσης που διασχίζουν τη νέα τοποθεσία και εμποδίζουν την εκκίνηση των εργασιών ανέγερσης του νέου οικισμού.

Οι κάτοικοι της Ποντοκόμης αρνούνται την τμηματική απαλλοτρίωση της περιοχής και προτείνουν συνολική απαλλοτρίωση. Η Δ.Ε.Η. Α.Ε., με επιστολή προς την Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, γνωστοποιεί τη διάθεσή της για συνολική απαλλοτρίωση και ενημερώνει σχετικά τους Δήμους σχετικά με τις αρμοδιότητές τους. Στις 30 Αυγούστου 2009 η Δ.Ε.Η. καταθέτει τη ΜΠΕ για την περιοχή ενδιαφέροντος στο ΥΠΕΧΩΔΕ, στο χρονοδιάγραμμα των ενεργειών της οποίας όμως σχεδιάζεται τμηματική απαλλοτρίωση και

συγκεκριμένα η απαλλοτρίωση των δασικών εκτάσεων περίξ του οικισμού μέχρι το 2018 και η απαλλοτρίωση του οικισμού μέχρι το 2022.

Στις 30 Σεπτεμβρίου 2009 η Δ.Ε.Η. ανακοινώνει την αναγκαστική απαλλοτρίωση έκτασης 11.249.740,91 τ.μ. κτηματικής περιοχής, που συμπεριλαμβάνει τα Δ.Δ. Μαυροπηγής και Δ.Δ. Κόμανου του Δήμου Εορδαίας· και τα Δ.Δ. Ποντοκόμης του Δήμου Δημ. Υψηλάντη, Νομού Κοζάνης (ΟΔΠΚ 1) για τις ανάγκες εκμετάλλευσης των Ορυχείων Μαυροπηγής και Νοτιοδυτικού Πεδίου (Δ.Ε.Η., 2009). Τον Νοέμβριο του 2009 ολοκληρώνεται η κτηματογράφηση της κτηματικής περιοχής ενδιαφέροντος και της περιοχής νότια της ΖΕΠ Κοζάνης σχετικά με την παραλλαγή των Γραμμών Μεταφοράς Υπερύψηλης Τάσης· και ο Δήμος Δημ. Υψηλάντη ενημερώνεται σχετικά με επιστολή της Δ.Ε.Η. Α.Ε. (Αρ./Η/: ΓΔ/ΟΡ/3258/9-11-09 & αριθ.πρωτ. 2712-11/11/2009).

Το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Δημ. Υψηλάντη, όπου ανήκει η κοινότητα της Ποντοκόμης, συνεδριάζει έκτακτα στις 23 Νοεμβρίου 2009 και αποφασίζει ομόφωνα να εναντιωθεί στην προτεινόμενη απαλλοτρίωση, διότι είναι τμηματική και όχι συνολική (Πρακτικό με αριθμ. 16/2009 Δ.Σ., Αριθμ. Απόφασης: 138/2009). Το Νομαρχιακό Συμβούλιο με έκτακτη συνεδρίασή του στις 30 Νοεμβρίου 2009, εναντιώνεται επίσης στη συγκεκριμένη απόφαση της Δ.Ε.Η. Στις 16 Δεκεμβρίου του 2009 το Δημοτικό Συμβούλιο και η Λαϊκή Συνέλευση Ποντοκόμης στέλνουν επιστολή στον Υπουργό Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής σχετικά με την αποτροπή της τμηματικής απαλλοτρίωσης του οικισμού της Ποντοκόμης, με προτροπή προς μία συνολική απαλλοτρίωση. Η Δ.Ε.Η. Α.Ε. απαντά στις επιστολές του Δημοτικού και Νομαρχιακού Συμβουλίου και αποδίδει την τμηματική απαλλοτρίωση του ΟΠΚ 1 στην ήδη διαθέσιμη ΜΠΕ και την αναμονή των απαλλοτριώσεων ΟΠΚ 2, ΟΠΚ 3, ΟΠΚ 4 μετά την έγκριση των αντίστοιχων ΜΠΕ (αρ./ημ.: ΔΜΑΟΡ, 21-12-2009, v. 12130).

Στις 9 Μαρτίου του 2010 συνυπογράφεται Μνημόνιο Συνεργασίας μεταξύ της ηγεσίας της Δ.Ε.Η., της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας, της Νομαρχίας Κοζάνης, των Βουλευτών του Ν. Κοζάνης, του Δήμου Κοζάνης, του Δήμου Δημ. Υψηλάντη και της ΑΝ.ΚΟ. Α.Ε. Στο Μνημόνιο αυτό αποφασίστηκαν από κοινού (ΑΝ.ΚΟ, Δ.Ε.Η & Δήμος Κοζάνης, 2010): «Η συντέλεση της απαλλοτρίωσης, της περιοχής ΟΠΚ 1 από τη Δ.Ε.Η. θα πρέπει να συσχετισθεί με την κατοχύρωση της ανεπίστροφης υλοποίησης της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης του οικισμού Ποντοκόμης στο σύνολό του, συμπεριλαμβανομένων των «Αυλαγάρων», καθόσον αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του οικιστικού ιστού της. Προς τον σκοπό αυτό, η Δ.Ε.Η. θα πρέπει να ξεκινήσει τη διαδικασία απαλλοτρίωσης της περιοχής ΟΠΚ 3 (οικισμός Ποντοκόμης) πριν από τη συντέλεση της απαλλοτρίωσης της περιοχής ΟΠΚ 1. Η Δ.Ε.Η. δεσμεύεται να μην κάνει έναρξη εκσκαφών στην περιοχή ΟΠΚ 1, σε περίπτωση μη πλήρωσης των παραπάνω προϋποθέσεων και άλλων που πιθανά θα τεθούν, με

σκοπό την εξασφάλιση της αμετάκλητης υλοποίησης της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης του οικισμού Ποντοκόμης.»

Στις 13 Δεκεμβρίου του 2010 παρουσιάζεται η πολεοδομική προμελέτη της Νέας Ποντοκόμης από την Αναπτυξιακή Κοζάνης (ΑΝ.ΚΟ.) στο Δ.Σ. του Δήμου Δημ. Υψηλάντη. Την παρουσίαση διαδέχτηκε περίοδος για τη διαδικασία διαβούλευσης μέχρι τις 17/01/2011. Στις 23 Μαρτίου του 2011 δημοσιεύεται το ΦΕΚ 49/23.03.11 που κηρύσσει την αναγκαστική απαλλοτρίωση της περιοχής ΟΠΚ 1. Στις 4 Μαρτίου του 2012 παρουσιάζεται η Πολεοδομική Μελέτη της Νέας Ποντοκόμης από την ΑΝ.ΚΟ. Α.Ε. στην κοινότητα της Ποντοκόμης.

Η προτεινόμενη τροπολογία-προσθήκη στο Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας, Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων «Διαμόρφωση Φιλικού Αναπτυξιακού Περιβάλλοντος για Στρατηγικές και Ιδιωτικές Επενδύσεις και άλλες διατάξεις» τον Απρίλιο του 2013 δημιουργεί αναστάτωση. Συντελούνται λαϊκές ανοιχτές συνελεύσεις, έκτακτες συνεδριάσεις των Δημοτικών Συμβουλίων, συσκέπτεται το Δίκτυο Ενεργειακών Δήμων και τοποθετούνται διάφορα πολιτικά πρόσωπα σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις της ενδεχόμενης αυτής τροπολογίας στις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις. Στις 10 Μαΐου 2013 κατατίθεται τροπολογία του άρθρου 76 παρ. 8 του Ν. 4146/2013, με την οποία προστέθηκε ένα τελευταίο εδάφιο στην παρ. 6 του άρθρου 15 του ν. 2.882/2001 από τους βουλευτές Π. Κουκουλόπουλος, Μ. Παπαδόπουλος, Ε. Κωνσταντινίδης υπέρ των κοινοτήτων που πλήττονται από τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις. Η τροπολογία πέρασε στις 15 Μαΐου 2013 και η διάταξη αποσύρθηκε.

Στις 4 Ιουνίου 2013 εγκρίνεται η Μελέτη Γεωλογικής Καταλληλότητας στο πλαίσιο του Ρυμοτομικού Σχεδίου για τη μετεγκατάσταση του οικισμού Ποντοκόμης στην περιοχή της ΖΕΠ Κοζάνης από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής. Στις 13 Αυγούστου 2013 κατατίθεται ο φάκελος για την απαλλοτρίωση της Ποντοκόμης από τη Δ.Ε.Η. και η δικάσιμος για τον καθορισμό προσωρινής τιμής μονάδας ορίζεται στις 10/04/2014. Στις 19 Δεκεμβρίου 2013 ο Δήμος Κοζάνης στέλνει επιστολή με Αρ. 85994 στη Δ.Ε.Η., όπου ζητά ενημέρωση σχετικά με την καθυστερημένη μετατόπιση των Πυλώνων Υψηλής Τάσης που αφορούν τη μετεγκατάσταση της Ποντοκόμης, καθώς είχε συμφωνηθεί η πραγματοποίηση της μετατόπισης μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2010. Η Δ.Ε.Η. Α.Ε. απαντά με την επιστολή Αρ. 330 στις 27/1/2014, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για ένα «χρονοβόρο» έργο και «απαιτείται να τηρηθούν επακριβώς όλες οι προβλεπόμενες διαδικασίες», επιρρίπτοντας την καθυστέρηση στις απαιτήσεις του έργου και χωρίς να διασαφηνίζει τον επανεκτιμώμενο χρονικό ορίζοντα υλοποίησής του. Στις 10 Απριλίου 2014 το δικαστήριο αναβάλλεται για τις 9 Οκτωβρίου 2014.

Στις 8 Σεπτεμβρίου 2014 κηρύσσεται η αναγκαστική απαλλοτρίωση του οικισμού της Ποντοκόμης υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου με δαπάνες της Δ.Ε.Η. Α.Ε. με την υπ' αριθμό Δ9/Δ/Φ53/9455/2442/2.9.2014 απόφαση του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και

Κλιματικής Αλλαγής, που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 294/8.9.2014. Ο οικισμός αποφασίζεται να μετεγκατασταθεί δίπλα στην πόλη της Κοζάνης μεταξύ Αργίλου και Ζώνης Επέκτασης Πολεοδομίας Κοζάνης (ΖΕΠ). Το δικαστήριο τις 9^{ης} Οκτωβρίου 2014 αναβάλλεται για τις 4 Φεβρουαρίου 2015. Στις 20 Οκτωβρίου 2014 εγκρίνεται η Πολεοδομική Μελέτη Μετεγκατάστασης Οικισμού Ποντοκόμης του Δήμου Κοζάνης από το αρμόδιο Δ.Σ. Στις 29 Οκτωβρίου 2014 παραχωρούνται στην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας οι κοινόχρηστες εκτάσεις από τα αγροκτήματα Αργίλου και Λευκόβρυσης, συνολικού εμβαδού 1.258.081 τ.μ. και κυριότητας του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων για τη μετεγκατάσταση του οικισμού Ποντοκόμης λόγω της επικείμενης απαλλοτρίωσης, με απόφαση της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Ηπείρου – Δ. Μακεδονίας.

Στις 4 Φεβρουαρίου 2015 πραγματοποιείται η εκδίκαση προσδιορισμού προσωρινών τιμών μονάδας και στις 30 Μαΐου 2015 δημοσιεύτηκε η απόφαση από το Μονομελές Εφετείο Δ. Μακεδονίας για τις προσωρινές τιμές μονάδας για την αναγκαστική απαλλοτρίωση του οικισμού της Ποντοκόμης. Οι αποζημιώσεις για τις κατοικίες ορίστηκαν ως: 1ης κατηγορίας 420 ευρώ/m², 2ης κατηγορίας 360 ευρώ/m², 3ης κατηγορίας 300 ευρώ/m², 4ης κατηγορίας 250 ευρώ/m² και 5ης κατηγορίας 180 ευρώ/m².

Το Νοέμβριο του 2015 ξεκινά η διαδικασία υποβολής αιτήσεων των δικαιούχων οικοπέδου στο νέο οικισμό της Ποντοκόμης, μετά από ανακοίνωση της Επιτροπής Θεμάτων Γης και Επίλυσης Διαφορών Κοζάνης. Στις 3 Νοεμβρίου 2015 δημιουργείται στο Facebook η «Άτυπη Ομάδα Κατοίκων_Μετεγκατάσταση Ποντοκόμης», η οποία αριθμεί 188 μέλη και περιλαμβάνει ενημερωτικό περιεχόμενο. Η σελίδα αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση των μετεγκατασταθέντων, αναρτώντας προθεσμίες απαιτούμενων ενεργειών και απαραίτητα έγγραφα διαδικασιών. Παράλληλα, αναρτάται φωτογραφικό υλικό από την Ποντοκόμη, καθώς και η πολεοδομική μελέτη της Νέας Ποντοκόμης.

Στις 2 Ιουνίου του 2016 εγκρίνεται το Τοπικό Ρυμοτομικό Σχέδιο του νέου οικισμού της Ποντοκόμης από το Συμβούλιο της Επικρατείας με αριθμό απόφασης 131/2016. Ακολούθως, υπογράφηκε το Προεδρικό Διάταγμα και εκδόθηκε το αντίστοιχο ΦΕΚ. Τον Σεπτέμβριο του 2016 πραγματοποιείται «Λαϊκή συνέλευση στην Ποντοκόμη» με θέμα: «ενημέρωση για την πρόοδο της μετεγκατάστασης του οικισμού». Στις 20 Οκτωβρίου του 2016 καταβάλλεται μέρος των αποζημιώσεων από τη Δ.Ε.Η. Α.Ε. στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, σύμφωνα με τις προσωρινές τιμές αποζημίωσης που είχαν οριστεί από το δικαστήριο και συγκεκριμένα 144.135.000 ευρώ σε 862 δικαιούχους ιδιοκτησιών (Δ.Ε.Η., 2016).

Στις 9 Ιουνίου του 2017 υπογράφεται η σύμβαση για την εσωτερική οδοποιία του νέου οικισμού της Ποντοκόμης μεταξύ του Δημάρχου Κοζάνης Λευτέρη Ιωαννίδη και του εκπροσώπου της αναδόχου εταιρείας. Τον Ιανουάριο του 2018 ανακοινώνεται η παράταση της διαδικασίας υποβολής αιτήσεων των δικαιούχων οικοπέδου στο νέον οικισμό

Ποντοκόμης ως τις 28/02/2018. Από τον Μάιο μέχρι και το Νοέμβριο του 2018 (05-06/2018) καθορίζονται οι δικαιούχοι των οικοπέδων στον νέο οικισμό με τα εξής πρακτικά: ΑΠ 1048/24-5-2018 (ΑΔΑ: 60ΑΙ7ΛΨ-Ψ50), 1098/29-6-2018 (ΑΔΑ: 7ΥΟΧ7ΛΨ-572), 1170/25-10-2018 (ΑΔΑ: 7ΤΑΖ7ΛΨ-195), 1172/14-11-2018 (ΑΔΑ: 6ΤΥ27ΛΨ-3ΚΡ) και 1175/22-11-2018 (ΑΔΑ: ΩΖΦΓ7ΛΨ-ΣΓΑ).

Στις 25 Ιανουαρίου του 2019 συντελείται η τακτική συνεδρίαση μεταξύ των μελών και του γραμματέα της Επιτροπής Θεμάτων Γης και Επίλυσης Διαφορών Κοζάνης και των δικαιούχων με θέμα: «Κλήρωση για τον καθορισμό του οικοπέδου στον νέο οικισμό Ποντοκόμης, που παραχωρείται σε έκαστο δικαιούχο». Η κλήρωση γίνεται σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 9 του Ν. 4273/2014 (ΦΕΚ 146/Α' /11-7-2014), όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 19 του Ν. 4585/2018 (ΦΕΚ 216/Α' /24-12-2018) και ισχύει, λαμβάνοντας υπόψη το με ΑΠ 198170/3-12-2018 έγγραφο περί παροχής στοιχείων της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Ηπείρου – Δυτικής Μακεδονίας. Στις 24 Σεπτεμβρίου του 2019 εγκαινιάζεται η πρώτη κατοικία του Ιωάννη Παλασίδη, που ανεγέρθηκε στη Νέα Ποντοκόμη. Στις 11 Φεβρουαρίου του 2019 αναρτάται ο Πίνακας με τα κληρωθέντα και ανταλλαγέντα οικόπεδα στον οικισμό της Ποντοκόμης.

Στις 24 Μαρτίου του 2020 υπογράφεται η Σύμβαση του έργου «Ολοκλήρωση υποδομών νέου οικισμού Ποντοκόμης Δήμου Κοζάνης» μεταξύ του Δημάρχου και του ανάδοχου έργου, η οποία περιλαμβάνει την κατασκευή της Β' φάσης της οδοποιίας του οικισμού, καθώς και όλων των δικτύων υποδομής του οικισμού Νέας Ποντοκόμης στην περιοχή της ΖΕΠ Κοζάνης. Προβλέπεται επίσης η κατασκευή εσωτερικής και εξωτερικής οδοποιίας, καθώς και των δικτύων υποδομής της αποχέτευσης ακαθάρτων και ομβρίων, το δίκτυο ύδρευσης, το δίκτυο άρδευσης, το δίκτυο τηλεθέρμανσης, το υπογειοποιημένο τηλεπικοινωνιακό δίκτυο, καθώς και το υπογειοποιημένο δίκτυο υπερυψηλής τάσης που διέρχεται από τον οικισμό. Η υπογειοποίηση των γραμμών υπερυψηλής τάσης στη θέση μετεγκατάστασης του οικισμού της Ποντοκόμης παραμένει εκκρεμής. Οι ιδιοκτήτες 170 περίπου οικοπέδων αδυνατούν να εκδώσουν τις αναγκαίες άδειες δόμησης και να κατασκευάσουν τις κατοικίες τους λόγω αυτής της εκκρεμότητας. Ο Μάρτιος του 2022 ήταν ο εκτιμώμενος χρόνος παράδοσης του έργου, όμως το έργο δεν ολοκληρώθηκε και δόθηκε παράταση μέχρι το 2024.

Στις 4 Μαΐου του 2022 πραγματοποιήθηκε δικαστήριο διοικητικής αποβολής από τη Δ.Ε.Η.Α.Ε. προς τους κατοίκους, οι οποίοι δεν έχουν εγκαταλείψει τις κατοικίες τους, παρότι νομικά αυτές ανήκουν πλέον στη Δ.Ε.Η. Α.Ε. μετά την πληρωμή των αποζημιώσεων το 2019. Οι κάτοικοι εκείνοι παραμένουν στις κατοικίες τους, αναμένοντας την ολοκλήρωση των έργων υποδομής στον νέο οικισμό για την εκκίνηση των διαδικασιών ανέγερσης της κατοικίας τους. Αυτή η εκκρεμής κατάσταση έχει δημιουργήσει αμφιβολίες σχετικά με τη

μετεγκατάστασή τους. Το δικαστήριο αναμένεται να ορίσει το χρονικό διάστημα αποβολής από τις κατοικίες τους στον οικισμό της Ποντοκώμης. Το εξώδικο δεν έχει εκδοθεί ακόμη.

4.1 Εισαγωγή

Τα ποιοτικά δεδομένα των συνεντεύξεων αναλύθηκαν σύμφωνα με τις ακόλουθες επτά (7) θεματικές κατηγορίες:

- i. Συλλογική μνήμη και ταυτότητα των Ποντοκωμιτών.
- ii. Η σχέση της τοπικής κοινωνίας με τη Δ.Ε.Η.
- iii. Η διαδικασία της μετεγκατάστασης μέσα από τα μάτια των μετεγκαταστησάντων.
- iv. Ο κίνδυνος της κοινωνικής αποσάθρωσης.
- v. Ο κίνδυνος της περιθωριοποίησης.
- vi. Το πολιτισμικό τραύμα της προσφυγικής εμπειρίας.
- vii. Αναπτυξιακές πρακτικές – παρελθούσες και μελλοντικές.

Στη συνέχεια παρατίθενται σύντομοι **ορισμοί** της κάθε θεματικής κατηγορίας.

Η θεματική κατηγορία σχετικά με τη **συλλογική μνήμη και ταυτότητα των Ποντοκωμιτών** αναφέρεται στα στοιχεία αυτά που συγκροτούν τη συλλογική ταυτότητά τους, όπως τα ερμηνεύουν οι ίδιοι. Τα αναθυμούμενα υποκείμενα εξάγουν και χρησιμοποιούν τις αναμνήσεις εκείνες που οριοθετούν την ταυτότητα του παρόντος τους. Η ρευστότητα της μνήμης έγκειται στις περίπλοκες διαδικασίες διαμόρφωσης, αναζήτησης και απόκτησης της συλλογικής και ατομικής ταυτότητας.

Η θεματική κατηγορία σχετικά με τη **σχέση της τοπικής κοινωνίας με τη Δ.Ε.Η.** αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτείται η εν λόγω επιχείρηση στην περιοχή από τους κατοίκους της και στον ρόλο που αυτή διαδραμάτισε και συνεχίζει να διαδραματίζει στο κοινωνικό της γίγνεσθαι μέσα από τις ερμηνείες των ερωτωμένων.

Η θεματική κατηγορία σχετικά με τον **κίνδυνο της κοινωνικής αποσάθρωσης** αναφέρεται στη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού, όπως έχει διαπιστωθεί από την προσέγγιση του Cernea σχετικά με τους κινδύνους των μετεγκαταστάσεων. Εξετάζεται πως αποσυντίθενται τα πρότυπα κοινωνικής οργάνωσης της εκτοπισμένης κοινότητας. Επίσης, παρατηρείται η επίδραση του κινδύνου κοινωνικής αποσάθρωσης στα άτομα κοινωνικά δίκτυα αμοιβαίας βοήθειας και τις γειτονιές, στους τοπικούς συλλόγους και τις αυτορρυθμιζόμενες εστίες αμοιβαίας εξυπηρέτησης των κοινοτήτων. Τέλος, είναι φανερό στα λεγόμενα των ερωτωμένων το αίσθημα της ανασφάλειας και της απώλειας της συλλογικής ταυτότητας. Η συγκεκριμένη θεματική κατηγορία διαιρείται στις υποκατηγορίες, όπου ειδικότερα εξετάζεται:

- η επιβαρυντική δράση πολιτικών καθυστερήσεων στη διάσπαση του κοινωνικού ιστού,
- η ανταγωνιστική σχέση μεταξύ ατομικού/οικογενειακού και συλλογικού συμφέροντος,
- η βιωμένη οριακότητα της κοινωνικής αποσάθρωσης,
- τα υπό διάρρηξη άτυπα κοινωνικά δίκτυα, και
- η νοσταλγική αναφορά σε αυτά.

Η θεματική κατηγορία σχετικά με τον **κίνδυνο της περιθωριοποίησης** αναφέρεται στον παράγοντα της κοινωνικής περιθωριοποίησης του προς μετεγκατάσταση πληθυσμού λόγω της ηλικιακής τους ομάδας. Η συγκεκριμένη κατηγορία αναφέρεται επίσης στην ενδεχόμενη οικονομική επισφάλεια, ως αποτέλεσμα του εκτοπισμού και της μετεγκατάστασης.

Η θεματική κατηγορία σχετικά με το **πολιτισμικό τραύμα της προσφυγικής εμπειρίας** εστιάζει στη συλλογική ταυτότητα. Το πολιτισμικό τραύμα συντελείται όταν τα μέλη μιας συλλογικότητας αισθάνονται ότι έχουν υποστεί μία τραυματική συλλογική εμπειρία, η οποία αφήνει ανεξίτηλα τα ίχνη της στη συλλογική τους συνείδηση, σηματοδοτώντας τη συλλογική τους μνήμη και μεταβάλλοντας τη μελλοντική τους συλλογική ταυτότητα με θεμελιώδεις και αμετάκλητους τρόπους.

Η θεματική κατηγορία των **αναπτυξιακών πρακτικών** υποδιαιρείται σε δύο υποκατηγορίες και ειδικότερα στις:

- επιπτώσεις παρελθουσών αναπτυξιακών πρακτικών, και
- προοπτικές τρεχουσών αναπτυξιακών πρακτικών στην περιοχή.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας πεδίου υπό το πρίσμα των παραπάνω θεματικών κατηγοριών και το βίωμα των συμμετεχόντων στην έρευνα αυτή, όπως αυτό διατυπώνεται ανάγλυφα από τους ίδιους.

4.2 Συλλογική Μνήμη και Ταυτότητα Ποντοκωμιτών

Στα λεγόμενα των ερωτώμενων εντοπίζεται η **άρρηκτη σχέση μεταξύ του τόπου και της συλλογικής μνήμης**, καθώς και του ρόλου που αυτές οι δύο έννοιες διαδραματίζουν στη διαμόρφωση της **συλλογικής ταυτότητας**. Οι αναμνήσεις έχουν χωρική αναφορά και εύλογα προκύπτει το ερώτημα του πώς επιδρά η απώλεια του τόπου στη μνήμη αυτή. Η προσφυγική εμπειρία, της οποίας ειδοποιό χαρακτηριστικό είναι η **απώλεια του τόπου**, αποτελεί θεμελιώδη παράμετρο της συλλογικής ταυτότητας των Ποντοκωμιτών.

«Η Ποντοκόμη είναι ένα κομμάτι της ζωής μας, όλωνών πιστεύω. Πλησιάζω τα 70 έτη και είμαι 70 χρόνια σε αυτό το χωριό. Οι μνήμες, οι αναμνήσεις, τα

βιώματα όσο θα ζω, θα είναι στο μυαλό μου μέσα αυτό το χωριό. Και θα τα θυμάμαι με πόνο και με αγάπη, γιατί την αγάπησα την Ποντοκόμη.» (Α.Α.)

«... εκεί που μεγαλώνεις, εκεί είναι η πατρίδα σου, εκεί που ζεις. Και εκεί (Πόντος) όμως έχουμε αναφορές, πώς ήταν εκεί. Ψάξαμε, βρήκαμε ποια ήταν τα μέρη μας περίπου από τους χάρτες. Ξέρουμε περίπου που ήμασταν, που υπήρχαμε.» (Γ.Π.)

Η συλλογική τους ταυτότητα είναι δομημένη στην απώλεια του τόπου καταγωγής και στη λησμονιά:

«Το αισθανόμασταν, ότι οι πατεράδες μας άφησαν τη δική τους πατρίδα. Ήρθαν, εγκαταστάθηκαν εδώ. Δεν τους καλοδέχτηκαν τόσο, όσο έπρεπε σαν Έλληνες και είχανε μια κρυφή ελπίδα ότι κάποια στιγμή θα γυρίσουν πίσω στην πατρίδα τους.» (Α.Α)

Η λησμονιά είναι ειδοποιό χαρακτηριστικό της πρώτης προσφυγικής γενιάς, η οποία προσπαθεί από τη μία να επιβιώσει και από την άλλη να λησμονήσει ταυτοτικά χαρακτηριστικά που θα λειτουργήσουν «επιβαρυντικά» στην ένταξη των απογόνων τους.

«... λέγανε κάποιες ιστορίες, αλλά όχι τίποτε το ιδιαίτερο, γιατί ήθελαν οι άνθρωποι αυτοί να ξεχάσουν αυτά που περάσανε και ήτανε άνθρωποι που δύσκολα μπορούσες να τους πεις. Προς το τέλος, όταν μεγαλώσανε, μας λέγανε διάφορες ιστορίες, το τι περάσανε, πώς τους φερθήκανε εκεί, γενικά η προσφυγιά ήτανε δύσκολη.» (Α.Α.)

Παράλληλα όμως η συλλογική ταυτότητα δομείται και στη νοσταλγία:

«Η κάθε τους κουβέντα, των παππούδων και των γιαγιάδων, γιατί οι γονείς μας ήταν νεότεροι, κάθε τους κουβέντα εμπεριείχε μέσα την πατρίδα. Την πατρίδα. «Εγώ εις την πατρίδαν», έκανα αυτό, αυτό κι αυτό, εγώ από την πατρίδα έφερα αυτό, αυτό. «Εγώ στην πατρίδαν το δεκαπενταύγουστο πήγαινα στην Παναγία». Αυτά, η κάθε τους κουβέντα είχε σημείο αναφοράς την πατρίδα, πατρίδα εννοούσαν τον Πόντο. Εγώ δε μπορώ να δεχτώ μετά από όλα αυτά ότι η πατρίδα μου είναι η Ποντοκόμη και η Ελλάδα. Η πατρίδα μου, από τη στιγμή που είμαι απόγονος των προγόνων μου, η πατρίδα μου είναι των πατεράδων μου και των παππούδων μου. Εγώ θεωρώ πατρίδα μου τον Πόντο. Εγώ ήρθα εδώ γιατί έτσι έπρεπε να γίνει για να μπορούν αυτοί οι άνθρωποι να επιβιώσουν. Τότε εντάξει, έτσι το αισθάνομαι.» (Γ.Μ.)

«Αυτά τα ακούσματα που έχω κι αυτές τις πληροφορίες τις οποίες έμαθα, άκουσα από άλλους ανθρώπους, μου δημιούργησαν αυτό το συναίσθημα, το να αισθάνομαι έτσι και εντάξει δεν είμαι και μικρός, μπορώ να σκεφτώ την ιστορία και να σκεφτώ, να κρίνω και να συγκρίνω και να πω ποια είναι η πατρίδα μου.» (Ι.Π.)

Από τα λεγόμενα μιας ερωτώμενης αναδύονται οι κοινές πρακτικές των προσφυγικών ροών, οι οποίες είναι αναγνωρίσιμες μεταξύ ανθρώπων που έχουν βιώματα ή αφηγήσεις προσφυγικών εμπειριών:

«Είχαμε πάει Θεσσαλονίκη και μετά πηγαίναμε προς Κιλκίς και είχαμε δει ένα τσούρμο ανθρώπων να πηγαίνουν στις Σιδηροδρομικές Γραμμές και λέω τη μαμά μου: «γιατί αυτοί ακολουθάνε τις γραμμές και δεν πάνε δεξιά-αριστερά;» και μου λέει: «γιατί οι γραμμές σε βγάζουν κάπου, ενώ μέσα στα χωράφια να πας δεξιά και αριστερά, χάνεσαι. Και μου λέει: «κάπου θα τους βγάλουνε οι σιδηροδρομικές γραμμές, γι' αυτό». Και ξέρεις είχανε τα μωρά τους, είχανε τα πράγματά τους. Ναι, σαν τους δικούς μας. Και από πάνω νύχτωνε και τους έβλεπες. Που θα πηγαίνανε, που θα κοιμόντουσαν... Εμείς έχουμε τώρα άλλη προσφυγιά.» (Β.Α.)

Η τρίτη και τέταρτη γενιά προσφύγων δόμησε τη συλλογική της ταυτότητα στην επαναπροσέγγιση του τραύματος και την ανάδυσή του. Παράλληλα, εντοπίζεται στα λεγόμενα του παρακάτω ερωτωμένου η σημασία της ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας μεταξύ του προσφυγικού πληθυσμού και των υποστηρικτικών του δικτύων, καθώς τονίζεται η ικανότητα των προσφύγων 1ης και 2ης γενιάς να ανέλθουν κοινωνικά και να διασφαλίσουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης στους απογόνους τους παρά τις αντίξοες συνθήκες:

«Αν ακούω παράδειγμα ιστορίες και κυρίως δραματικές, ταραζομαι. Ανατριχιάζω, με πιάνει ανατριχίλα. Και νοιώθω περήφανος που είχα αυτούς τους γονείς και τους προπάππους, οι οποίοι υπέστηκαν όλα αυτά και μπόρεσαν με ταπεινώση και δημιουργήσανε. Ήρθαν εδώ χωρίς να κλαίγονται οι περισσότεροι από όλους αυτούς και με αισιοδοξία ξαναχτίσανε καινούρια σπιτικά, ξανά κάνανε καινούρια χωριά, ξανά συνεχίσανε να... κρατήσανε την αλληλεγγύη μεταξύ τους και ζήσανε πραγματικά μια υπέροχη ανθρώπινη ζωή, παρ' όλα αυτά που τους έτυχαν.» (Ι.Π.)

«Ήτανε δύσκολα χρόνια. Οι πατεράδες μας και οι μανάδες μας ήρθανε από τον Πόντο, οπότε για να μπορέσουν να επιβιώσουν, αυτοί οι άνθρωποι ταλαιπωρηθήκανε. Δεν είχανε τίποτα, οπότε ήρθανε σε αυτό το χωριό και με χίλια ζόρια μπόρεσανε και ανταποκριθήκανε στις δυσκολίες. Τους δώσανε έναν κλήρο, χωράφια και ασχολούνταν με τη γεωργία. Φτωχικά χρόνια, δύσκολα χρόνια και γενικά όλοι ήτανε μέσα στη φτώχεια.» (Α.Α.)

«Φοβερά υποστηρικτική, να σου πω ότι τη δεκαετία του '60 οι πατεράδες μας οι περισσότεροι δουλεύανε στα νταμάρια, βγάζανε πέτρες, στα λατομεία ή είχαμε κάποια χωράφια - μη νομίζεις κανένα μεγάλο κλήρο, ίσα-ίσα για να βγάλουμε 2-3 τσουβάλια αλεύρια για να έχουμε το χειμώνα αλεύρι να περάσουμε – και οι γυναίκες του χωριού ασχολούνταν με την καπνοκαλλιέργεια. Όλες οι οικογένειες. Όπου είχε σκιά. Οπότε τι κάνανε; Ποιο ήταν το πιο μεγάλο υπόστεγο που είχε σκιά; Φερ' ειπείν του Γιώργου, όπως σπάγανε καπνό, φέρνανε στο υπόστεγο του Γιώργου τα καπνά τους και καθόντουσαν όλες μαζί και περνούσανε τα καπνά, λέγοντας τις ιστορίες οι μεγαλύτεροι, τα παιδιά φυσικά περνώντας τον καπνό κάνανε και καμιά αταξία, ένα ραδιόφωνο, ένα τρανζιστοράκι, γιατί τότε η μεγαλύτερη ηλεκτρική συσκευή που λειτουργούσε με μπαταρίες ήταν το ραδιοφωνάκι, για να ακούμε το «πικρή, πικρή μου αγάπη» οι γιαγιάδες, οι παππούδες κι οι μαμάδες εκεί. Αρωγή δηλαδή, συμπαράσταση. Έλειπαν από την οικογένεια 2 πατάτες για το φαγητό, πήγαινα στη γειτόνισσα, πολλές φορές δε ρωτούσαμε, ξέραμε που ήταν οι πατάτες και τις παίρναμε. Μετά ερχόταν η γειτόνισσα για να πάρει ζάχαρη. Να φανταστείς ότι κλειδαριά στο σπίτι δεν υπήρχε, δεν κλείναμε τις εξόπορτες, υπήρχε τόση εμπιστοσύνη, τόση αλληλεγγύη που αισθανόσουν πάντα ασφαλής.» (Γ.Μ.)

«Οι άνθρωποι που ξέρουν από προσφυγιά, σ' ανοίγουν αμέσως την πόρτα, θα σου βάλουν τον καφέ.» (B.A.)

Οι διάδοχες προσφυγικές γενιές, όπως εντοπίζεται και στη βιβλιογραφία (Βεργέτη, 1992· Πελαγίδης, 1994· Βεργέτη, 2000· Κασκαμανίδης, 2022) διαφοροποιούν τη δράση των Συλλόγων, οι οποίοι πλέον λαμβάνουν ρόλο αναγνώρισης της Γενοκτονίας και διατήρησης των παραδόσεων της ποντιακής διαλέκτου και των παραδοσιακών χορών:

«Είμαι από τα πρώτα ιδρυτικά μέλη του Συλλόγου που κάναμε εδώ, του Ποντιακού Συλλόγου. Προσπαθούμε μέσα από διάφορες εκδηλώσεις που κάνουμε, μέσα από το χορό, μέσα από τις διάφορες εκδηλώσεις» (A.A.)

«Τα ακούσματα, οι Σύλλογοι, οι Σύλλογοι οι οποίοι διατήρησαν τις ποντιακές παραδόσεις, τον πολιτισμό μας, ήταν ο Πολιτιστικός Σύλλογος που βοήθησε σε όλο αυτό και εμείς που είμαστε λίγο πιο μεγάλοι, μεγάλοι σε σχέση με τα παιδιά τα δικά μας, τώρα δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο, χάνεται. Φοβούμαστε να μη χαθεί αυτό, θα δούμε τι θα γίνει και λόγω κορονοϊού βασικά. Εκεί σταμάτησαν όλες οι εκδηλώσεις, όλα αυτά, είναι 2 χρόνια, 2,5. Τώρα ευελπιστούμε να ξαναρχίσει για να μεταλαμπαδευτεί και αυτή η παράδοση.» (Γ.Π.)

Ο ρόλος των Συλλόγων λειτουργεί συνδυημένα και πέραν της χωρικής αναφοράς της Ποντοκώμης, ενώ επηρεάζεται από τα πολιτικά συγκείμενα της εποχής:

«Ήταν κάποια άτομα, τα οποία είχαν σπουδάσει, ήταν μορφωμένα, είχαν μπει σε Συλλόγους σε Θεσσαλονίκη, Αθήνα, σε οργανώσεις τότε παραταξιακές και είχαν όραμα και ήταν έξυπνοι και κάνανε κάποια πράγματα που ήταν πολύ μπροστά από άλλα χωριά, δεν υπήρχαν άλλα.» (Γ.Π.)

«Αλλά οι δεσμοί με την Ποντοκώμη ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι, όσοι ήμασταν στην πόλη της Θεσσαλονίκης και σπουδάσαμε από το χωριό, είχαμε μια παρέα, είχαμε 2 στέκια και κάναμε παρέα. Συγχωριανοί. Δηλαδή, κάναμε παρέα με κάποιους συμμαθητές μας που ήταν από την γύρω περιοχή. Είχαμε, ήμασταν πάρα πολύ δεμένοι και το στοιχείο των Ποντοκομιτών παρέμεινε και στην πόλη που αργότερα δημιουργήθηκε Σύνδεσμος Ποντοκομιτών Θεσσαλονίκης» (Γ.Μ.)

Ο τουρισμός της νοσταλγίας, όπως αναφέρει η ερευνήτρια Ευστασιάδου (2017), είναι άλλο ένα ταυτοτικό χαρακτηριστικό της τρίτης και τέταρτης γενιάς προσφύγων στην Ελλάδα, γενιές οι οποίες επιστρέφοντας στις «χαμένες πατρίδες» αναζητούν τον φανταστικό τόπο των καταγωγικών τους αφηγήσεων.

«Αυτό που μένει χαραγμένο στη μνήμη είναι πως από τότε εμποτιστήκαμε με την ιδέα ότι στην ουσία ζούσαμε και εμείς με τη φαντασία μας εκείνα τα μέρη. Και πηγαίνοντας μερικοί από εδώ ήταν σαν να ζούσαμε και να βιώνουμε τις καταστάσεις που βίωνανε και οι παππούδες μας εκεί. Όσο μεγαλώνω, τόσο περισσότερο χρησιμοποιώ στην ομιλία μου την ποντιακή διάλεκτο, μου έρχεται αυτόματα, συναισθηματικά δηλαδή, επειδή μεγαλώνω και θυμάμαι και τους παππούδες που ήταν μεγάλοι.» (B.M.)

Ένας ερωτώμενος που πραγματοποιεί τακτικά το ταξίδι «επιστροφής στον Πόντο» το περιγράφει ως εξής:

«... έχω επισκεφτεί μέχρι τώρα 11 φορές τον Πόντο. Βρέθηκα σχεδόν σε όλες τις λειτουργίες μετά από 80 χρόνια στην Παναγία Σουμελά του Πόντου, σε στιγμές συγκινητικές που έφτασε σε σημείο για όλη τη διαδρομή που να περπατάει το λεωφορείο, να κλαίω... Γιατί θα πήγαινα στα χώματα των προγόνων μου και θα βρισκα τα σπίτια των ανθρώπων που κάνανε 2 μετεγκαταστάσεις μέσα στον Πόντο και τα βρήκα και τα 2! Το ένα έγινε στην Κιουμουσχανε, Αργυρούπολη που ήτανε στο χωριό Λερί, έτσι λέγεται, σήμερα λέγεται Κοστεμπερ, και το άλλο το χωριό που έγινε η μετεγκατάσταση, ήταν στην περιοχή του Καρς και λεγότανε Γαλαουτσάμ. Επισκέφτηκα και τους 2 οικισμούς. Βρήκα και τα σπίτια των δικών μου ανθρώπων που ζούσαν εκεί. Και κάτι άλλο – δεν ξέρω αν σε αφορά, είναι κάτι προσωπικό – έκανα και αυτή τη διαδρομή από την Παναγία Σουμελά στο Βέρμιο, μέχρι την Παναγία Σουμελά του Πόντου, 40 μέρες με τα πόδια. Βιωματική. Μοναδικές στιγμές στη ζωή που περπάτησα στην Τουρκία σπίτι-σπίτι, μαγαζί-μαγαζί και γνώρισα... δε βρήκα πουθενά άσχημη φιλοξενία. Ήταν φιλόξενοι άνθρωποι, γιατί οι λαοί και ο απλός κόσμος δεν έχει να χωρίσει τίποτα μεταξύ τους. Όλα συμβαίνουν με την πολιτική. Ήταν συγκινητικές στιγμές. Φτάσαμε στο Μοναστήρι, κάναμε λειτουργία στο Μοναστήρι μόνοι μας. Μόνοι μας χωρίς παπά και είχε τουρίστες στο Μοναστήρι, στην Παναγία Σουμελά του Πόντου και μας κοιτούσε ο κόσμος με δέος και κατάνυξη. Δε μας ενόχλησε κανένας. Οι άνθρωποι μουσουλμάνοι δεν ξέρανε τι συμβαίνει, μας ρώτησαν τι κάναμε, τους εξηγήσαμε τι κάναμε και με σεβασμό – απόλυτο σεβασμό – οι άνθρωποι μας ευχαρίστησαν. Οι λαοί δεν έχουν να χωρίσουν τίποτα. Όλα συμβαίνουν με την πολιτική και τα συμφέροντα.» (Μ.Μ.)

Ο τρόπος που παραθέτουν σκέψεις για τη διατήρηση της συλλογικής τους ταυτότητας εστιάζει στη δημιουργία νέων «κοινών τόπων». Εντοπίζεται η τάση προς ομοκοινωνικότητα των προσφυγικών πληθυσμών, οι οποίοι σε διάδοχες γενεές έχουν μνηθεί να επικοινωνούν τη συλλογική τους ταυτότητα σε έτερους τόπους με κοινή αναφορά τη λησμονική τους καταγωγή. Καθώς διαφαίνεται η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού κατά τη μετεγκατάσταση στον νέο οικισμό, οι νέοι τόποι που έχουν δημιουργηθεί και οι προσπάθειες που καταβάλλονται, αναφέρονται με αγωνία στα λεγόμενα των ερωτώμενων:

«Ναι, χάνεται, χάνεται, τώρα πηγαίνουμε σε καφενεία στην Κοζάνη όλοι μαζί, πηγαίνουμε, είναι ένα κοινό καφέ που πηγαίνει όλη η Ποντοκώμη. (...) Προσπαθούμε κάπου να βρισκόμαστε, να έχουμε κάποιο κοινό σημείο αναφοράς. Δεν έχει κάποιος δικός μας κάποιο καφενείο ή κάτι, αλλά εκεί υπάρχει το καφενείο που μαζεύονται αρκετοί Ποντοκωμίτες.» (Γ.Π.)

«Νομίζω ότι θα συναντιόμαστε πιο πολύ. Θα κάνουμε κάτι να συναντιόμαστε οι Ποντοκωμίτες δηλαδή. Κι ας είναι ο ένας στη μια άκρη και ο άλλος στην άλλη. Νομίζω δηλαδή ήδη έχουμε μια επικοινωνία: «εσύ που πήρες σπίτι;», «εκεί», «εσύ που κοντά πήρες σπίτι;», «εκεί», «εντάξει, μη στεναχωριέσαι, θα συναντιόμαστε». Θα κανονίζουμε να συναντιόμαστε, να πίνουμε καφέ, να μη χάσουμε τις επαφές με τους χωριανούς. Δε θα το ήθελα.» (Α.Κ.)

«θα συναντιόμαστε στην Κοζάνη, θα ήθελα... όταν πηγαίνω Πτολεμαΐδα, συναντάω τους Ποντοκωμίτες, δε μπορείς να φανταστείς πόσο χαιρόμαστε! «Τι κάνετε εσείς; Φύγατε; Πήρατε σπίτι;». Ρωτάμε αυτά που είναι σε όλους γνωστά και χαιρόμαστε πάρα πολύ να συναντάμε Ποντοκωμίτη. Είτε Κοζάνη είμαστε, είτε

Πτολεμαΐδα, συναντιόμαστε Χαιρόμαστε πάρα πολύ και αρχίζουμε τα ίδια και τα ίδια, «τι κάνετε; Πώς είστε; Τα παιδιά σας; Που θα πάτε τελικά; Που αποφασίσατε; Τι θα κάνετε; Θα χτίσετε;» και συζητάμε αυτό το θέμα. Ψαχνόμαστε όμως. (...) συναντιόμαστε κάθε Τετάρτη στην Πτολεμαΐδα... (...) Κάθε Τετάρτη έχει λαϊκή η Πτολεμαΐδα και πάμε σε ένα καφέ, όλες αυτές και έρχονται και οι Ποντοκομίτισσες που μένουνε Πτολεμαΐδα και κάνουμε ένα τραπέζι τις προάλλες «και εσύ ήρθες; Έλα να καθίσουμε!» και ανοίγουμε τραπέζια, τραπέζια, τραπέζια και ήταν δύο κυρίες πιο πέρα στην καφετέρια και λένε: «Γεμίσαμε Ποντοκομίτισσες!», πετάγεται και μια κυρία και λέει: «μάθαμε από ποιο χωριό είστε τελικά!». Ψαχνόντουσαν φαίνεται, μπορεί να είμασταν 15 άτομα! «Τώρα μάθαμε, ακούσαμε από ποιο χωριό είστε! Από την Ποντοκόμη είστε». Χαιρόμαστε με τη λέξη «Ποντοκόμη». Νομίζω ότι θα προσπαθούμε να είμαστε κοντά, να μη χανόμαστε και δεν το θέλουμε. Θα κάνουμε συναντήσεις.» (Α.Κ.)

4.3 Η Σχέση της Τοπικής Κοινωνίας με τη Δ.Ε.Η.

Η τοπική κοινωνία άλλαξε ριζικά μετά την επέκταση των εξορυκτικών δραστηριοτήτων της Δ.Ε.Η. στη Δυτική Μακεδονία, όπως διαφαίνεται τόσο στη βιβλιογραφία που μελετήθηκε όσο και στα συλλεχθέντα ποιοτικά δεδομένα. Η μετατροπή της αγροκτηνοτροφικής κοινωνίας σε βιομηχανική δημιούργησε μια νέα βιομηχανική εργατική τάξη με οικονομική ασφάλεια και εργασιακά δικαιώματα. Η οικονομική άνεση που προσέφερε η οικονομική μεγέθυνση που σημειώθηκε στην περιοχή μετά την ίδρυση της κρατικής επιχείρησης της Δ.Ε.Η. και την επέκταση των εξορυκτικών δραστηριοτήτων της τη δεκαετία του '70 καλλιέργησε μία σχέση «μητρική» με την επιχείρηση, όπως σημειώνεται και στις έρευνες των Βέττα (2020) και Υφαντή (2018):

«Ηρθαν πρόσφυγες από τον Πόντο οι δικοί μας, μετεγκαταστάθηκαν εδώ το 1922-1923. Η ζωή ήταν πάρα πολύ δύσκολη στο χωριό, με λίγα χωράφια, με τα ζώα τους, με τα άλογά τους, με τα γαϊδούρια τους, με τα βόδια τους. Καλλιεργούσαν τη γη και προσπαθούσαν να επιβιώσουν. Πέρασαμε και εμείς, αυτή η γενιά η δικιά μας, πέρασε εκείνα τα δύσκολα χρόνια που περνούσαμε και χωρίς ψωμί και χωρίς λάδι και είχαν 5 ζώα για να μπορούν να προμηθευτούν το βούτυρο τους από το λίπος του γουρουνιού γιατί το λάδι ήταν πανάκριβο. Να σηκώνονται 3 η ώρα το βράδυ να σπάνε καπνό, να πηγαίνουν στα λατομεία, να σπάνε την πέτρα με τη βαριοπούλα, για να πουλήσουν με τα κάρα, να τα φορτώσουν, να πάμε μεταφορά, με τα άλογά τους και με τα ζώα τους, για να πάρουν ένα μεροκάματο για να επιβιώσει η οικογένεια. Μετέπειτα προέκυψε η Δ.Ε.Η., δεν ήταν καλά τα μεροκάματα τότε στη Δ.Ε.Η.. Κάποιοι μπαίνανε, κάποιοι δεν μπαίνανε, υπήρχαν δύσκολα χρόνια. (...) Από εκεί και πέρα προέκυψε η Δ.Ε.Η., άρχισαν να γίνονται καλύτερα μεροκάματα. Άρχισε να ανεβαίνει και το βιοτικό επίπεδο της κοινωνίας, άρχισε να ζει καλύτερα ο κόσμος και να συμπεριφέρεται καλύτερα σε όλη του τη ζωή. Μια ποιοτικότερη ζωή, με ένα περιβάλλον άσχημο βέβαια και υπήρχε επιβάρυνση από το λιγνίτη και από τις μονάδες που μας ποτίζανε με την τέφρα όλη μέρα. Ηρθαν και καλύτερα χρόνια όπως τα λέμε, ήρθαν καλύτερα χρόνια πράγματι και εμείς μεγαλώνοντας δημιουργήσαμε οικογένειες, ζήσαμε καλύτερα χρόνια, δε ζήσαμε των παππούδων και των πατεράδων. Τα παιδιά μας μεγάλωσαν με αξιοπρέπεια σε καλύτερες οικονομικές συνθήκες από ότι ζήσαμε εμείς.» (Μ.Μ.)

«Ο λιγνίτης είναι εγχώριος, έχει αυτή η χώρα μπορεί να περάσει με το λιγνίτη για τα επόμενα 50-60 χρόνια σίγουρα μέσα στο νερό και ο κόσμος να πληρώνει φθηνά το ρεύμα και όχι να φοβάται αν ανάψει τη λάμπα του σήμερα, η το θερμοσίφωνα. Ή να βάλει πλυντήριο να πλύνει τα ρούχα του. Για εμάς για αυτό λέω ότι η Δ.Ε.Η. ήταν κατάρρα και ευλογία και έτσι με αυτό που λέγεται Δ.Ε.Η. μάθαμε να ζούμε το 70-80% της ζωής μας. Είχα σχέση και όχι μόνο εγώ, ένα τεράστιο μέρος της κοινωνίας αυτής και όχι μόνο στο δικό μου χωριό, γενικότερα εδώ. Είχαν άμεση σχέση με τη Δ.Ε.Η., ήταν υπάλληλοι της Δ.Ε.Η.» (Μ.Μ.)

«Η Δ.Ε.Η κατά κάποιον τρόπο, γιατί δούλευαν πάρα πολλοί κάτοικοι στη Δ.Ε.Η. έδωσε την άνεση να υπάρχουν χρήματα, να μπορέσουν να κάνουν μια περιουσία. Τώρα από εκεί και πέρα, ήταν η κατάρρα της μόλυνσης και αυτό δημιούργησε αρκετά προβλήματα, όχι μόνο στους κατοίκους, αλλά σε όλη την περιοχή και υπήρχε μια διαμάχη με τη Δ.Ε.Η. Σου λέω είχε και τα καλά του είχε και τα κακά του.» (Α.Α.)

«Εγώ και η ηλικία η δική μου ήμασταν τυχεροί και από την άποψη ότι μπορούσαμε πολύ εύκολα να βρούμε εργασία. Δηλαδή, υπήρχε επιλογή στην εργασία που θα πηγαίναμε. Το διάστημα εκείνο δηλαδή υπήρχε μια ανοδική πορεία, οπότε αυτό σου έδινε ένα κίνητρο παραπάνω. Ενώ είχα ερεθίσματα, ενώ είχα προτάσεις για Θεσσαλονίκη να εργαστώ εκεί σε εταιρείες, να εργαστώ ως εκπαιδευτικός, προτίμησα δε να επιστρέψω στο σπίτι μου γιατί εδώ μπορούσα να κάνω τα αντίστοιχα, αυτό που ήθελα μάλλον. Και από τη στιγμή που μπορούσα, γιατί να ξεριζωθώ, αφού όλη μου η ζωή βρισκόταν εδώ. Η μνήμη μου έμενε εδώ, γιατί να μη μείνω και εδώ; Και σωματικά να μην είμαι εδώ; Οπότε υπήρχε αυτή η λύση, σπίτι υπήρχε, δουλειά υπήρχε, δημιουργήθηκε οικογένεια, εντάξει, φυσικά μετά μεγαλώνοντας με οικογένεια και παιδιά υπάρχουν δυσκολίες, αλλά οι δυσκολίες πάντα ξεπερνιούνται όταν έχεις τη διάθεση την καλή, όταν έχεις ανθρώπους γύρω σου που σε στηρίζουν και σε αγαπούνε» (Γ.Μ.)

«Άρρηκτα δεμένη.(..) όντως ήταν και ευλογία και κατάρρα. Όντως κοίταξε η Δ.Ε.Η. έδωσε ώθηση στην περιοχή έδωσε χρήμα στην περιοχή. Αλλάξανε οι συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων, δηλαδή από τη στιγμή που οι γονείς μας, κατόπιν και η γενιά η δική μου, ήταν εργαζόμενοι στη Δ.Ε.Η. υπήρχε μια στάνταρ άνεση, ένας στάνταρ μισθός, ο οποίος μετά τη μεταπολίτευση αυξήθηκε. Ήταν η περίοδος ειδικά μετά το '80-'81 πέσανε πολλά λεφτά στην περιοχή, έτσι; Όχι μόνο στην Ποντοκόμη. Να φανταστείς πως τις περισσότερες καταθέσεις τις είχαν οι τράπεζες της Πτολεμαΐδας και της Κοζάνης πανελλαδικά. Ακόμη και σήμερα ο πιο πλούσιος νομός είναι ο νομός Κοζάνης. Υπάρχουν καταθέσεις ακόμα των παππούδων μας, της ηλικίας μου και των παιδιών. Δε θα σου πω για ημερομίσθια κ.λπ. τι παίρνανε, δε με ενδιαφέρει, εγώ εργάστηκα σε ιδιωτικό φορέα, σε εταιρεία. Δεν πειράζει, καλά έκαναν ό,τι έκαναν, υπήρχε είπαμε σχέση άρρηκτα δεμένη. Φυσικά, αυτό ο κόσμος, ευχή και κατάρρα, η κατάρρα ποια ήταν; Ότι από τη δεκαετία του '60 και μετά όλοι οι θάνατοι, θάνατοι από καρκίνους, θάνατοι από εγκεφαλικά, λευχαιμίες στα παιδιά κ.λπ. Αυτά όλα τα πλήρωσε στην υγεία του ο πληθυσμός της Μακεδονίας και περισσότερο του λεκανοπεδίου, γιατί το λεκανοπέδιο ήταν το πιο επιβαρυνόμενο. Είναι κλειστό, από την Κοζάνη τώρα μέχρι και τη Φλώρινα, το Αμύνταιο, αυτό το λεκανοπέδιο, είναι κλειστό, από τη μια Σινιάτσικο, από την άλλη Βέρμιο, οπότε καταλαβαίνεις τι γινόταν εδώ. Αυτή ήταν η σχέση μας με τη Δ.Ε.Η. Εγώ μπορεί να μην ήμουν εργαζόμενος στη Δ.Ε.Η., αλλά πρόσφερε η Δ.Ε.Η., πρόσφερε στους μισθούς. Τι δεν πρόσφερε; Δεν πρόσφερε στο μέλλον.» (Γ.Μ.)

«Πραγματικά, μας προσέφερε μια ποιότητα ζωής, οικονομική ποιότητα ζωής, δηλαδή μπορέσαμε με τη Δ.Ε.Η. και δημιουργήσαμε, ζήσαμε οικονομικές καταστάσεις καλές. Πραγματικά βοήθησε πολύ τον κόσμο η Δ.Ε.Η. Τώρα που

συρρικνώθηκε η Δ.Ε.Η., δηλαδή έπεσε σε 12% το ποσοστό παραγωγής σε λιγνίτη, δηλαδή είχαμε 78% της παραγωγής σε λιγνίτη, ο τόπος εδώ άλλαξε. Δεν έχουμε τόσα πολλά προβλήματα με σκόνη, ρύπους κ.λπ. Πραγματικά, άλλαξε, κάνει μπαμ. Εδώ υπήρχε ένα διάστημα που δουλεύανε όλα τα ορυχεία, που δουλεύανε 5.000 φορτηγά. Φαντάζεσαι τι γινόταν από σκόνη; Δε σου μιλάω για το εργοστάσιο. Ερχόσουν δηλαδή από Κοζάνη το πρωί που ξεκινούσες τη βάρδιά σου και έμπαινες μέσα σε ένα σύννεφο. Ειδικά αν είχε άπνοια πραγματικά έμπαινες μέσα σε ένα σύννεφο και δεν το καταλάβαινες όταν ήσουν μέσα, απέξω το καταλάβαινες, όταν έμπαινες μέσα όμως, έκανε μπαμ. Δεν έσκυψε η Δ.Ε.Η. και η τοπική κοινωνία και οι Υπουργοί να κάνουν σωστές περιβαλλοντολογικές μελέτες. Πάντα, οποιαδήποτε περιβαλλοντολογική μελέτη περνούσε από τις Νομαρχίες, να το ξεκινήσουμε, μπαίνανε μπροστά κάποιιοι και λέγανε: «μη φέρνεις προβλήματα, θα χάσουμε θέσεις εργασίας, θα συρρικνωθεί η Δ.Ε.Η.» και όλα τα κάναμε γαργάρα.» (Ι.Π.)

Η Δ.Ε.Η. μεριμνούσε ιδιαίτερα για τη διατήρηση καλής σχέσης με την τοπική κοινωνία. Με τη δράση της έτρεφε το «μητρικό» της χαρακτήρα και ό,τι ιεραρχίες συνεπάγονται αυτές οι «οικογενειακού τύπου» ασύμμετρες σχέσεις:

«Και μετά η Δ.Ε.Η. σε εξυπηρετήσεις κοινοτήτων ποτέ δεν είπε όχι. Σε διάφορες περιπτώσεις, για παράδειγμα στην περίπτωση των χιονιών, γιατί έχουμε πολύ χιόνι εδώ, πάντα η Δ.Ε.Η. από μόνη της θα έβγαζε 5-10 μηχανήματα και με ένα τηλέφωνο στον πρόεδρο της Κοινότητας θα έπαιρνε ένας ορυχειάρχη: «ξέρεις έχουμε πρόβλημα εκεί», εκείνη τη στιγμή θα έστελνε να βοηθήσει. Δε μπορούμε να πούμε ότι ήταν απρόσωπη. Παράλληλα, όμως μέσα στον εαυτό της δεν έκανε σωστές λειτουργίες για τους ρύπους, για τις σκόνες, για όλα αυτά.» (Ι.Π.)

«Ως ποδοσφαιριστής ήμουν πριν, ως προπονητής ήμουν εκεί, παρουσιάζοντας το πτυχίο μου του προπονητή πήγαινα πάνω στην Διευθυντή και ως κοινωνικό έργο έδειχνε μια ανοχή και έτσι μπορούσα 3-4 φορές την εβδομάδα να απουσιάζω από τις... δηλαδή ήμουν απόγευμα ας πούμε η ώρα 2 πιάναμε δουλειά η ώρα 4 έφευγα εγώ για προπόνηση. Φαινόταν σαν προσφορά κοινωνικού έργου που έκανε η Δ.Ε.Η. και αυτό φυσικά την ενδιέφερε πολύ, όπως και την ενδιέφερε με τα διάφορα έργα, οποιαδήποτε κοινωνικοποίηση έστω και 2 ατόμων που ήταν κατά της Δ.Ε.Η., μαζεύανε όλο τον τοπικό τύπο που αναφερότανε στις διαδηλώσεις και τις διαμαρτυρίες και το κατέγραφαν στα καταστατικά για αξιοποίηση. Λαμβάνονταν δηλαδή πάρα πολύ υπόψιν της Δ.Ε.Η. ακόμα και η διαμαρτυρία ενός ατόμου.» (Β.Μ.)

«Βοήθησε όπως είπαμε πολύ σε, σε πολλά θέματα η Δ.Ε.Η. τις τοπικές κοινότητες και οικονομικά και σε θέματα διανοίξεων των δρόμων και παράλληλα όμως δημιούργησε κι άλλα προβλήματα. Παράλληλα χαθήκανε νερά λόγω του ορυχείου, αναγκαστικά πίνουμε από πομόνες και είχαμε ένα διάστημα και προβλήματα λειψυδρίας του πόσιμου νερού. Σε γενικές όμως γραμμές δε μπορούμε να πούμε ότι δεν ωφέλησε. Ζήσαμε εδώ τις οικογένειές μας εμείς και οι πατεράδες μας, πραγματικά ζήσαμε αξιοπρεπέστατα και δημιουργήσαμε και μια άλφα περιουσία και αν σε περίπτωση δεν υπήρχε η Δ.Ε.Η., νομίζω δε θα ήμασταν σε αυτή την κατάσταση. Το βιοτικό μας επίπεδο αν συγκρίνουμε σε σχέση με τα Γρεβενά, εμείς ήμασταν ανώτερο βιοτικό επίπεδο λόγω της Δ.Ε.Η.» (Ι.Π.)

«Όσο και να πάει η μονάδα της Δ.Ε.Η. νομίζω είναι πάρα πολύ σημαντικό. Είχαμε πάρα πολλούς Δ.Ε.Η.τζήδες εδώ. Ερχόντουσαν και τα λεωφορεία, παλιά ερχόταν και τράπεζα κινητή. Κινητή τράπεζα αυτοκίνητο, σταματούσε εδώ στην πλατεία και οι Δ.Ε.Η.τζήδες με επιταγή πηγαίνανε στο μηχάνημα – πριν ακόμα

βγουν τα ΑΤΜ – πηγαίνανε, θυμάμαι τη μαμά μου, ερχόταν το μήνα μια φορά και πηγαίνανε με την επιταγή και πληρωνόντουσαν οι Δ.Ε.Ητζήδες. (...) Κινητή τράπεζα. Εξαργύρωναν τις επιταγές από τη Δ.Ε.Η. Μετά από τη Δ.Ε.Η. θυμάμαι πολλές φορές και μας δίνανε δώρα στα παιδιά των Δ.Ε.Ητζήδων, κάνανε εκδηλώσεις η Δ.Ε.Η. και θυμάμαι τα παιδικά μου χρόνια μας δίνανε δώρα, περιμέναμε τα Χριστούγεννα, κάνανε εκδηλώσεις στο Βιομηχανικό της Πτολεμαΐδας. Ναι, και κάνανε για των Δ.Ε.Ητζήδων τα παιδιά πολλά πράγματα. Και για αυτό μπήκε η Δ.Ε.Η. μέσα στο πετσί μας. Εδώ στην περιοχή μας στη Δ.Ε.Η. ήταν αρκετοί, αρκετοί Δ.Ε.Η.τζήδες.» (Α.Κ.)

Ωστόσο, οι ερωτώμενοι είχαν επίγνωση των σκληρών συνθηκών εργασίας και την επιβαρυντική δράση των βιομηχανικών δραστηριοτήτων της Δ.Ε.Η. στην περιοχή:

«Αυτοί που δουλεύανε, ειδικά στο ορυχείο, ήταν να τους λυπάσαι. Δύσκολες καταστάσεις από συνθήκες εργασίας. Το χειμώνα λάσπη και κρύο, το καλοκαίρι να μη βλέπεις μπροστά σου από την τέφρα και τη σκόνη, δύσκολες καταστάσεις.» (Γ.Μ.)

«Ήτανε σαν μελλοθάνατος με τις συνέπειες της ρύπανσης αλλά επειδή υπήρχε η ανάγκη της εργασίας και επειδή παίρνανε τα χωράφια μας. Ήταν υποχρεωμένοι να μας πάρουν στη Δ.Ε.Η. και φυσικά όσοι βγαίναμε στη σύνταξη, θα βλέπατε ότι μεγάλο ποσοστό βγαίνει πολύ νωρίς στη σύνταξη, στα 50-54 λόγω υπέρ βαρέων στις στήλες κηδείας. Πέθανε, πέθανε, πέθανε. Αυτά δεν έκανε κανείς μια μελέτη, ούτε να τα ανακοινώσει. Θα μου πεις τώρα τελείωσε η Δ.Ε.Η., αλλά... Τότε που τα κάνανε οι φορείς και οι Δήμοι δεν κάνανε τίποτα γιατί εξυπηρετούνταν για την τηλεθέρμανση και έτσι το βουλώνανε.» (Β.Μ.)

Η ρήξη στη «μητρική» σχέση τοπικής κοινωνίας και Δ.Ε.Η. επέρχεται με τη σταδιακή της ιδιωτικοποίηση κατά την οποία αλλάζουν συλλήβδην οι εργασιακές συνθήκες. Οι μόνιμες σχέσεις περιορίζονται, τα εργασιακά δικαιώματα κατακερματίζονται έναντι των ολιγόμηνων συμβάσεων που συνάπτονται, καλλιεργούνται διαφοροποιήσεις εντός του εργατικού πληθυσμού και περιορίζονται οι εργασιακές θέσεις. Παράλληλα, αλλάζουν οι τιμολογήσεις και τα ποσά των χρηματικών αποζημιώσεων των αναγκαστικών απαλλοτριώσεων, ενώ οι μετεγκαταστάσεις γίνονται χρονοβόρες. Όλες αυτές οι τροποποιήσεις στη στάση της Δ.Ε.Η. την τελευταία εικοσαετία έχουν δημιουργήσει σύγχυση – όχι όμως ρήξη – στη «μητρική» σχέση Δ.Ε.Η. και τοπικής κοινωνίας, η οποία βρίσκεται σε μεταβατική οριακή κατάσταση. Από τη μία νοσταλγεί την «παλιά» Δ.Ε.Η. και ελπίζει στην επιστροφή αυτών των συνθηκών που γενιές ντόπιων έμαθαν να επενδύουν το μέλλον τους, από την άλλη η βιωμένη τους πραγματικότητα, και κυρίως των απογόνων τους, μαρτυρά πως η πάλαι ποτέ εργασιακή και οικονομική πραγματικότητα είναι παρελθόν:

«(...) παίρνει το 1/3 των χρημάτων που παίρνει ο μόνιμος και είναι 8μηνο. Μετά κάθεται 4 μήνες. Πιο παλιά ήταν καλά, γιατί 8 δούλευες, 4 καθόσουν, μετά ξανά δούλευες, τώρα δεν ξέρεις αν θα σε ξαναπάρουν, γιατί μειώνονται οι θέσεις, αφού έκλεισε ο ΑΗΣ Καρδιάς, έχουν μειωθεί κατά πολύ οι θέσεις. Έκλεισε το ορυχείο εδώ κάτω και μειώνονται οι θέσεις και υπάρχει μεγάλος ανταγωνισμός.» (Γ.Π.)

«Δεν αναλαμβάνει το κόστος [σ.σ. της υπογειοποίησης των πυλώνων υψηλής τάσης στο νέο οικισμό της Ποντοκόμης] η Δ.Ε.Η., δηλαδή είναι τόσο μεγάλο το κόστος 8 εκατομμύρια ευρώ, να τα αναλάβει να τελειώσουμε, γιατί οικισμός χωρίς, με τους πυλώνες μέσα δεν υπάρχει, πώς θα γίνει; Είναι δυνατόν να διέρχονται μέσα από τον οικισμό πυλώνες υπερυψηλής τάσης;» (Γ.Π.)

«Η Δ.Ε.Η. νίπτει τας χείρας της [σ.σ. σχετικά με την υπογειοποίηση των πυλώνων υψηλής τάσης στο νέο οικισμό της Ποντοκόμης]. Λέει: «εγώ δεν... εμένα αυτά ήταν υποχρέωσή μου μέχρι την απαλλοτρίωση του οικισμού, από εκεί και πέρα δεν έχω υποχρέωση». Γίνονται κάποιες διαβουλεύσεις, κάποιες κινήσεις με πολιτικούς, με βουλευτές, για να πιέσουν προς αυτή την κατεύθυνση, για να υπογειοποιηθούν οι πυλώνες, δε μπορεί να γίνει αυτό.» (Γ.Π.)

«Οι αμοιβές είναι πολύ καλύτερες από ότι εδώ που είμαι [σ.σ. ο συγκεκριμένος ερωτώμενος δεν έχει εργασιακή σχέση με τη Δ.Ε.Η.], αλλά είναι μονοκαλλιέργεια, αυτό. Όλοι με αυτό το πράγμα μεγάλωσαν και μεγαλώνουν, να μούνε στη Δ.Ε.Η.. Δεν υπήρχε κάτι άλλο. Εδώ ευθύνεται και η πολιτεία που οδήγησαν εκεί και μετά σου λέει κλείνεις τώρα. Τι κλείνεις; Αυτοί μάθανε, έχουν εξειδικευτεί, έχουν πάει ΟΑΕΔ για να μάθουν μηχανολόγοι, торναδόροι, έχουν κάποιες ειδικότητες που είναι άμεσα συνδεδεμένες. Τώρα όμως πρέπει να μάθουν κάτι άλλο, να μάθουν φωτοβολταϊκά, να μάθουν... να πάνε προς τα εκεί, να εξειδικευτούν σε αυτό το κομμάτι. Τώρα οι πιο μικροί ίσως τα καταφέρουν με κάποιες ειδικότητες στα ΙΕΚ, να δημιουργηθούν κάποιες τέτοιες ειδικότητες για να μετεκπαιδευτούν σε αυτή την κατεύθυνση, αν κλείσει όπως λένε τώρα και με τον καινούριο νόμο που ψηφίστηκε πριν 10 μέρες αυτό λέει, ότι ο λιγνίτης τελειώνει. Από το 2025 και μετά τελειώνει. Δηλαδή, είναι μια μονάδα 2 δις η Πτολεμαΐδα 5, και ξέρουμε πότε θα τελειώσει και δεν ξέρουμε πότε θα λειτουργήσει. Αυτά μόνο στην Ελλάδα μπορούν να γίνουν, πουθενά αλλού.» (Γ.Π.)

«Με πήραν μια μέρα τηλέφωνο να αλλάξω παροχή ρεύματος «Γεια σας, είμαστε από την τάδε εταιρεία», λέω κι εγώ «όχι, σας ευχαριστώ πάρα πολύ», μου λέει «γιατί; Να σας πω πόσο πάει η κιλοβατώρα;» της λέω «δε με ενδιαφέρει», μου λέει: «γιατί;», της λέω: «εγώ μπροστά στο σπίτι μου βλέπω το εργοστάσιο της Δ.Ε.Η. που παράγει ρεύμα», και λέει: «δηλαδή τι θέλεις να πεις;», λέω: «δουλέψαμε ο άντρας μου, ο μπαμπάς μου στη Δ.Ε.Η. και δε μπορώ συναισθηματικά και να βλέπω μπροστά στο σπίτι μου τη Δ.Ε.Η. και να πάρω από άλλον ρεύμα. Δε μπορώ.» (...) Έχω συναίσθημα, δε μπορώ. Μεγάλωσαμε με τη Δ.Ε.Η. και να πάω σε άλλον πάροχο, δε μπορώ να το δεχτώ αυτό.» (Β.Α.)

«Ναι, με συμβάσεις, 8 μήνες είναι οι συμβάσεις. Παλιά ήτανε καθαρά για το χρήμα η Δ.Ε.Η. γιατί δουλεύανε, τώρα έχουν αλλάξει τα πράγματα. Δεν είναι καλά, γιατί σου λέω τώρα δε γίνονται προσλήψεις – όχι τώρα, έχει πόσα χρόνια που δε γίνονται προσλήψεις – και έπρεπε να έχουμε προτεραιότητα γιατί είμαστε χωριό μετεγκατάστασης. Μας έχουνε πάρει τα σπίτια, μας έχουνε πάρει τα χωράφια και ζητούσανε της Παναγιάς τα μάτια για να περάσουνε τα παιδιά στη Δ.Ε.Η. που περάσανε λίγα παιδιά. Θα έπρεπε να περνούσαν αρκετά παιδιά. Δηλαδή, αυτά που έπρεπε να περάσουν.» (Β.Α.)

«Πρέπει να βγούνε προκηρύξεις, να βγούνε διάφορα. Δε μπορώ να πω, μεγάλωσα με τη Δ.Ε.Η., έχω δουλέψει μέσα εκεί. Η Δ.Ε.Η. είναι... όσοι έχουνε δουλέψει, είναι δύσκολα, γιατί έχω δουλέψει και στην τέφρα καθαρίστρια και στο λιγνίτη και δεν... εκεί μέσα για να πας, εκατομμύρια να παίρνεις, να πατάς την τέφρα είναι... Δηλαδή, μεγάλωσα με τη Δ.Ε.Η., με μεγάλωσε η Δ.Ε.Η., έδωσε δουλειά η Δ.Ε.Η., αλλά με πείραζε. Γιατί να μας πειράζουμε; Αυτό. Αυτό. Μας έδωσε δουλειά, μας δίνει δουλειά, αλλά να μην μας πειράζε, γιατί...» (Β.Α.)

«Εδώ τώρα η Δ.Ε.Η. άλλαξε όλο το σύστημά της. Δηλαδή, το πήρε ιδιότητας, άλλαξαν πολλά πράγματα και μετά δυσκολίας μπαίνουν οι νέοι να δουλέψουν, δε μπαίνουν δηλαδή να δουλέψουν. Δουλεύουν τα παιδιά στα δημηνα, για 8 μήνες, σταματάνε. Καμία σχέση. Σου λέω τώρα δε μπορείς να ζήσεις οικογένεια με τα λεφτά που σου δίνουνε, με 600 ευρώ. Τότε παίρνανε καλά λεφτά, παίρνανε 2 χιλιάδες, 3 χιλιάδες, 6 χιλιάδες, ένας που δούλευε. Και έπαιρναν και τα δώρα τους. Τα Χριστούγεννα ολόκληρο το μισθό και το Πάσχα τα μισά. Δηλαδή, ήτανε... Σου λέω δούλευε ένας και συντηρούσε και σπούδαζε παιδιά. Και τώρα τα λες και σου λέει: «τι να πάω να δουλέψω, τόσες ώρες εκεί και με άλλες συνθήκες και για 600 ευρώ». (Ε.Μ.)

« Να υπήρχε, ας υπήρχαν τα ορυχεία, να μην είχαμε ατμόσφαιρα μολυσμένη, να είχε ο κόσμος δουλειά. Δηλαδή, να μη γινόταν η μετεγκατάσταση, να δουλεύαν τα ορυχεία και να δούλευαν όλα τα παιδιά. (Μ.Μ.θ.)

4.4 Η Διαδικασία της Μετεγκατάστασης μέσα από τα Μάτια των Μετεγκαθιστάμενων

Στη συγκεκριμένη θεματική κατηγορία συγκεντρώθηκαν τα ποιοτικά δεδομένα που αφορούν τον τρόπο που οι ερωτηθέντες βίωσαν τη διαδικασία της μετεγκατάστασης από την ανακοίνωση της απαλλοτρίωσης μέχρι σήμερα, τις δράσεις του και τις ανησυχίες τους σχετικά με αυτήν.

Οι ερωτώμενοι διαφοροποιούν την ανακοίνωση της μετεγκατάστασης από την πραγματοποίησή της λόγω της δυσπιστίας που έχει καλλιεργήσει το ελληνικό κράτος ως προς την πραγματοποίηση ανακοινωθέντων μελλοντικών σχεδίων. Όλοι και όλες ανέφεραν πως συνειδητοποίησαν ότι θα πραγματοποιηθεί η μετεγκατάσταση 10 χρόνια μετά την ανακοίνωσή της, όταν ξεκίνησαν να πληρώνονται οι αποζημιώσεις των απαλλοτριώσεων το 2018. Τα 10 χρόνια μεταξύ του 2008-2018, που είχε διαμεσολαβήσει όλη η γραφειοκρατική και νομική διαδικασία της απαλλοτρίωσης, παρέμενε σε αβεβαιότητα στο νου τους η επικείμενη μετεγκατάσταση, παρότι συμμετείχαν ενεργά στις δημόσιες διαβουλεύσεις, στις μετρήσεις, στα δικαστήρια και ό,τι συνεπαγόταν νομικά η διαδικασία της μετεγκατάστασης:

«Για να σου πω την αλήθεια δεν ήταν κάτι το ιδιαίτερο. Το ανακοινώνω τη μετεγκατάσταση είναι μια ανακοίνωση που λες, εντάξει το ανακοινώσατε. Στη χώρα που ζούμε σήμερα ανακοινώνω αυτό και αύριο το διαγράφω, το αναιρούμε. Οπότε και τί έγινε; Όταν θα φτάσει εκείνη η στιγμή. Ναι, θέλαμε, δε θέλαμε, αλλά ήμασταν στο έτσι κι έτσι. Στη στιγμή που φτάνεις στη μετεγκατάσταση, τελειώνουν όλες οι διαδικασίες, δικαστήρια κ.λπ., καταθέτει η Δ.Ε.Η. στο Παρακαταθηκών τα εκατομμύριά της αυτά, γιατί πόσο ήταν η αξία της Ποντοκόμης; Ήτανε 150.000.000; Πόσο ήτανε; Αυτή ήταν η αξία της. Δεν ήταν αυτή η αξία της. Δεν είναι αξία μόνο ένα τοίχος ενός σπιτιού και ένα χωράφι 5 στρέμματα, αξία είναι το πως η ψυχή σου μέσα δέχεται αυτή τη μετεγκατάσταση, για αυτό σου είπα, όταν πληρώθηκε ο πρώτος, είπαμε, τώρα είναι η μετεγκατάσταση, αυτή είναι η ανακοίνωση η σοβαρή. Όταν τελειώσανε όλα και πήρε και τα λεφτά. Από τη στιγμή που τα πήρε, άρα εκείνη τη στιγμή ήταν τα συναισθήματα που άρχισαν να σε μπερδεύουν.» (Γ.Μ.)

«Οπότε από το '08 μέχρι το '18 ήταν μια δεκαετία, οπότε ήταν μόνο λόγια, συζητήσεις, πώς θα γίνει, πού θα γίνει, πού θα πάμε, ποιος μας παραχωρεί, τι μας δίνουν, τι θα πάρουμε, αυτά ήταν όλα κουβέντες και προσπαθούσαμε να βρούμε καλύτερη λύση, αλλά στο μυαλό υπήρχε η μετεγκατάσταση, αλλά συναισθήματα δεν υπήρχαν ακόμη. Θα γίνει... Το θα εμπεριέχει και μια υπόθεση. Στο δια ταύτα όταν παίρνεις το χρήμα στο χέρι, πλέον είσαι, η μετεγκατάσταση θα γίνει. Φυσικά πλέον όπως πάει η κατάσταση δεν ξέρω, εγώ είμαι πολύ μπερδεμένος στο εάν εγώ θα φύγω από το χωριό μου. Δηλαδή, εγώ δεν πιστεύω πως θα φύγω έτσι όπως είναι η κατάσταση, με αυτά που συμβαίνουν στη χώρα μας, με το θέμα του πως βλέπει τη Δ.Ε.Η. και την ενέργεια στη χώρα η πολιτεία κ.λπ., αμφιβάλλω για κάποια πράγματα, οπότε κρατάω και ένα καλάθι πίσω μικρό και λέω: «μπορεί και να μη φύγω ποτέ» (Γ.Μ.)

«Ήταν πολύ άσχημες στιγμές, πολύ άσχημες στιγμές και άρχισαν να έρχονται επιτροπές στα σπίτια μας, να μετράνε, να κάνουν οι μεγάλοι άρχισαν να κλαίνε.» (Μ.Μ.Θ.)

«Πράγματι, αλλά σε πολλά πράγματα ο χρόνος είναι ο καλύτερος γιατρός. Αφομοιώνουμε σιγά-σιγά αυτό που λέγεται μετεγκατάσταση και τον πόνο και τη θλίψη που ζήσαμε το πρώτο χρονικό διάστημα της μετεγκατάστασης και σήμερα συνειδητοποιήσαμε, πιστεύω, όλοι μας – ίσως να ισχύει για πολλούς ότι δε μπορούν να φύγουν από το χωριό – δε μπορεί να γίνει αυτό, κάποια στιγμή θα φύγουμε από το χωριό και το συνειδητοποιούμε σιγά-σιγά με το πέρασμα του χρόνου ότι έφτασε το πλήρωμα του χρόνου... να εγκαταλείψουμε αυτό που λέγεται Ποντοκόμη. Με πειράζει βλέπεις, Ηρώ, γιατί είναι δύσκολο να αποχωριστείς ένα σπίτι που σήμερα δε σου ανήκει, μπορεί να το αποζημιώθηκαν, όμως πάντα τα λεφτά δεν είναι και το γιατρικό... Μπορεί σε κάποιους να φαίνεται παράξενο, εμείς πήραμε λεφτά, πρέπει να είμαστε καλά. Δεν είναι έτσι όμως. Εγώ εδώ έζησα, είμαι 70 ετών, έζησα 70 χρόνια. Δεν είναι εύκολο να εγκαταλείψεις το σπίτι σου. Το αποζημιώθηκαν. Δε μετράνε όμως πάντα τα λεφτά. Είναι δύσκολο για εμάς. Θα το αποχωριστούμε, είπα ότι σιγά-σιγά συνειδητοποιούμε κι εμείς ότι πρέπει να φύγουμε από είτε στον καινούριο οικισμό, είτε σε ένα σπίτι, Κοζάνη ή Πτολεμαΐδα, ή όπου γης στην Ελλάδα, που θα προκύψουν κι οι ανάγκες της κάθε οικογένειας. Δηλαδή, όταν έχεις παιδιά και είναι ελεύθερα και δεν ξέρεις που θα μεταφερθούν αυτά τα παιδιά σου, πρέπει να ακολουθήσεις τα παιδιά σου και έτσι είμαστε αρκετοί στον αέρα για το που θα πάμε και που θα μείνουμε.» (Μ.Μ.)

«Τώρα τα συναισθήματα. Είναι κάτι που για να το πεις με λόγια είναι λίγο δύσκολο. Για να το βιώσεις αυτό το συναίσθημα, πρέπει να το ζήσεις. Ήταν κάτι αρκετά δύσκολο για εμάς, ότι όταν πλέον πάρθηκε η απόφαση να γίνει η μετεγκατάσταση και αρχίσανε να πληρώνουνε για τα οικήματα που είχαμε, εκεί σου ερχότανε να κλάψεις, γιατί έζησες αρκετά χρόνια εδώ, δηλαδή όλη σου η ζωή, εκτός από το διάστημα που σπούδαζες και τα λοιπά, ή όταν ήσουν φαντάρος, ήταν κάτι που πραγματικά εγώ προσωπικά έκλαψα.» (Α.Α.)

Ωστόσο, οι κάτοικοι της Ποντοκόμης υπήρξαν ενεργοί, προετοιμασμένοι και με έγκαιρες παρεμβάσεις, καθώς είχαν έμμεσα την εμπειρία των μετεγκαταστάσεων γειτνιαζόντων οικισμών. Παράλληλα, είχαν δραστήριο Σύλλογο, ενεργή κοινότητα και είχαν δημιουργήσει έναν Περιβαλλοντικό Σύλλογο για να παρακολουθεί συλλογικά τη διαδικασία της απαλλοτρίωσης και της μετεγκατάστασης:

«Με το που το ανακοινώσανε, ήδη εμείς ήμασταν προετοιμασμένοι και όταν κάναμε την πρώτη συνάντηση 3 άτομα που μεταξύ αυτών ήμουν κι εγώ, ο υπεύθυνος Τμήματος του τμήματος Περιβάλλοντος της Δ.Ε.Η. εδώ, θέλοντας μαζί με το Διευθυντή Περιβάλλοντος της Δ.Ε.Η. να μας δείξει και να μας πει ότι κοιτάζτε στην Τσεχία, Πολωνία, Γερμανία, μας έδειχνε, πήγε να μας δείξει κάποια χωριά, τα οποία δε σηκωθήκανε και γύρω-γύρω λίμνες, δάση κ.λπ. Αυτό όμως που έγινε εδώ είναι ακριβώς το αντίθετο. Αν και ήταν υποχρεωμένοι από την Ε.Ε. και χρηματοδοτούνταν όταν γινόταν διάνοιξη των ορυχείων και έπρεπε το 1/3 να είναι καλλιεργήσιμη γη, το άλλο δασική έκταση και το άλλο λίμνη και ενώ υπήρχαν 3 λίμνες, ακόμα και αυτές τις σκεπάσανε και φυσικά κανένας δε μιλούσε. Γιατί παίρνανε τον Τοπικό Πόρο Ανάπτυξης και έτσι ήταν όλα μέλι γάλα, κανείς δεν αντιδρούσε. Φυσικά, υπήρχε πολύ μεγάλο πρόβλημα με τη ρύπανση της ατμόσφαιρας. Εμείς με στοιχεία τους δείχναμε μελέτες διαφόρων καθηγητών Πανεπιστημίου, όπου έδειχνε το περιβάλλον, η ατμόσφαιρα ήταν υπερβολικά μολυσμένη και καταστήσαμε πρώτοι εμείς εδώ ένα μηχάνημα που μετράει, ένα σταθμό μέτρησης.» (Β.Μ.)

«Στην περιοχή γίνανε κάποιες μετεγκαταστάσεις, εγώ προσωπικά είμαι από τους ανθρώπους που δεν το πολύ πίστευαν, γιατί είναι το χωριό αρκετά μεγάλο και χρειαζόταν πάρα πολλά λεφτά. Όταν στη συνέχεια πλέον μπήκε στο αυλάκι να γίνει η μετεγκατάσταση, η απαλλοτρίωση κατ' αρχήν, οι κάτοικοι αντέδρασαν: «εντάξει, θα γίνει η μετεγκατάσταση, που θα πάμε;». Οπότε εκεί διαμαρτυρηθήκανε οι κάτοικοι στις γενικές συνελεύσεις Και καταφέραμε να πάρουμε ένα χώρο έξω από την Κοζάνη και μοιράστηκαν τα οικόπεδα και δόθηκαν.» (Α.Α.)

«Κοίταζε, ήμασταν σε αναμονή. Προσπαθούσαμε να γίνει όσο το γρηγορότερο γίνεται αλλά πέσαμε και στον κορωνοϊό, στα μνημόνια και όλο αυτό δημιούργησε μια ανασφάλεια και ήταν δύσκολα. Κοίταζε, θα αναλάβουν τα παιδιά μας και ανάλογα εκεί που εργάζονται, κάποιοι βέβαια, ελάχιστοι, 5-6 κάτοικοι, χτίσανε σπίτι στο νέο οικισμό, αλλά εκτιμώ ότι αυτό θα αργήσει πολύ. Διότι οι διαδικασίες των εργασιών αργούνε πολύ και αν δε υπάρχουν υποδομές, δε θα μπορέσουν να χτίσουν.» (Α.Α.)

«Καμία σχέση οι μετεγκαταστάσεις που γίνονται στη Γερμανία, στην Αυστρία, στην Τσεχία ή οπουδήποτε με αυτά που συμβαίνουν στην Ελλάδα. Εγώ ξέρω τις μετεγκαταστάσεις από την ώρα που έγινε η πρώτη μετεγκατάσταση της Καρδιάς, της Χαραυγής του Κομάνου, ότι καμία δεν ήταν στα πρότυπα αυτών των μετεγκαταστάσεων. Διότι εκεί οι μετεγκαταστάσεις πρώτα από όλα γίνονται, προγραμματίζονται και γίνονται πολύ νωρίτερα από το όταν φτάσουμε στο δια ταύτα. Παραχωρούνται οι εκτάσεις, γίνονται οι υποδομές, πιθανόν να γίνονται και τα κτίσματα και να γίνεται μετά η διανομή τους και πηγαίνουν σε οικισμούς έτοιμους. Εδώ δυστυχώς, γίνεται όλη η διαδικασία πριν ακόμη ολοκληρωθούν βασικά πράγματα. Είμαστε ακόμη στο 2022 και ο εργολάβος έχει πάρει παράταση άλλα 2 χρόνια για να τελειώσει τα έργα υποδομής. Οι αποζημιώσεις πληρώθηκαν το 2018, για να κρατήσεις τα λεφτά στα χέρια σου και να κάνεις μια κατασκευή στον καινούριο οικισμό έχει ένα κοστολόγιο, το κοστολόγιο πριν από λίγους μήνες ήταν σε μια τιμή α και τώρα είναι α+, έχει διπλασιαστεί. Χάνουν και την αξία τους τα χρήματα. Πώς θα γίνει αυτό; Δεν υπήρχε. Δηλαδή, για εμένα θα έπρεπε να υπήρχε μια δέσμευση για τους ανθρώπους που κάνουν μετεγκατάσταση, γιατί τους ξεριζώνεις από τον τόπο τους, ξεριζωμός είναι. Εγώ θέλω, μου παραχώρησε το οικόπεδο, κάνε τα έργα υποδομής στην ώρα τους και δώσε μου το δικαίωμα και προστάτεψέ με, όταν θέλω να χτίσω, να μπορώ να χτίσω. Δηλαδή, εγώ δε θα κάνω τη μετεγκατάσταση; Αλλά όλα είναι θέμα οικονομίας. Όταν ανεβαίνουν οι τιμές σε όλα τα υλικά, μπετά κ.λπ. καταλαβαίνεις ότι είναι πολύ δύσκολο. Κάποιος όταν έχει προγραμματίσει να ζοδέψει ένα άλφα ποσό και

να κάνει ένα τάδε σπίτι με τάδε υλικά, σήμερα η τιμή έχει διπλασιαστεί, πώς θα το κάνει; Δε μπορεί να το κάνει, άρα δε θα το κάνει. Επομένως, για ποια μετεγκατάσταση μιλάμε; Για ποιο προγραμματισμό;» (Γ.Μ.)

Οι ερωτώμενοι κάτοικοι εκφράζουν έντονα τους προβληματισμούς τους για την επίδραση των χρονικών καθυστερήσεων τη διαδικασίας των μετεγκαταστάσεων στην κοινωνική τους συνοχή. Καθώς η χρονική καθυστέρηση των 14 χρόνων στη μετεγκατάσταση διέσπασε τον κοινωνικό ιστό. Οι κάτοικοι αρχικά εργάστηκαν συλλογικά και συντονισμένα ως προς τη γρήγορη μετεγκατάσταση και επίσπευση των διαδικασιών δημιουργίας των συνθηκών της μετεγκατάστασης, όπως υποδεικνύουν και οι ομάδες που συγκροτήθηκαν μετά την ανακοίνωση της μετεγκατάστασης. Παρ' όλα αυτά οι χρονικές καθυστερήσεις από πλευράς κράτους και Δ.Ε.Η., σε συνδυασμό με τον περιορισμό των εκπαιδευτικών και εμπορικών δραστηριοτήτων στον υπό μετεγκατάσταση οικισμό, διέσπασαν την πρότερη συλλογική δράση και οδήγησαν πολλούς κατοίκους να λειτουργήσουν ατομικά και να πράξουν σύμφωνα με τις επιταγές του οικογενειακού τους συμφέροντος:

«Εμείς θέλαμε να γίνει ένας οικισμός αντίστοιχος κάπου αλλού. Εκεί μας κορόιδεψαν από ότι φαίνεται, αν και ξεκίνησε εκείνος ο οικισμός να γίνεται στην Κοζάνη, στη ΖΕΠ δε ξέρω αν το γνωρίζεις, μένουν ήδη 2 κάτοικοι εκεί, αλλά εμείς το φανταζόμασταν εντελώς διαφορετικά αυτό το πράγμα. Πιστεύαμε πως θα είναι έτοιμες όλες οι εγκαταστάσεις. Για να ζανακάναμε τον ίδιο οικισμό, δεν υπήρχε περίπτωση, δε μπορεί να γίνει το ίδιο χωριό, γιατί εκεί δεν έχει τις υποδομές και τη ρυμοτομία που έχει αυτό εδώ, αλλά κάτι αντίστοιχο σε μικρογραφία θα μπορούσαμε να κάνουμε, αλλά φαίνεται πως και εκεί μας κορόιδεψαν. Και χαθήκαμε, αρχίζουμε και χανόμαστε, φαίνεται ότι θα χάσουμε την ταυτότητά μας στο τέλος, αυτό φοβάμαι. Αυτό φοβάμαι εγώ πολύ, ότι θα χάσουμε την κοινωνική μας συνοχή, όλα αυτά θα χαθούν μου φαίνεται.» (Γ.Π.)

«Και πόσο; Οι καιροί είναι δύσκολοι και φοβάται ο κόσμος, σου λέει τόσα πράγματα γίνονται, φοβάται για τα χρήματα, είναι τα capital controls, ήτανε 1002. Πολλοί αγοράσανε, άλλοι Θεσσαλονίκη, άλλοι Πτολεμαΐδα, άλλοι Κοζάνη, έχει φύγει ο κόσμος και εμείς οι τελευταίοι που περιμένουμε να χτίσουμε, τώρα με τις τιμές που πήγανε στα ύψη, κάπου και εμείς φοβόμαστε, είμαστε κουμπωμένοι, δεν ξέρουμε τι να κάνουμε, υπάρχει αβεβαιότητα ως προς αυτό το κομμάτι. Και δεν είναι ευθύνη δική μας.» (Γ.Π.)

«Δεν υπάρχει συνέχεια σε αυτό που γίνεται και το δημόσιο καθυστερεί απίστευτα και μας δυσκολεύει. Είναι εις βάρος όμως όλων των κατοίκων ενός χωριού, το οποίο είχε 1100 κατοίκους μόνιμους. Κοντεύουμε να το διαλύσουμε γιατί ούτε εκεί θα υπάρχει, ούτε εδώ θα υπάρχει. Αυτό φοβάμαι. Προσπαθούμε να κάνουμε ό,τι μπορούμε και ό,τι περνάει από το χέρι μας, γιατί δεν είναι και όλα που μπορούμε να τα κάνουμε εμείς. Εξαρτόμαστε από αποφάσεις άλλων.» (Γ.Π.)

«Αυτή τη στιγμή είμαστε σε μια αβεβαιότητα. Ήδη στα οικόπεδα που δόθηκαν γίνονται κάποιες εργασίες εκεί, υποδομές, οι οποίες θα αργήσουν να τελειώσουν και είμαστε μετέωροι κατά κάποιον τρόπο. Βέβαια, τα χρήματα από την απαλλοτρίωση τα έχουμε πάρει. Κάποιοι έχουν φύγει ήδη από το χωριό. Από 1200, 1300 που ήμασταν κάτοικοι, μείναμε γύρω στους 450. Είμαστε σε μια κατάσταση αμφισβήτησης. Δεν ξέρουμε ακόμα πώς και τι θα κάνουμε.» (Α.Α.)

«Πώς θα αποκατασταθεί αυτό που χάνεις, που είναι ο κοινωνικός σου ιστός, δεν είναι μόνο η αξία του σπιτιού. Σε διαλύει, σε διώχνει από εκεί που γεννήθηκες και μεγάλωσες. Κάποιοι είναι 70 χρονών, 80, μείνανε εδώ, μεγάλωσαν. Δυσκολεύονται πάρα πολύ και όσοι φεύγουν, κάτι νοιώθουν μετά, δυσκολεύονται πολύ σε αυτό το κομμάτι.» (Γ.Π.)

«Είμαι αγανακτισμένος από τη συμπεριφορά της τοπικής κοινωνίας εδώ, της πολιτικής τοπικής κοινωνίας, και από τις κυβερνήσεις. Γιατί; Γιατί ήταν ένα έργο που το είχαν ξαναδεί. Δεν είναι αυτό το πρώτο χωριό. Εμείς θα είμαστε το τελευταίο χωριό. Και προσπαθήσαμε, κάναμε εδώ ένα Σύλλογο Περιβαλλοντολογικό και προσπαθήσαμε να πούμε τις ιδέες μας, τις προτάσεις μας και φυσικά των επιστημόνων, καλέσαμε εδώ επιστήμονες να μας μιλήσουνε, μηχανικούς, γεωλόγους, τα πάντα, ό,τι περνούσε από το χέρι μας, όπου είχαμε άκρη να κάνουμε ένα, μια σωστή μετεγκατάσταση, μια μετεγκατάσταση που δεν είχε ξανά γίνει. Και αυτή τη στιγμή είμαστε στον ίδιο παρονομαστή, ό,τι έγινε στα άλλα χωριά, έγινε και εδώ. Εμείς ήμασταν πριν τη μετεγκατάσταση, για τη μετεγκατάσταση και φτάσαμε σε σημείο να μην κάνουμε τίποτα. Δηλαδή, άργησαν να μας δώσουν τα μέρη εκεί που θα μείνουμε, αργούνε και τα έργα, υπάρχει και ένα πυλώνας που πρέπει να φύγει, δε μπορούν να τον διώξουν, προβλήματα που υπήρχαν και στα προηγούμενα. Εμείς είχαμε την εξής σκέψη: την ημέρα που θα πάρουμε τα λεφτά της απαλλοτρίωσης, να είναι έτοιμο το μέρος εκεί, να χτίσουμε παράλληλα να κάνουμε. Ένα άλλο που δε μπορέσαμε να κάνουμε είναι το εξής, γιατί αυτά όλα δεν τα βγάλαμε από το μυαλό μας, είναι παραδείγματα από τις προηγούμενες μετεγκαταστάσεις. Το Νέο Κλείτος υπάρχει ένα σπίτι εδώ, ένα σπίτι στα 80 μέτρα, άλλο σπίτι στα 120 μέτρα, πέρα από το ότι δεν είναι όλοι μαζεμένοι σε ένα μέρος, είναι μακρινές οι αποστάσεις» (Ι.Π.)

«... κυρίως με στεναχώρησε το γεγονός ότι ενώ ξεκινήσαμε εμείς πολύ νωρίς για να τα κάνουμε αυτά εδώ, δηλαδή τη στιγμή που θα πάρουμε την αποζημίωση να είναι έτοιμο. Λοιπόν, δόθηκε τώρα σε έναν εργολάβο 18 μήνες ότι θα είχε τελειώσει το έργο, ο εργολάβος πήρε παράταση, οι πυλώνες μένουν εκεί έτσι, αυτά τα σπίτια που έχουν κτιστεί εκεί δεν μπορούν να πάρουν νερό, που θα το βρύνε και ρεύμα. Δηλαδή, υπάρχουν εκεί 3 σπίτια χτισμένα, τα οποία δε μπορούν να κατοικήσουν. Δεν είναι. Εν τω μεταξύ έχουμε παρακολουθήσει μετεγκαταστάσεις σε άλλα κράτη όπως την Τσεχία και τη Γερμανία κ.λπ. που δε γίνανε αυτά τα πράγματα.» (Ι.Π.)

«Αναγκαστήκανε πολλοί να φύγουνε από το χωριό και πήρανε διαμερίσματα και ξοδέψανε ένα πολύ μεγάλο μερίδιο από τα λεφτά τους και νομίζω, αν είχανε, όπως τη δική μου περίπτωση που υπάρχει άλλος λόγος, αν είχανε, αν ήτανε να φτιαχτεί ένα 50% των σπιτιών εκεί, νομίζω θα πέσει πολύ το ποσοστό. Γιατί είναι, έχουμε και το παράδειγμα του Νέου Κλείτους, μεγάλη καθυστέρηση. Οπότε ο άλλος τι να κάνει; Πρέπει κάπου αυτός να μείνει και ο λόγος που οι περισσότεροι πήρανε διαμερίσματα είναι αυτός, να πάμε κάπου να μείνουμε, ενώ αν ήτανε έτοιμα, δε θα γινόντουσαν, θα φτιαχνόταν το χωριό.» (Ι.Π.)

Όσοι δεν έχουν φύγει από τον οικισμό και παραμένουν βιώνουν κάθε μέρα την αβεβαιότητα του μέλλοντός τους. Παρόλα αυτά συνεχίζουν τις καθημερινές εργασίες φροντίδας της οικίας του και τη συντηρούν. Σε αυτή τη δράση διαφαίνεται η αξία που έχει η έννοια της «οικίας» πέραν της χρηματικής, καθώς και η χρονική αβεβαιότητα των διαδικασιών και η δυσπιστία ως προς τις αρχές.

«Έχουμε ξοδέψει χρήματα. Εγώ πριν 2 χρόνια έβαψα το σπίτι μου. Τι να κάνεις; Εμένα το σπίτι μου είναι του 2005, καινούριο είναι. Ολοκαίνουριο είναι. Πώς να το αφήσω; Εγώ άμα το αφήσω και πάω να μείνω αλλού θα μου τα πάρουν όλα από εκεί, θα μου τα διαλύσουν. Γι' αυτό δε φεύγω κιόλας, θέλω όταν μπορέσω εκεί να χτίσω, να τα πάρω όλα εδώ που έχω, να τα πάω κατευθείαν εκεί.» (Γ.Π.)

«Πειραζόμασταν μεταξύ μας και λέγαμε: «αχ, μη βάψεις το σπίτι! Θα βάψεις; Αφού θα φύγουμε!» και λέω: «όχι! Θα βάψω!»». Δε μου έρχεται να το παρατήσω έτσι στο σπίτι και λέω είναι νωρίς, τα μωρά μου, τα εγγόνια μου, μου λέγανε: «γιαγιά, θα σου το γκρεμίσουν το σπίτι;», «όχι, πουλάκι μου, γιατί να το γκρεμίσουνε;», για να μην τα στεναχωρήσω. Γιατί θέλουν να έρχονται εδώ στο χωριό, μένουν Κοζάνη: «όχι, πουλάκι μου, τι να το γκρεμίσουν το σπίτι;». Δεν θέλω να τους πω ότι θα το γκρεμίσουνε. [Παύση. Κλάμα.] Συγκινούμαι. Τους λέω ψέματα για να το πιστέψω κι εγώ.» (Α.Κ.)

Ο τρόπος που μεταδίδεται η πληροφορία της επικείμενης μετεγκατάστασης στην παιδική ηλικία υποδηλώνει έμμεσα τον τρόπο που βιώνεται η απώλεια, η οποία γίνεται αντιληπτή από τις συζητήσεις των ενηλίκων, που άλλοι επιλέγουν να επικοινωνήσουν αυτό που συμβαίνει και άλλοι να το αποσιωπήσουν.

«Αφού πήραμε τώρα σπίτι στην Κοζάνη και με λένε: «θα φύγεις;», λέω: «δεν ξέρω». Δε θέλω να πω ότι θα φύγω. Πρόσφατα το φτιάξαμε μια ανακαίνιση μέσα. Και μου λένε: «θα φύγεις;», λέω «δεν ξέρω», «τι δεν ξέρεις;», λέω «θα δούμε, βρε παιδί μου, θα δούμε». (Α.Κ.)

Όχι, δεν έφτιαξα [σ.σ. τους τίτλους ιδιοκτησίας στο παραχωρημένο οικοπέδο στο νέο οικισμό] γιατί δεν είχαμε και σίγουρη δουλειά, στάνταρ δουλειά, ξεκινήσαμε από το σπίτι και φτιάχναμε λίγο-λίγο. Κάθε χρόνο φτιάχναμε από κάτι. Δεν το τελειώναμε εύκολα, οικονομικά δε μπορούσα και λέω τον άντρα μου: «κουράστηκα! Δε θέλω να ξαναρχίσω από την αρχή να χτίζω». Θα ήθελα τώρα ηρεμία, έτοιμο σπίτι και να τακτοποιηθώ. Δεν ήθελα να ξεκινήσω από την αρχή να χτίζω σπίτι και να περιμένω, τότε θα τελειώσουν τους δρόμους, τότε θα τελειώσουν εκείνο. Και αυτό αργεί και δε θα ήθελα πάλι να αρχίσω από την αρχή.» (Α.Κ.)

«Μας επηρεάζει στο ότι το έχουμε στο μυαλό μας μήπως ξαφνικά μας πούνε... εντάξει μας στείλανε κάποια χαρτιά να μας ενημερώσουνε, αλλά τώρα δεν είναι δικά μας τα σπίτια αυτά. Στο ίδιο μας το χωριό γίναμε φιλοξενούμενοι. Και δεν ξέρουμε πώς θα μας χειριστούνε οι αρμόδιοι. Και το έχουμε στο μυαλό μας πως ανά πάσα στιγμή μπορεί να μας πούνε ότι σε κάποιο χρονικό διάστημα πρέπει να φύγετε, θα κάνουμε κάποιο έργο, θα το κάνουν αυτοί όπως θέλουνε, αλλά εντάξει, δε μπορείς να κάνεις κάτι, το έχεις στο μυαλό σου πάντως.» (Β.Α.)

«Τώρα χαλάει κάτι στο σπίτι και λέει ο Γ.: «αυτό χάλασε Ρ., το είδες;», λέω: «εντάξει». Το φτιάχνει! Δεν θέλει να το αφήσει. Τα πλακάκια. Τώρα μπορεί να μας σηκώσουν, αλλά σου λέει: «εγώ θα τα φτιάξω». Το πονάμε. Δεν το αφήσαμε το σπίτι.» (Μ.Μ.θ.)

«Ούτε για να χτίσω κάτι στο καινούριο χωριό, γιατί δύσκολο να γίνει η Νέα Ποντοκόμη. Θα πάω σε ένα χωριό γύρω από την Κοζάνη. Αν χρειαστεί να φύγω, αλλά μέχρι τελικής πτώσης εδώ. Δε φεύγω. Είμαστε καλά. Η παρέα έχει μείνει και είμαστε καλά.» (Μ.Μ.θ.)

«Δεν αναλαμβάνει το κόστος η Δ.Ε.Η., δηλαδή είναι τόσο μεγάλο το κόστος 8 εκατομμύρια ευρώ, να τα αναλάβει να τελειώσουμε, γιατί οικισμός χωρίς, με τους

πυλώνες μέσα δεν υπάρχει, πώς θα γίνει; Είναι δυνατόν να διέρχονται μέσα από τον οικισμό πυλώνες υπερυψηλής τάσης;» (Γ.Π.)

«Όλος ο σχεδιασμός... ευθύνεται η ΑΝ.ΚΟ. πρώτα απ' όλα ευθύνεται η ΑΝ.ΚΟ. σε αυτό το θέμα και όλοι οι δήμαρχοι, ποιοι ήταν πριν; Δε μπορεί να μη βλέπανε τι γίνεται εκεί πέρα. Με ένα «θα», θα το πάρει η Δ.Ε.Η., μπορούσαμε να γίνει αλλιώς η διαχείριση, να φύγουμε από τους πυλώνες και πέρα να γίνει. Εκείνα δεν τα χρειαζόμασταν τα οικόπεδα. Εκείνα θα μπορούσαμε να τα αφήσουμε στο τέλος, εφόσον κι αν η Δ.Ε.Η. έπαιρνε τους πυλώνες, να τα δίνουμε στα παιδιά μας και να συνεχίζοταν, να ήταν συνέχεια του οικισμού. Αλλά ο κύριος οικισμός έπρεπε να γίνει, αρκούσαν τα οικόπεδα. 600-700 οικόπεδα μας έφταναν για να γίνει και μεγαλύτερη συνοχή θα είχε, και τα λεφτά θα φτάνανε και θα είχαμε τελειώσει τώρα, δε θα περιμέναμε πόσα χρόνια. Δεν έγινε αυτό τελικά λόγω νομοθεσίας, επικαλέστηκαν τη νομοθεσία ότι πρέπει να έχουν όλοι ίσα δικαιώματα. Αυτό θα ήταν το καλύτερο και να άνοιγε από το κέντρο σιγά-σιγά και να άνοιγε. Δεν το θέλανε, τώρα τι πιέσεις δεχτήκανε, ίσως έπρεπε να δεχτούν πιέσεις; Ίσως έπρεπε να παρθούν αποφάσεις πολιτικές;» (Γ.Π.)

«Νομικά εφόσον πληρώνουμε δημοτικά τέλη και είμαστε ακόμα εδώ κάτοικοι γίνονται εργασίες, δεν είναι παρατημένο το χωριό και ΣΑΤΑ παίρνουμε κανονικά εδώ και 2 χρόνια, ΣΑΤΑ είναι για να φτιάξουμε κάποια έργα που θέλουμε. Κάναμε κάποιες πισίνες, κάναμε πέρσι κάποια έργα, πλακόστρωτα, κάναμε. Ο Δήμος είναι ακόμα κοντά, δε μας έχει εγκαταλείψει και δε μπορεί να το εγκαταλείψει. Αφού πληρώνουμε, και μένουμε και πληρώνουμε. Είναι λίγο και το καθεστώς δύσκολο και τις κούνιες που βάλουμε, εμείς τις βάλουμε με πολύ πίεση και κόπο γιατί απαγορεύεται κανονικά γιατί δεν ανήκει...δεν είναι δημόσια. Είναι ιδιωτική. Ευτυχώς το κάναμε, δεν ξέρω, πιάσαμε εκεί που έπρεπε και έγινε και είναι σημαντικό. Δεν είχαμε παιδική χαρά που η πλατεία μας είναι σημείο αναφοράς για το χωριό. Το κάναμε αυτό. Δυσκολευόμαστε να κάνουμε κάποια μεγαλύτερα έργα, όπως ασφαλτόστρωση. Απαγορεύεται, πώς σου λέει ο άλλος θα κάνω σε περιοχή που είναι απαλλοτριωμένη θα ρίξω τόσες χιλιάδες ευρώ, είναι λίγο δύσκολο και για το Δήμο.» (Γ.Π.)

«Γιατί υπάρχουν και χωριά που είναι 50 κατοίκων. Εμείς είμαστε 400 και έχουμε συνεισφέρει στο δήμο με τον τοπικό πόρο ανάπτυξης, ο οποίος πήγαινε απευθείας στο δήμο. Για εκατομμύρια τώρα ευρώ μιλάμε. Αυτοί θα πρέπει τώρα να μας σταθούν, τώρα που είναι δύσκολα τα πράγματα, τι να κάνουμε. Δεν έχουμε παράπονο. Στην καθημερινότητα δεν έχουμε. Αν και λίγο τα χόρτα τα αφήσανε παραπάνω από ότι έπρεπε. Τώρα ήρθαν να τα φτιάξουν, αλλά γενικά ό,τι χρειάστηκε και η ΔΕΥΑΚ και ο δήμος, αυτά που πρέπει να μας κάνουν, τα κάνουν, δεν έχουμε κάποιο παράπονο σε αυτό το κομμάτι.» (Γ.Π.)

«Η δικαιοσύνη για το χωριό της Ποντοκόμης δε στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων για τη μετεγκατάσταση της Ποντοκόμης. Δεν είναι δικαιοσύνη αυτή που να προστατεύει τον Έλληνα πολίτη. Εμείς είμαστε φτωχοί άνθρωποι, μεροκαματιάρηδες, δεν είμαστε οι μεγάλοι που να έχουμε τις προσβάσεις στη δικαιοσύνη, αυτό έπρεπε να κάνουμε για να μας δικαιώσει η δικαιοσύνη; Όχι. Δυστυχώς, δεν έχουμε δικαιοσύνη στη χώρα μας.» (Μ.Μ.)

«Ήταν στου πατέρα του το όνομα και δικαιούνταν σαν ακτήμονας, του δώσανε ένα οικόπεδο και δικαιούταν ένα οικόπεδο από πίσω από τα μαγαζιά. (...) Για να παραμείνουν τα νέα ζευγάρια. Κάθε πόσα χρόνια δίνανε οικόπεδα για τα νέα ζευγάρια. Σαν ακτήμονας, ποιος δικαιούνταν και δεν είχε στο όνομά του κάτι. Παντρεύοταν ένα αντρόγυνο και δεν είχε στο όνομά του κάτι, σπίτι και ένα κίνητρο είναι ότι δικαιούσαι οικόπεδο σε εκείνη τη γειτονιά, σε εκείνη τη γειτονιά. Πρώτοι ήταν ξεκίνησαν από εκείνη εκεί κάτω τη γειτονιά και μετά

δόθηκαν στο Γυμνάσιο. Και έτσι σαν ακτήμονες το είχε πάρει ο μπαμπάς μου, μας έκανε πρόταση να έρθουμε να χτίσουμε και ήρθαμε.» (Α.Κ.)

«Αυτό που με πείραζε περισσότερο είναι, προτιμούσα να μη μας δώσουνε τα λεφτά, αφού ήθελαν να μας σηκώσουν και δε μας ρώτησε κανένας, να χτίζανε πρώτα, να κάνανε τη βάση του χωριού, γιατί μας δώσανε ένα χωριό, μας δώσανε μέρος, μας δώσανε οικόπεδο, γιατί όμως δεν κάνανε τη βάση; Και να φεύγανε όλο το χωριό, αν ήτανε οι δρόμοι κι οι υποδομές που ήτανε και ο καθένας θα έπαιρνε ανάλογα αυτό που θα έπαιρνε το ποσό και θα πήγαινε να χτίσει το σπιτάκι του και να υπήρχε ξανά η Νέα Ποντοκόμη. Αυτό είναι ακόμη χειρότερο. Αφού μας ξερίζωσαν, το ψυχικό μας κόσμο, τις αναμνήσεις μας, τα πάντα, έπρεπε τουλάχιστον αφού μας δώσανε εκείνο το κομμάτι, να πάμε να είναι έτοιμες οι υποδομές, για να μπορεί να γίνει και να είμαστε πάλι όλοι μαζί και όχι να σκορπιστούμε ο ένας Κοζάνη, οι άλλοι Κοζάνη και οι άλλοι Πτολεμαΐδα. Και να μην ξέρουν οι άνθρωποι κατά που να πάνε, γιατί οι άλλοι δε θέλανε να πάνε στις πόλεις και ψάχνανε σε άλλα χωριά, στη Χαραυγή, εδώ στα Κοίλα, για να είμαστε όλοι μαζί πάλι.» (Β.Α.)

«Αυτοί που έφυγαν, έφυγαν γιατί είπαν τα καύσιμα, η πρόφαση τα καύσιμα, η πρόφαση ότι για την τηλεθέρμανση. Γιατί οικονομικά δύσκολα με ξύλα, με πετρέλαιο. Οι άλλοι φύγανε για τις δραστηριότητες των παιδιών τους, οι άλλοι φύγανε γρήγορα να κοιτάζουνε να βρουνε, να αποκαταστήσουν το σπίτι τους, να κάνουν το σπίτι τους, σου λέει: «να κρατάμε τα λεφτά στην τράπεζα;». Δεν ξέρω. Κι αυτοί που μείνανε, περιμένουν και αυτοί να δουν τι θα γίνει με το χωριό, οι περισσότεροι, να δουν αν γίνεται χωριό, να αρχινάνε και αυτοί να κάνουν κάτι, αν δε γίνεται χωριό, να κοιτάζουν που θα πάνε.» (Β.Α.)

Τέλος, σύμφωνα με τον τελευταίο χάρτη της ΡΑΕ σχετικά με την εξόρυξη του λιγνίτη, δεν προβλέπεται η επέκταση του ορυχείου του Νότιου Πεδίου προς τον οικισμό της Ποντοκόμης. Αυτή η προοπτική ενεργοποιεί τις ελπίδες τους σχετικά με τη μη κατεδάφιση του οικισμού τους και συνάμα την αβεβαιότητα που βιώνουν τα τελευταία 14 χρόνια σχετικά με την επενδυτική δράση της Δ.Ε.Η., καθώς πλέον δεν τους ανήκουν οι απαλλοτριωμένες εκτάσεις. Σύμφωνα με τις τελευταίες εξελίξεις της μετεγκατάστασης, οι πυλώνες υψηλής τάσης δεν έχουν υπογειοποιηθεί στον νέο οικισμό, τα έργα υποδομής έλαβαν παράταση μέχρι το 2024 και τον Μάϊο του 2022 πραγματοποιήθηκε δικαστήριο διοικητικής αποβολής των κατοίκων της Ποντοκόμης, του οποίου τα αποτελέσματα δεν έχουν ανακοινωθεί ακόμα:

«Και λέω: «όπως πάει». Μπορεί να μη μας σηκώσουνε, να κάτσουμε εδώ άλλα 10 χρόνια που λέει ο λόγος: «ποιος ζει, ποιος πεθαίνει;». Δεν ξέρουμε. Ναι. Δεν ξέρουμε τι θα συμβεί, οπότε δεν κάνουμε όνειρα.» (Ε.Μ.)

«Και τώρα ακούμε, θα γίνει το ορυχείο; Θα γίνουν τα φωτοβολταικά; Τώρα λέμε ότι, ακούμε που λένε ότι δεν τους συμφέρει για να γκρεμίσουν αυτό το χωριό, για να το ισοπεδώσουνε, τα έξοδα είναι... Δεν ξέρεις, ζεις με το άγχος. Πολλές φορές λέω, από τη στιγμή που πήραμε τα λεφτά, μήπως ήταν καλύτερο να φύγουμε; Που φύγανε οι πρώτοι. Γιατί τώρα αν σου δώσουν περιθώριο και σου πουν ένα χρόνο μέχρι να μαζέψεις; Δεν είναι χειρότερα; Ή αν σου πουν μέχρι τέλος του μήνα θα έχεις ρεύμα; Τι θα κάνεις; Θα φύγεις σαν κνηνημένος. (...). Έτσι ζούμε, έτσι ζούμε. Τώρα που ακούμε ότι μπορεί να μη φύγουμε, είναι όλα... Δεν είναι τίποτα σίγουρο, δεν είναι τίποτα σίγουρο.» (Μ.Μ.θ.)

«Ζεις σε μια αβεβαιότητα. Ήδη έχει γίνει και το τελευταίο δικαστήριο της διοικητικής αποβολής. Όταν θα καταγραφεί η απόφαση, από εκεί και πέρα θα μπορεί η Δ.Ε.Η. να σου δώσει ένα περιθώριο και να σου πει, από εδώ και πέρα έχεις φύγει. Εγώ πιστεύω, εγώ ακόμη δε θέλω να πιστέψω ότι κάποια στιγμή θα σταλεί το εξώδικο από τη Δ.Ε.Η. που θα λέει: «τα μαζεύεις και φεύγεις σε ένα χρόνο». Όταν θα έρθει εκείνη η στιγμή, θα υπάρχουν άλλα συναισθήματα.» (Γ.Μ.)

«Πόσο ψυχοφθόρο είναι. Δηλαδή. Πόσα χρόνια είναι [σ.σ. αναφέρεται στα χρόνια που έχει διαρκέσει η διαδικασία της μετεγκατάστασης από την ανακοίνωση το 2008 μέχρι σήμερα που εκκρεμεί], πόσα χρόνια είναι. Να βρεθούν οι τιμές και ποιες θα είναι οι τιμές. Και να βρεθούν τα οικόπεδα. Και να τα οικόπεδα. Ζήσαμε πολύ άσχημα και παρατεταμένα.» (Μ.Μ.θ.)

4.5 Ο Κίνδυνος της Κοινωνικής Αποσάθρωσης

i. Η επιβαρυντική δράση των πολιτικών καθυστερήσεων στη διάσπαση του κοινωνικού ιστού

«Εγώ θα ήθελα, θα ήθελα η κοινωνία όπως υπάρχει σήμερα, να υπάρχει και στην καινούρια τοποθεσία που διάλεξε πάλι το χωριό (...) να είναι πάλι όλη η κοινωνία μαζί και να μπορούμε να έχουμε ένα χώρο, είτε το καφεενείο, είτε την καφετέρια, είτε το πάρκο, για να μπορούμε να συναντιόμαστε όσο ζούμε, για να τα λέμε. Και να βρισκόμαστε. Δυστυχώς όμως είναι λίγο δύσκολα γιατί ζούμε στη χώρα που λέγεται Ελλάδα και τα πράγματα ως προς το νέο οικισμό έχουν καθυστερήσει πάρα πολύ και ο καθένας βλέπει πως τα πράγματα, η ζωή πηγαίνοντας σε μάκρος χρόνου ανεβαίνει οικονομικά και ο άλλος έχοντας κάποια φράγκα στην τσέπη του, θέλει να πάρει να βάλει το κεφάλι του σε ένα σπιτάκι για να μείνει και προγραμματίζει και πηγαίνει σε μια πόλη όπως η Κοζάνη, η Πτολεμαΐδα και νοικιάζει σπίτι ή αγοράζει και μένει εκεί και έτσι ο οικισμός θα γίνει, αλλά όχι στο μέγεθος που είναι σήμερα η Ποντοκόμη, η παλιά Ποντοκόμη για να το πούμε έτσι.» (Μ.Μ.)

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα αναφέρονται οι κοινόχρηστοι χώροι, δημόσιοι ή ιδιωτικοί – «το καφεενείο», «η καφετέρια» και «το πάρκο» – στους οποίους παραδοσιακά αναπαράγεται η συνοχή του κοινωνικού ιστού και οι οποίοι λειτουργούν διαμεσολαβητικά μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου. Η οριακή κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο οικισμός της Ποντοκόμης τα τελευταία 14 υπό μετεγκατάσταση χρόνια έχει επηρεάσει αυτούς τους χώρους. Τα περισσότερα καφεενεία και καφετέριες του οικισμού έχουν κλείσει, ενώ δεν υπάρχει – ακόμα – προοπτική δημιουργίας νέων στο νέο οικισμό.

ii. Η ανταγωνιστική σχέση μεταξύ ατομικού/οικογενειακού και συλλογικού συμφέροντος

Οι Ποντοκωμίτες επιθυμούσαν τη συλλογική τους μετεγκατάσταση στον νέο οικισμό. Η καθυστέρηση των ενεργειών της μετεγκατάστασης σχετικά με τις νομικές διαδικασίες και έπειτα τα έργα υποδομής που εν έτει 2022 εκκρεμούν, οδήγησε στη διάσπαση της συλλογικής δράσης των Ποντοκωμιτών. Κάθε νοικοκυριό ενήργησε σύμφωνα με το

οικογενειακό του συμφέρον. Οι παράγοντες που οδήγησαν σε αυτή τη στροφή συνδέονται με την έγκαιρη επένδυση των χρηματικών αποζημιώσεων, την αδυναμία λόγω ηλικίας ή άλλων παραγόντων για την ανέγερση νέου οικοδομήματος, την ανάγκη άμεσης μετακίνησης οικογενειών με ανήλικα μέλη λόγω εκπαιδευτικών αναγκών και άλλες παραμέτρους, όπως περιγράφονται από τους ερωτηθέντες και τις ερωτηθείσες. Μέσα από τα λεγόμενά τους αναδεικνύονται οι ερμηνείες τους σχετικά με τα κίνητρα αυτής της ρήξης που σημειώθηκε ως προς τον τύπο της μετεγκατάστασης:

«Είχε ισχυρή κοινότητα και είχε τη σφραγίδα της από την κοινωνία. Έχει διασπαστεί η κοινωνία, αυτό είναι το κακό και αυτό είναι το άσχημο. Ότι άρχισε να φεύγει ο κόσμος και να μένει το μισό χωριό. Δε μπορείς να πεις τίποτα για τον καθένα και καλά έκανε.» (Μ.Μ.)

«Ναι, εκεί στη γειτονιά μου, απέναντι σχεδόν από εμένα, τον προηγούμενο Σεπτέμβριο ξήλωσε τις πόρτες, τα κουφώματα, για να πάρει τι; Όταν έχεις πάρει 250.000, τα πουλάς για 1 χιλιάτικο; Αυτή είναι η ανάγκη σου; Γιατί να είμαι υποχρεωμένος εγώ να βλέπω αυτό το πράγμα; και να βλέπω τα ερείπια; Γιατί; Γιατί να είμαι υποχρεωμένος εγώ να βλέπω τα ερείπια;» (Β.Μ.)

«Οι καιροί είναι δύσκολοι και φοβάται ο κόσμος, σου λέει τόσα πράγματα γίνονται, φοβάται για τα χρήματα, είναι τα capital controls, ήτανε χίλια-δύο. Πολλοί αγорάσανε, άλλοι Θεσσαλονίκη, άλλοι Πτολεμαΐδα, άλλοι Κοζάνη, έχει φύγει ο κόσμος και εμείς οι τελευταίοι που περιμένουμε να χτίσουμε, τώρα με τις τιμές που πήγανε στα ύψη, κάπου και εμείς φοβόμαστε, είμαστε κουμπωμένοι, δεν ξέρουμε τι να κάνουμε, υπάρχει αβεβαιότητα ως προς αυτό το κομμάτι. Και δεν είναι ευθύνη δική μας.» (Γ.Π.)

Ανταγωνιστικά ως προς τη συλλογική μετεγκατάσταση λειτούργησε και η επένδυση του οικογενειακού κεφαλαίου προς όφελος των «παιδιών» σύμφωνα με τη γονεϊκή πολιτισμική εγχώρια συνήθεια, οι γονείς να μεριμνούν για τη μεταγαμήλια κατοικία των «παιδιών» τους:

«Έχω 3 κορίτσια [σ.σ. κόρες]. Το ένα ήδη το πήρα ένα διαμέρισμα στη Θεσσαλονίκη, μπορεί να μείνει στη Θεσσαλονίκη, το άλλο μπορεί να μείνει στην Αθήνα και ούτω κάθε εξής. Κοιτάω δηλαδή να μη ξοδέψω εκεί τα λεφτά μου, γιατί δεν πήρα και πολλά λεφτά εγώ προσωπικά, δεν είχα πολύ κλήρο και κοιτάω αυτά τα λεφτά να τα δώσω στα παιδιά μου. Και εγώ να κοιτάζω να μείνω σε ένα κτήμα εκεί κοντά κάπου ή σε ένα μέρος εδώ στην περιοχή, σε ένα κτήμα να φτιάξω ένα μικρό σπίτι 50-60 τ.μ. με τις κοτούλες μου και αυτά που σου ανέφερα, να συνεχίσω να ζω έτσι...» (Ι.Π.)

«Αυτό με πονάει, ότι άδειασε το χωριό τόσο γρήγορα. Ενώ στην αρχή το αγαπούσαν, το πονούσαν, μόλις πήρανε το χρήμα, όλοι φύγανε.» (Β.Α.)

«Οι περισσότεροι που φύγανε είναι νύφες, νύφες και γαμπροί, κατάλαβες; Αυτούς δεν τους σήκωνε το κλίμα εδώ πέρα, γιατί δεν ήταν από εδώ και σηκωθήκανε και φύγανε. Εμείς που είμαστε κανονικοί Ποντοκομίτες και εγώ και ο άντρας μου, το αγαπάμε και το πονάμε.» (Β.Α.)

«Πολλοί έχουνε φύγει... κοίταζε να σου πω, για αυτούς που η μετεγκατάσταση ήταν καλή, αυτοί που πήραν το χρήμα να το πω έτσι, είναι αυτοί που είχανε, ήτανε χρόνια φευγάτοι. Αυτοί οι άνθρωποι χρόνια, άλλοι στο εξωτερικό, άλλοι μέσα στην Ελλάδα, απλώς είχανε εδώ χωράφια, την περιουσία τους. Σε αυτούς ήρθε ωραία η μετεγκατάσταση. Εμείς που ήμασταν όλα τα χρόνια εδώ, δε μας ήρθε καθόλου ωραία.» (Β.Α.)

«Αυτοί που έφυγαν, έφυγαν γιατί είπαν τα καύσιμα, η πρόφαση τα καύσιμα, η πρόφαση ότι για την τηλεθέρμανση. Γιατί οικονομικά δύσκολα με ξύλα, με πετρέλαιο. Οι άλλοι φύγανε για τις δραστηριότητες των παιδιών τους, οι άλλοι φύγανε γρήγορα να κοιτάζουμε να βρούνε, να αποκαταστήσουν το σπίτι τους, να κάνουν το σπίτι τους, σου λέει: «να κρατάμε τα λεφτά στην τράπεζα;». Δεν ξέρω. Κι αυτοί που μείνανε, περιμένουν και αυτοί να δουν τι θα γίνει με το χωριό, οι περισσότεροι, να δουν αν γίνεται χωριό, να αρχινάνε και αυτοί να κάνουν κάτι, αν δε γίνεται χωριό, να κοιτάζουν που θα πάνε.» (B.A.)

«Ο κόσμος που έχει φύγει, που αφήσανε το χωριό έτσι, που βιαστήκανε να φύγουνε δήθεν για τη θέρμανση. Αυτό με πονάει πάρα πολύ. Και πολλοί που έχουν φύγει, έχουν μετανιώσει. Αυτό με πονάει, φύγανε πολλοί γρήγορα. Με το που πήραν τα χρήματα, φύγαν. Αυτό με πονάει.» (B.A.)

«Σαν να χάνετε η γη κάτω από τα πόδια σου. Να βλέπεις τώρα να φεύγουν, να ερημώνει, να περπατάς να πεις εδώ κοντά, γιατί σε ένα χωριό γνωριζόμαστε οι πάντες, να λες τώρα ήτανε η τάδε, ο τάδε μέσα, πού είναι. Δηλαδή, σκορπιστήκαμε και όταν συναντιόμαστε κάπου αλλού, αγκαλιαζόμαστε. Λες τώρα γιατί; Κι αυτοί δε θέλανε, αλλά φύγανε για τους λόγους τους, ίσως... για τους δικούς τους λόγους ο καθένας.» (B.A.)

iii. Η βιωμένη οριακότητα της κοινωνικής αποσάθρωσης

Οι ερωτηθέντες και οι ερωτηθείσες που παραμένουν στον οικισμό της Ποντοκόμης που τελεί υπό μετεγκατάσταση τα τελευταία 14 χρόνια, βιώνουν στην καθημερινότητά τους την κοινωνική αποσάθρωση και την ερήμωση του οικισμού τους. Αναπολούν τη ζωηρή κοινωνική ζωή του πάλαι ποτέ οικισμού των 1300 κατοίκων, ενώ βιώνουν το κλείσιμο επιχειρήσεων και την ερήμωση γειτονιών και κατοικιών:

«Ναι, αυτό που λέγαμε νωρίτερα, ότι η κοινωνία δε θέλει να αποχωριστεί αυτό το χωριό. Όσο κι αν μας πληγώνει αυτή η μετεγκατάσταση, δε θέλει να το αποχωριστεί. Το χειμώνα η κοινωνία της Ποντοκόμης μένει περίπου στα 400-500 άτομα εδώ. Το καλοκαίρι όμως η κοινωνία γεμίζει πάλι και φτάνει τον αριθμό περίπου στους 800 κατοίκους. Διπλασιάζεται. Δεν είναι τυχαίο, δεν είναι τυχαίο. Ο κόσμος αγαπάει αυτή την κοινωνία και θέλει να επιστρέψει πίσω, αλλά με αυτά που συμβαίνουν υπάρχει ένα μεγάλο ερωτηματικό και μια μεγάλη αβεβαιότητα.»

«Αυτή τη στιγμή είμαστε σε μια αβεβαιότητα. Ήδη στα οικόπεδα που δόθηκαν γίνονται κάποιες εργασίες εκεί υποδομές, οι οποίες θα αργήσουν να τελειώσουν και είμαστε μετέωροι κατά κάποιον τρόπο. Βέβαια, τα χρήματα από την απαλλοτρίωση τα έχουμε πάρει. Κάποιοι έχουν φύγει ήδη από το χωριό. Από 1200, 1300 που ήμασταν κάτοικοι, μείναμε γύρω στους 450. Είμαστε σε μια κατάσταση αμφισβήτησης. Δεν ξέρουμε ακόμα πώς και τι θα κάνουμε.»

«Κάποιοι φύγανε και έχουν τακτοποιηθεί στις διάφορες πόλεις – Θεσσαλονίκη, Κοζάνη, Πτολεμαΐδα, Βέροια, Αθήνα – αυτοί ήταν μόνιμοι κάτοικοι εκεί, οπότε έχουν εγκαταλείψει τελείως τα οικήματά τους. Εγώ προσωπικά θα μείνω έως ότου σηκωθεί το χωριό. Είναι δύσκολο. Είμαι και σε μια ηλικία που πραγματικά δε μπορώ να χτίσω από την αρχή, οπότε θα είμαι πιστεύω από τους τελευταίους που θα φύγουν από το χωριό.»

«Έχει ερημώσει η γειτονιά μου, πέθαναν 3 στη γειτονιά τώρα τελευταία, πέθανε και η μάνα μου σε μεγάλη ηλικία, 90+ και τώρα είμαστε 3 άτομα. 3 οικογένειες.»

«Προσωπικά, έχω κάνει προσωπική εργασία, αν έρθετε στο σπίτι, ακριβώς το δίπλα οικόπεδο, το οποίο είναι γωνιακό και ήταν γεμάτο αγριόχορτα 900 τ.μ. με τη μηχανή βενζινοκίνητη που έχω χλωροκοπτική. Το έχω κάνει πράσινο, για να βγαίνω έξω και να βλέπω πράσινο και όχι αγριάδες κ.λπ. Να κάνω προσωπική εργασία όπως κάναμε, να καθαρίζουμε το χώρο της κοινότητας όλο τον περιβάλλοντα χώρο, να κόβουμε το γκαζόν και να κλαδεύουμε τα λουλούδια. Να ποτίζεται το γήπεδο που είναι πράσινο, δηλαδή και φυσικά βάλουμε νέα παιδιά που είναι 30-40 χρονών, τα οποία ακούνε τις προτάσεις μας των μεγαλύτερων, την εμπειρία που είχαμε και φυσικά παίρνοντας και δικές τους πρωτοβουλίες, φροντίζουν να καθαρίζουν τα δέντρα αυτά που βγαίνουν στο δρόμο δηλαδή, κάποια που έχουνε φυτευτεί στην ασφαλτο δηλαδή. Έχω ένα λουλούδι το οποίο είναι στην ασφαλτο, το οποίο κρατούσε πάρα πολύ, σε αυτόν εδώ τον δρόμο.»

«Προσπαθούμε να διατηρήσουμε όσο γίνεται σε γενικό πλαίσιο, όχι μόνο στα σπίτια, όσοι δε μένουνε στα σπίτια, για εμένα θα έπρεπε να έρθουν να κάνουν τα σπίτια τους να τα διορθώσουν να μην έχει αγριάδες, να μη βλέπω εγώ ερείπια απέναντι στην καφετέρια. Είναι σαν να είναι, σαν να σε βάλανε σε ένα μέρος απομονωμένο.»

«... τα πρώτα συναισθήματα ήταν όταν πήραμε τα πρώτα λεφτά. Εκεί καταλάβαμε ότι ναι, γίνεται η μετεγκατάσταση, και όντως για κάποιους έχει γίνει. Έχουνε φύγει Κοζάνη, Πτολεμαΐδα και σε κάποιες άλλες περιοχές της Ελλάδας, αυτοί έχουν ήδη κάνει τη μετεγκατάστασή τους. Τώρα εδώ στο χωριό, το χειμώνα που πέρασε, ζούσαμε 427 άτομα από τα 1000 και βάλε που είμαστε. Δηλαδή, μείναμε το 1/3. Για εμάς, και για εμάς θα συμβεί αυτή η μετεγκατάσταση, αλλά για το πότε, εγώ θα έλεγα να μη συμβεί ποτέ, έτσι θα έλεγα και δεν έχω συναισθήματα ακόμη γιατί είμαι πολύ μπερδεμένος. Οπότε ξέρεις τι γίνεται; Αντί να φορτώνω τον εαυτό μου με συναισθήματα και με προβληματισμούς και τα λοιπά, λέω, ασάφεια αυτή; Άσε το στην ασάφειά του και εσύ και μη σκοτίζεσαι και ό,τι έρθει, θα το αντιμετωπίσουμε εκείνη τη στιγμή. Πάντα προετοιμασμένοι βέβαια. Το ό,τι έρθει, τι θα πει; Το φέρνεις. Προετοιμαζόμαστε και ψυχολογικά, το πρώτο χαστούκι το φάγαμε τότε, στη διαδρομή όμως σιγά-σιγά αρχίζεις και προσαρμόζεσαι. Προετοιμάζεσαι για οτιδήποτε συμβεί και περιμένουμε. Τι να κάνουμε. Δεν υπάρχει άλλη λύση.»

«Η ιστορία της εδώ όπως είμαστε τώρα θα συνεχιστεί με φθίνουσα πορεία. Δηλαδή, για να κρατήσεις και να μιλήσουνε για την ιστορία σου, θα πρέπει και να έχεις κόσμο. Δε μπορεί αυτοί που υπήρξαν κάποτε και υπήρξαν προβληματισμοί σχετικά με την ιστορία, με τον τόπο και την ανάδειξη της ιστορίας, δε μπορεί όταν έχει διασπαστεί, έχει φύγει ο κόσμος. Αυτοί που μένουν πίσω, θέλουν να μαζέψουν τα συντρίμμια, αλλά είναι πολύ δύσκολο. Δηλαδή, εάν από τα 427 άτομα τον επόμενο χειμώνα μείνουν 300 καταλαβαίνεις είναι πολύ πιο δύσκολο να κάνεις κάτι, να διατηρείς. Εντάξει, προσπαθούμε με τις συζητήσεις μας, με τις επαφές μας, αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Το να διατηρήσεις την ιστορία ενός τόπου θέλει πολύ δουλειά, θέλει ανθρώπους να ασχοληθούν, να την αναδείξουν. Ποιος θα αναδείξει, τι θα αναδείξει;»

«Και χαθήκαμε, αρχίζουμε και χανόμαστε, φαίνεται ότι θα χάσουμε την ταυτότητά μας στο τέλος, αυτό φοβάμαι. Αυτό φοβάμαι εγώ πολύ, ότι θα χάσουμε την κοινωνική μας συνοχή, όλα αυτά θα χαθούν μου φαίνεται.»

« (...) για να μην το παρατήσουμε, να ερημώσει. Αφού πηγαίνανε και καθαρίζανε πέρυσι τις αυλές των σπιτιών που είναι αφημένες. Για να μην είναι άσχημη η εικόνα.» (Α.Κ.)

iv. Η διαδοχή της κοινωνικής αποσάθρωσης στον νέο οικισμό

Η συνθήκη που έχει δημιουργηθεί με την τρέχουσα εκκρεμή κατάσταση του νέου οικισμού και τον προσανατολισμό των επενδυτικών κεφαλαίων σε διαφορετικούς τόπους κατοίκησης, φανερώνει πως ο νέος οικισμός της Ποντοκόμης δεν θα έχει ούτε τις πληθυσμιακές αναλογίες του τέως οικισμού, ούτε τα κοινωνικά του χαρακτηριστικά:

«Είναι ελάχιστα τα άτομα και επειδή είναι περιμετρικά το χωριό, η απόσταση από τη μια άκρη στην άλλη είναι 3,5 χιλιόμετρα. Και έτσι το ένα σπίτι εδώ το άλλο εκεί, φαντάσου, πόσο απομονωμένοι θα είμαστε και όσο περνάνε και τα χρόνια.» (B.M.)

«Αναγκαστήκανε πολλοί να φύγουνε από το χωριό και πήρανε διαμερίσματα και ξοδέψανε ένα πολύ μεγάλο μερίδιο από τα λεφτά τους και νομίζω, αν είχανε, όπως στη δική μου περίπτωση που υπάρχει άλλος λόγος, αν είχανε, αν ήτανε να φτιαχτεί ένα 50% των σπιτιών εκεί, νομίζω θα πέσει πολύ το ποσοστό. Γιατί είναι, έχουμε και το παράδειγμα του Νέου Κλείτους, μεγάλη καθυστέρηση. Οπότε ο άλλος τι να κάνει; Πρέπει κάπου αυτός να μείνει και ο λόγος που οι περισσότεροι πήρανε διαμερίσματα είναι αυτός, να πάμε κάπου να μείνουμε, ενώ αν ήτανε έτοιμα, δε θα γινόntonταν, θα φτιαχόνταν το χωριό.» (I.Π.)

«Ούτε για να χτίσω κάτι στο καινούριο χωριό, γιατί δύσκολο να γίνει η Νέα Ποντοκόμη. Θα πάω σε ένα χωριό γύρω από την Κοζάνη. Αν χρειαστεί να φύγω, αλλά μέχρι τελικής πτώσης εδώ. Δε φεύγω. Είμαστε καλά. Η παρέα έχει μείνει και είμαστε καλά.» (M.M.θ.)

«Από γνωστούς μου που ξέρω από άλλα χωριά που έχουνε και αυτοί το ίδιο με τη μετεγκατάσταση, τα νέα τους χωριά, που κάνανε χωριά, δεν το θεωρούν δικό τους χωριό. Χωριό είναι το παλιό μας, ας πούμε από τη Χαραυγή: «Εγώ – μου λέει – δεν την νοιώθω χωριό μου τη Νέα Χαραυγή, γιατί όλες μου οι αναμνήσεις είναι στην παλιά τη Χαραυγή». (...) Επίσης, τα ίδια κι εγώ. Αυτός θα έφευγε όταν θα πήγαινε φαντάρος, τώρα εγώ είμαι 51 χρονών έτσι; Εντάξει.» (B.A.)

v. Τα υπό διάρρηξη άτυπα κοινωνικά δίκτυα και η νοσταλγική αναφορά σε αυτά

«Μπορεί να μην είχαμε να φάμε στο σπίτι, αλλά ποτέ δεν έμενες νηστικός. Τι εννοώ με αυτό. Θα πήγαινες στο μπαζέ του γείτονα, θα έκοβες ένα κρεμμυδάκι, θα έκοβες μια ντοματούλα, γιατί δεν έβρισκες τους γονείς σου στο σπίτι κάθε μέρα, γιατί οι γονείς έλειπαν από το πρωί, έφευγαν ξημερώματα και γύριζαν όταν νύχτωνε το βράδυ. Η μητέρα μας μαγειρεύε το βράδυ για την επόμενη μέρα, αν είχε να μαγειρέψει ή θα την περιμέναμε να φάμε. Οπότε εγώ εκείνη την περίοδο την καλοκαιρινή που δεν είχαμε σχολείο και ο κόσμος ήταν έξω για τις δουλειές του, θα έβρισκες ένα ζερό κομμάτι ψωμί, θα το έβρεχες με λίγο νερό, θα έριχνες ζάχαρη και θα έγλειφες τη ζάχαρη για να χορτάσεις. Αυτά πιθανόν να ακούγονται σαν παραμύθι, αλλά ήταν η πραγματικότητα.» (Γ.Μ.)

«Αλλά οι δεσμοί με την Ποντοκόμη ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι, όσοι ήμασταν στην πόλη της Θεσσαλονίκης και σπουδάσαμε από το χωριό, είχαμε μια παρέα, είχαμε 2 στέκια και κάναμε παρέα. Συγχωριανοί. Δηλαδή, κάναμε παρέα με κάποιους συμμαθητές μας που ήταν από την γύρω περιοχή. Είχαμε, ήμασταν πάρα πολύ δεμένοι και το στοιχείο των Ποντοκομιτών παρέμεινε και στην πόλη που αργότερα δημιουργήθηκε Σύνδεσμος Ποντοκομιτών Θεσσαλονίκης» (Γ.Μ.)

«Φοβερά υποστηρικτική, να σου πω ότι τη δεκαετία του '60 οι πατεράδες μας οι περισσότεροι δουλεύανε στα νταμάρια, βγάζανε πέτρες, στα λατομεία ή είχαμε

κάποια χωράφια - μη νομίζεις κανένα μεγάλο κλήρο, ίσα-ίσα για να βγάλουμε 2-3 τσουβάλια αλεύρια για να έχουμε το χειμώνα αλεύρι να περάσουμε – και οι γυναίκες του χωριού ασχολούνταν με την καπνοκαλλιέργεια. Όλες οι οικογένειες. Όπου είχε σκιά. Οπότε τι κάνανε; Ποιο ήταν το πιο μεγάλο υπόστεγο που είχε σκιά; Φερειπείν του Γιώργου, όπως σπάγανε καπνό, φέρνανε στο υπόστεγο του Γιώργου τα καπνά τους και καθόντουσαν όλες μαζί και περνούσανε τα καπνά, λέγοντας τις ιστορίες οι μεγαλύτεροι, τα παιδιά φυσικά περνώντας τον καπνό κάνανε και καμία αταξία, ένα ραδιόφωνο, ένα τρανζιστοράκι, γιατί τότε η μεγαλύτερη ηλεκτρική συσκευή που λειτουργούσε με μπαταρίες ήταν το ραδιοφωνάκι, για να ακούμε το «πικρή, πικρή μου αγάπη» οι γιαγιάδες, οι παπούδες κι οι μαμάδες εκεί. Αρωγή δηλαδή, συμπαράσταση. Έλειπαν από την οικογένεια 2 πατάτες για το φαγητό, πήγαινα στη γειτόνισσα, πολλές φορές δε ρωτούσαμε, ξέραμε που ήταν οι πατάτες και τις παίρναμε. Μετά ερχόταν η γειτόνισσα για να πάρει ζάχαρη. Να φανταστείς ότι κλειδαριά στο σπίτι δεν υπήρχε, δεν κλείναμε τις εξώπορτες, υπήρχε τόση εμπιστοσύνη, τόση αλληλεγγύη που αισθανόσουν πάντα ασφαλείς.» (Γ.Μ.)

«Εδώ το χωριό, η ζωή, ήταν 24/24. Τα καφενεία δεν κλείνανε, γιατί είχε κόσμο, βγαίνανε έξω όλοι, υπήρχαν παρέες. Τώρα καθημερινά είμαστε τα ίδια άτομα, στις ίδιες θέσεις και λέμε τα ίδια λόγια. Έχεις διαπιστώσει χθες που καθόμασταν και σήμερα που καθόμαστε. Τώρα μην κοιτάς, είναι Κυριακή, έχουν έρθει κάποιες γυναίκες μετά την εκκλησία και κάποιοι που μένουν Πτολεμαΐδα, Κοζάνη και έρχονται τα ΣΚ, τις καθημερινές είμαστε τα ίδια άτομα, στις ίδιες θέσεις. Αυτό δεν υπήρχε παλιά. Υπήρχε επιλογή. (..) Όχι, τότε δεν υπήρχε βαριέμαι, καθόσουν. Έτσι, ήταν τα χρόνια εκείνα. Τώρα υπάρχει πρόβλημα, γιατί χάσαμε τις παρέες μας, χάσαμε τους κολλητούς μας. Γιατί, εμείς σαν χωριό είμαστε πολύ δεμένο. Υπήρχε αλληλοστήριξη, εντάξει, χώρια τα θεματάκια μας που όλες οι κοινωνίες τα έχουν, ήμασταν πολύ δυναμικό χωριό και θεωρώ ότι όσο θα ζούμε εμείς, έτσι θα είμαστε.» (Γ.Μ.)

«Ναι, χάνεται, χάνεται, τώρα πηγαίνουμε σε καφενεία στην Κοζάνη όλοι μαζί, πηγαίνουμε, είναι ένα κοινό καφέ που πηγαίνει όλη η Ποντοκώμη. (...) Προσπαθούμε κάπου να βρισκόμαστε, να έχουμε κάποιο κοινό σημείο αναφοράς. Δεν έχει κάποιος δικός μας κάποιο καφενείο ή κάτι, αλλά εκεί υπάρχει το καφενείο που μαζεύονται αρκετοί Ποντοκωμίτες.» (Γ.Π.)

«Πώς θα αποκατασταθεί αυτό που χάνεις, που είναι ο κοινωνικός σου ιστός, δεν είναι μόνο η αξία του σπιτιού. Σε διαλύει, σε διώχνει από εκεί που γεννήθηκες και μεγάλωσες. Κάποιοι είναι 70 χρονών, 80, μείνανε εδώ, μεγάλωσαν. Δυσκολεύονται πάρα πολύ και όσοι φεύγουν, κάτι νοιώθουν μετά, δυσκολεύονται πολύ σε αυτό το κομμάτι.» (Γ.Π.)

«Νομίζω ότι θα συναντιόμαστε πιο πολύ. Θα κάνουμε κάτι να συναντιόμαστε οι Ποντοκωμίτες δηλαδή. Κι ας είναι ο ένας στη μια άκρη και ο άλλος στην άλλη. Νομίζω δηλαδή ήδη έχουμε μια επικοινωνία: «εσύ που πήρες σπίτι;», «εκεί», «εσύ που κοντά πήρες σπίτι;», «εκεί», «εντάξει, μη στεναχωριέσαι, θα συναντιόμαστε». Θα κανονίζουμε να συναντιόμαστε, να πίνουμε καφέ, να μη χάσουμε τις επαφές με τους χωριανούς. Δε θα το ήθελα.» (Α.Κ.)

4.6 Ο Κίνδυνος της Περιθωριοποίησης

Στη συγκεκριμένη παράμετρο δεν αναδείχθηκε η οικονομική επισφάλεια των ερωτωμένων και αυτό είναι εύλογο λόγω της ηλικιακής ομάδας και των επαγγελματικών τους

χαρακτηριστικών. Το σύνολο των ερωτωμένων είτε είχε συνταξιοδοτηθεί είτε είχε μόνιμη σχέση εργασίας. Συνεπώς, η μετατροπή της περιουσίας σε χρηματική αποζημίωση δημιούργησε ένα επενδυτικό κεφάλαιο, το οποίο δεν διέρρηξε την οικονομική ασφάλεια των συγκεκριμένων νοικοκυριών. Ο παράγοντας περιθωριοποίησης που εντοπίστηκε στους ερωτώμενους και τις ερωτώμενες αφορούσε την προχωρημένη ηλικιακή κατηγορία στην οποία ανήκουν εκείνοι ή οι γονείς τους και τις ανησυχίες που εγείρονται σχετικά με την απώλεια των κοινωνικών δικτύων σε αυτήν την ηλικία και την ανασφάλεια ως προς τη δημιουργία νέων:

«(..) και να κάνεις μια καινούρια οικογένεια και μάλιστα όπως εγώ, σε αυτή την ηλικία, που πλησιάζω τα 70 έτη. Είναι πολύ δύσκολο, είναι πολύ δύσκολο, πρέπει να βρεις ανθρώπους που να ταιριάζεις, να μη σε πληγώσουν, γιατί η ζωή είναι μικρή, γιατί αν συνδιαλαχτείς με κάποιους που δε σκέφτονται όπως σκέφτεσαι εσύ και θα αρχίσουν να σε πληγώνουν, είτε να μην ταιριάζεις, εδώ η κοινωνία είναι στάνταρ, ξέρεις, κάνω παρέα με αυτόν και δε θα με πληγώσει, δεν θα τον πληγώσω, Έτσι, έτσι, είναι δύσκολα, είναι δύσκολα. Για τη νεολαία μας ίσως να μην τους φαίνεται τόσο δύσκολο, αλλά για εμάς είναι δύσκολο.» (M.M.)

«Όλα αυτά είναι στον αέρα με μια τεράστια αβεβαιότητα και ένα μεγάλο ερωτηματικό του τι θα προκύψει στο μέλλον. Θα μας αφήσουμε να ζούμε στα σπίτια; Θα μας ζητήσουν ενοίκιο; Θα μας πουν φύγετε γιατί είναι δικά μας; Γιατί έτσι, είναι δικά τους. Φύγετε. Δεν ξέρουμε τι θα γίνει. Είμαστε με ένα μεγάλο ερωτηματικό. Τουλάχιστον η δικιά μας γενιά.» (M.M.)

«Στην αρχή δεν το πιστέψαμε, νομίζαμε πως είναι μόνο στα λόγια μας φαινόταν απίστευτο. Όταν αρχίσαμε να μπαίνουμε στο κλίμα, πονούσε πολύ. Πώς να φύγουμε; Άντε εμείς πάλι, η ηλικία μας, σκεφτόμουν τους γονείς μου. Τους γονείς μου που είναι πιο μεγάλοι σε ηλικία και έλεγα, πώς θα φύγουν αυτοί οι άνθρωποι; Έλεος δηλαδή! Σκεφτόμωνα τη μεγάλη ηλικία και έλεγα: «πώς θα τους μεταφέρεις αυτούς; Τι θα την πω εγώ τη μαμά μου και τον μπαμπά μου;» Πώς θα τους πάρουμε και θα φύγουμε; Δεν είναι δύσκολο; Και έλεγε και η μαμά μου σε μια δόση, σηκώθηκε και έλεγε: «Σούλα, πάμε να ψάξουμε σπίτι;» και λέω: «θα φύγετε;», «να όλοι κάτι παίρνουνε!», «καλά κάνουν! Αν τον πάρεις το μπαμπά και τον πας, πέθανε ο μπαμπάς!». Δεν είναι εύκολο να τους κουβαλήσεις, να τους πας σε άλλο τόπο.» (A.K.)

«Αυτό λέω, ότι θα αφήσω αυτό το σπίτι παλάτι, γιατί έχω μεγάλο σπίτι. Έχω τα ντουλάπια μου, που είναι μια γωνιά. Θα πάω σε ένα διαμέρισμα με 2 ντουλάπια; Το λιγότερο είναι αυτό πάλι. Η ψυχολογία μας! Η ψυχολογία μας. Να το βλέπεις δηλαδή... εδώ, γιατί δε μπορώ να φύγω από την περιοχή, στην Κοζάνη θα πάω, είναι το παιδί μου εκεί. Ο άλλος είναι στη Λάρισα, δεν θα πάω εκεί κάτω. Δηλαδή και να ξέρεις ότι 14 χλμ. Ήταν το σπίτι σου και εσύ βρέθηκες στα 70 σου χρόνια σε ένα διαμέρισμα κλεισμένη μέσα. Είναι πάρα πολύ δύσκολο. Σου λέω μόνο στη σκέψη ότι βοηθήθηκαν λίγο τα παιδιά, μόνο με εκείνο ηρεμείς. Και λες ότι «στις σημερινές δύσκολες εποχές, τα λεφτά που πήραμε – όχι ότι δε μας αδικήσανε, εντάξει – αλλά κάτι κάνουν τα παιδιά». Μόνο αυτό λίγο σε ηρεμεί. Και αυτό που ακούμε ότι δε θα φύγουμε και λέμε «και 5 χρόνια να μείνουμε ακόμα, εντάξει, θα γίνουμε 75 χρονών, ποιος ζει, ποιος πεθαίνει. Το πάμε έτσι πλέον. Το πάμε έτσι.» (M.M.θ.)

«Συγκινούμαι Ηρώ μου και θέλω να με συγχωρέσεις αλλά δεν είναι εύκολο για έναν άνθρωπο σαν εμένα ή κάποιους άλλους που είναι περίπου 70 ετών να ζήσει αυτή την 4η προσφυγιά, γιατί για εμάς είναι 4η προσφυγιά και είπα, δεν είναι το

παν τα χρήματα. Είναι τα συναισθήματα, ξέρεις πόσοι άνθρωποι έχουν πεθάνει ακούγοντας αυτή τη μετεγκατάσταση; Ζώντας εδώ πάνω από 80 και 90 χρόνια; Γιατί ο άνθρωπος αυτός όταν πήγαινε το βράδυ και κοιμότανε, δεν κοιμότανε ήρεμος. Αυτά σκεφτότανε. Και άβυσσος η ψυχή του ανθρώπου. Και δεν είναι εύκολο για έναν άνθρωπο σήμερα 80 χρονών να του πεις ξεριζώσου από την κοινωνία του και πήγαινε όπου θέλεις.» (Μ.Μ.)

«Να το δούμε και διαφορετικά, εγώ δε σκέφτομαι που θα μείνω, σκέφτομαι που θα πεθάνω, θα το δούμε έτσι. Δηλαδή, εγώ είμαι 50, άμα μπορούμε σε μια διαδικασία, βάλει και 2-3 χρόνια να εγκατασταθώ, πόσα χρόνια ακόμα; 15-20; Διαλέγεις το μέρος που θα πεθάνεις.» (Ι.Π.)

«Μα, όταν κάτι ξεκινάει από την οικογένεια, πάει στο γενικότερο σιγά-σιγά για την κοινωνία, γιατί εμείς ζήσαμε εδώ σε αυτήν την κοινωνία, μεγαλώσαμε, συναλλασσόμαστε κάθε μέρα με τους ανθρώπους που είναι στην κοινωνία αυτή και είναι δύσκολο αυτή την κοινωνία να την αποχωριστείς και να κάνεις μια καινούρια οικογένεια και μάλιστα όπως εγώ, σε αυτή την ηλικία, που πλησιάζω τα 70 έτη. Είναι πολύ δύσκολο, είναι πολύ δύσκολο, πρέπει να βρεις ανθρώπους που να ταιριάζεις, να μη σε πληγώσουν, γιατί η ζωή είναι μικρή, γιατί αν συνδιαλαχείς με κάποιους που δε σκέφτονται όπως σκέφτεσαι εσύ και θα αρχίσουν να σε πληγώνουν, είτε να μην ταιριάζεις, εδώ η κοινωνία είναι στάνταρ, ξέρεις, κάνω παρέα με αυτόν και δε θα με πληγώσει, δεν θα τον πληγώσω, Έτσι, έτσι, είναι δύσκολα, είναι δύσκολα. Για τη νεολαία μας ίσως να μην τους φαίνεται τόσο δύσκολο, αλλά για εμάς, είναι δύσκολο.» (Μ.Μ.)

«Μάλιστα, ναι, το μέλλον το δικό μου είναι μικροπρόθεσμο, είμαι 68 ετών, δεν υπάρχει τίποτα. Για εμένα το μέλλον είναι να περνάω καλά, να μπορώ να ζυπνάω το πρωί, να βλέπω τον ήλιο και να λέω σε ευχαριστώ Παναγιά μου που ζω και σήμερα. Η το βράδυ να λέω σε ευχαριστώ Θεέ μου πέρασα μια όμορφη μέρα σήμερα. Αυτή είναι η δική μου σκέψη, το τι θα γίνει, φυσικά, συμμετέχω στις αγωνίες όλων μας και όπου μπορώ και πρέπει να βοηθήσω, θα βοηθήσω, γιατί έχω παιδιά, δε μπορώ να είμαι αδιάφορος για την κοινωνία που ζω, αλλά σε ότι αφορά τον εαυτό μου μέχρι εδώ φτάνει. Ναι, είμαι δίπλα σε όλους, στηρίζω την προσπάθειά τους όταν είναι προς το συμφέρον τους και προς το συμφέρον της περιοχής και του τόπου.» (Γ.Μ.)

Επιπλέον, αναδεικνύεται ο περιθωριοποιητικός ρόλος της απώλειας της χωρικής αναφοράς του κοινωνικού δικτύου και της περιουσίας. Η χρηματική αποζημίωση της απολεσθείσας περιουσίας χωρίς τη μέριμνα αποκατάστασης όλων των παρακείμενων χαρακτηριστικών αυτής, όπως η ασφάλεια της καθημερινότητας, η ατομική ταυτότητα και το κοινωνικό δίκτυο εντείνει το αίσθημα της αβεβαιότητας και της απώλειας:

«Είναι πολύ σοβαρά θέματα αυτά, δηλαδή τα λες σε κάποιον και λέει: «τι λέει αυτός, τώρα πήρε, αποζημιώθηκε στα καλά καθούμενα...». Ρε συ, αποζημιώθηκα και έχω ένα μηδέν εγώ. Αυτή τη στιγμή δεν έχω τίποτα στο όνομά μου δεν έχω ένα χωράφι. Το μοναδικό που έχω είναι αυτό το οικόπεδο που πήρα στη Νέα Ποντοκόμη, και τι να το κάνω;» (Ι.Π.)

«Από γνωστούς μου που ξέρω από άλλα χωριά που έχουνε και αυτοί το ίδιο με τη μετεγκατάσταση, τα νέα τους χωριά, που κάνανε χωριά, δεν το θεωρούν δικό τους χωριό. Χωριό είναι το παλιό μας, ας πούμε από τη Χαραυγή: «Εγώ – μου λέει – δεν την νοιώθω χωριό μου τη Νέα Χαραυγή, γιατί όλες μου οι αναμνήσεις είναι στην παλιά τη Χαραυγή». (...) Επίσης, τα ίδια κι εγώ. Αυτός θα έφευγε όταν θα πήγαινε φαντάρος, τώρα εγώ είμαι 51 χρονών έτσι; Εντάξει.» (Β.Α.)

4.7 Το Πολιτισμικό Τραύμα της Προσφυγικής Εμπειρίας

Οι ερωτώμενοι μιλούν με τραυματικούς όρους και χρησιμοποιούν λέξεις ή περιφραστικές εκφράσεις που δημιουργούν την αναλογία της προσφυγικής εμπειρίας των προγόνων τους με τον παροντικό τους εκτοπισμό, όπως «προσφυγιά», «ξεριζωμός». Οι αφηγήσεις τους σχετικά με την απώλεια του «σπιτικού» τους, της υλικής και άυλης του υπόστασης, αναφέρονται μνημονικά στις αφηγήσεις των προγόνων τους σχετικά με τα «σπιτικά» που και εκείνοι άφησαν «πίσω». Άλλες φορές η αναλογία γίνεται έμμεσα και άλλες άμεσα. Όταν γίνεται άμεσα η αναλογία, οι ερωτώμενοι διαφοροποιούν τη δική τους «προσφυγιά» ως πολιτισμένη, καθώς οι ίδιοι αποζημιώθηκαν για αυτήν:

«Με πονάει η ψυχή μου όταν σκεφτόμαστε, βουρκώνω, ότι θα φύγω από το χωριό. Το βλέπω και πονάει η ψυχή μου. Πονάει η ψυχή μου που θα φύγω.» (Α.Κ.)

«Πέρα από τα λεφτά που πήραμε, δεν είναι τίποτα μπροστά στο ότι χάνω το χωριό μου και το σπίτι που μεγάλωσα, που έπαιζα με τους φίλους μου και ξαφνικά φύγετε.» (Β.Μ.)

«Με στεναχωρεί αυτό και λέω, ακόμη και τώρα λέω: μπράβο τους πως επιβίωσαν με τέτοιες δυσκολίες που πέρασαν, με φτώχιες, για να μας φέρουνε εμάς σε αυτό τον καλύτερο κόσμο σήμερα· και αυτός ο καλύτερος κόσμος, καταστρέφετε.» (Α.Κ.)

«Τότε δεν τη δίναμε σημασία την προσφυγιά, την ακούγαμε, αλλά δε τη δίναμε σημασία, αλλά τώρα που ήρθε να το κάνουμε και εμείς αυτό, να φύγουμε από την Ποντοκόμη και να πάμε στη Νέα Ποντοκόμη ή όπου είναι να πάει ο καθένας, καταλαβαίνω πόσο δύσκολο ήταν για εκείνους τους ανθρώπους εκείνα τα χρόνια, που αφήσανε τα σπίτια τους και ήρθανε με ό,τι υπάρχοντα υπήρχανε και κουβαλήσανε» (Β.Α.)

«Εμείς έχουμε τώρα άλλη προσφυγιά. Πιο πολιτισμένη είναι η δικιά μας. (...) Είναι η ιστορία που σε πονάει. Είναι ιστορία που σε πονάει.» (Β.Α.)

«Νομίζω ότι ζω το ίδιο όπως έχουν ζήσει οι παππούδες μας. Στα σημερινά δεδομένα και εμείς φεύγουμε από το χωριό μας και αυτό είναι σαν ένας ξεριζωμός.» (Β.Α.)

«Για εμένα δεν είναι καλή εμπειρία να σου το πω. Δε θα άλλαζα το... αυτές τις εικόνες, αυτά που έχω ζήσει με όλα τα χρυσά αυτού του κόσμου. Δε με ενδιαφέρουν τα χρήματα. Το χρήμα το θέλω να δουλέψω, να είμαστε γεροί όλοι, να βγάζουμε τα προς το ζην μας, αλλά δε θα ήθελα, δε θα ήθελα να μου ξεριζώσουν τη ζωή μου από μέσα μου.» (Β.Α.)

«Το 'νοιωθα, δηλαδή έβλεπα τον πεθερό μου που το 'λεγε, πονούσε για αυτό το πράγμα. Το ζήσαμε τώρα και εμείς. Τώρα κατάλαβα, τώρα κατάλαβα εγώ, εδώ 5-6 χρόνια που λέγανε για το χωριό... προσφυγιά, προσφυγιά. Τώρα βλέπω το γιό μου που μιλάει με το Γ. – και ο Γ. εδώ γεννήθηκε, δεν την έζησε την προσφυγιά – ο γιός μου που μένει Κοζάνη, λέει: «θα τη ζήσουμε την προσφυγιά;». Τώρα θεωρεί φεύγοντας από την Ποντοκόμη. Εντάξει δεν έχει καμία σχέση με την προσφυγιά που φύγανε και ήρθανε από εκεί. Αλλά πονάει πάρα πολύ. Πονάει πάρα πολύ. Αλλά δε πιστεύω να πονάει, όσα τραβήξαν οι δικοί μας.» (Μ.Μ.θ.)

«Φύγανε οι δικοί μας με τίποτα, με τις εικόνες, με δυο πράγματα, οι άλλοι αφήσανε τα παιδιά τους, τουλάχιστον εμείς επενδύουμε στα παιδιά μας, το παίρνουμε τώρα ότι και τα λεφτά που πήραμε, βοηθήσαμε τα παιδιά μας και λίγο ικανοποιήσαμε αυτό. Ο πόνος υπάρχει, ο πόνος υπάρχει. Αλλά λες ότι δεν είναι εκείνη η προσφυγιά που ζήσανε οι δικοί μας. Είναι πάλι, είναι προσφυγιά, αλλά όχι εκείνος ο πόνος που είχε ο πεθερός μου, που είχανε.» (Μ.Μ.θ.)

«Δε τη ξεχνάμε. Υπάρχει η Ποντοκόμη στη μνήμη μας. Δηλαδή, πιστεύω πως μέχρι να πεθάνουμε, θα έχουμε την Ποντοκόμη. Εντάξει, άμα φύγουμε, ακόμα χειρότερα, άμα μείνουμε, θα πούμε, μείναμε, ζήσαμε. Δηλαδή, θεωρώ φεύγοντας από εδώ, δε θα ζήσω καλά, όπου κι αν πάω. Το έχουμε αυτό και λέμε: «ζήσαμε εδώ» Είναι μεγάλη υπόθεση, το πονέσαμε το χωριό, εγώ το πόνεσα το χωριό.» (Μ.Μ.θ.)

«Εγώ ας πούμε τώρα πηγαίνω και βλέπω το σπίτι της πεθεράς της, που εγώ μαζί της μεγάλωσα. Δεν ήταν η μάνα μου εδώ, φώναζα, έτρεχε αμέσως. Δηλαδή, πού να τα ζούσα εγώ αυτά; Στην πόλη κάπου, πού να τα ζήσω αυτά; 19 χρόνια ήμουν στην πόλη, δεν τα είχα αυτά εγώ. Δεν άκουγα ούτε για την προσφυγιά, ούτε από που ήταν ο ένας, ούτε από που ήταν ο άλλος. Δεν τα είχα. Εδώ τα έζησα, εδώ. Και τώρα για αυτό θεωρώ πως αυτό είναι προσφυγιά για εμένα εδώ. Φεύγοντας είναι προσφυγιά. Χάνω κάτι.» (Μ.Μ.θ.)

«Αν ξεκινήσουμε και μιλήσουμε για προσφυγιά, οι δικοί μας άνθρωποι αυτή την προσφυγιά τη ζουν για 3η φορά. Μετεγκαταστάθηκαν μέσα σε αυτό που ζούσαν τότε, Τουρκία, μετεγκαταστάθηκαν μέσα στην Τουρκία, ήρθανε και στην Ελλάδα, με τόσες θυσίες, με τόσους διωγμούς, κακία από την πολιτεία για πολλά χρόνια μας αποκαλούσαν Τουρκούλια, δε μας αποκαλούσαν Έλληνες, και ενώ αυτοί οι άνθρωποι που ήρθαν ήταν πιο Έλληνες από αυτούς που ήταν εδώ.» (Μ.Μ.)

«Δε μπορώ να ξεχάσω τις ρίζες μου και όταν ξεριζώνεσαι από ένα μέρος, όπως γίνεται και τώρα με το χωριό μας, ξεριζώνεται και ένα μέρος της ψυχής σου, το οποίο με τα συναισθήματα είναι πολύ δύσκολο με λέξεις να νοιώσει ο άλλος τι ακριβώς θέλεις να του πεις πως νοιώθεις.» (Β.Μ.)

«Φυσικά δε μπορείς να τα θυμάσαι όλα, θυμάμαι όμως την έκφραση και τη νοσταλγία της όταν μιλούσε για την πατρίδα της. Γιατί όντως ο ξεριζωμός ήταν πολύ μεγάλος, να φανταστείς ότι ο πατέρας μου γεννήθηκε κατά την αποχώρησή τους από το Καρς στην Ελλάδα και γεννήθηκε στην Κομοτηνή. Οι δικοί μας είχανε φύγει με κάρα και άλογα και φορτώσανε τα υπάρχοντά τους. Φυσικά ζούσε κι ο παππούς μου, τον οποίο δε γνώρισα εγώ γιατί πέθανε 5 χρόνια πριν γεννηθώ εγώ. Η γιαγιά μου όμως στο βαθμό που ήθελε κάποια στιγμή τον πόνο της, που στα παιδιά της δε μπορούσε να το πει, γιατί τα παιδιά της ήτανε φορτωμένα, ήταν επηρεασμένα, είχαν ζήσει καταστάσεις, καμία φορά τη τσιγκλούσαμε εμείς τη γιαγιά, η γιαγιά είχε μάθει να μιλάει και ρωσικά, μας έλεγε ποιήματα και τραγουδάκια ρωσικά, στη ρωσική γλώσσα.» (Γ.Μ.)

«Όλα στη φαντασία είναι πολύ διαφορετικά, όταν μας μιλούσαν για τους τόπους που αφήσανε, όταν είδα τις φωτογραφίες, όντως οι τόποι ήτανε, υπήρχαν και σημεία στον Πόντο, φοβερά τοπία, φοβερές τοποθεσίες, εμάς τα χωριά μας ήτανε σε υψόμετρο έτσι, στα 2000 μέτρα, οπότε καταλαβαίνεις. Τίποτα άλλο από το αγελάδες. Και στο χωριό αυτό τώρα μόνο αγελάδες περπατάνε. Είναι οροπέδιο. Και το φανταζόμουνά όταν μου έλεγε η γιαγιά μέσα από την περιγραφή της ότι ένα σπίτι, γιατί όταν στο περιγράφει και έχει μέσα της τον πόθο να το θυμάται και το περιέγραφε τόσο γλυκά όλο και ωραία που φανταζόμουν ένα σπίτι, γιατί το δικό μας ήταν αυτό που ήταν, φανταζόμουν ένα παλάτι, τα δέντρα κ.λπ. Στο μυαλό και στη φαντασία. Και λες και αυτοί οι άνθρωποι ζούσαν εκεί ευτυχισμένοι. Παρότι κνηνημένοι, γιατί φύγανε από την Αργυρούπολη του

Πόντου και πήγανε στο Καρς, κάνανε έναν δεύτερο ξεριζωμό εκείνο το διάστημα και τώρα πάμε εμείς για τον τρίτο ξεριζωμό και δεν ξέρω πως θα πάει. Φυσικά, αν με ρωτάς για τα συναισθήματά μου, αν με ρωτούσες πριν από 3 χρόνια, όταν πρωτοξεκίνησε αυτή η διαδικασία και πληρώθηκαν οι πρώτοι άνθρωποι στις απαλλοτριώσεις τους, δεν ξέρω πως ήταν οι συγχωριανοί μου, εμένα να με έσφαζες, δεν έβγαζα αίμα. Έτσι αισθανόμουν, γιατί είμαι τόσο δεμένος με τον τόπο μου που δε θέλω να τον αποχωριστώ. Και θεωρώ ότι όπως είναι η κατάσταση, όταν κι αν θα φύγω, θα είμαι ο τελευταίος, έτσι αισθάνομαι.» (Γ.Μ.)

«Αποκλείεται μέχρι που έγιναν οι πρώτοι, πληρώθηκαν τα χρήματα από τη Δ.Ε.Η. το '16, μέχρι τότε δεν το πιστεύαμε ότι θα μας πουν φύγετε από εδώ, δεν το πιστεύαμε. Και ακόμα έτσι νοιώθουμε, μπορεί να μας πληρώσανε, αλλά λέμε, δε θα μας πειράζουν. Δε νομίζω όμως να ισχύει κάτι τέτοιο. Κάποια στιγμή αφού δεν ανήκουν σε εμάς πλέον, θα μας πουν: «φύγετε». Πρόσφυγες για άλλη μια φορά.» (Γ.Π.)

«Εν πάση περίπτωση είναι δύσκολο να βλέπεις κάτι που το έχτισες με κόπο, με ιδρώτα, με αγάπη, με μεράκι να το αφήσεις να κατεδαφιστεί. Είναι πάρα πολύ δύσκολο.» (Α.Α.)

«Έχει εδώ ανθρώπους νοικοκύρηδες που και από παλιά, από τους πατεράδες μας που μπόρεσαν να δημιουργήσουν από το τίποτε, υπάρχει μια συνέχεια σε αυτό και δε μπορείς να αφήσεις τον κήπο σου να χορταριάζει και τα λοιπά. Είναι κάτι που είτε το θες, είτε δεν το θες, μπαίνεις μέσα στην αυλή σου, στον κήπο, βλέπεις ένα χόρτο και θα το βγάλεις.» (Α.Α.)

«Φτάσαμε στη μετεγκατάσταση, που δεν υπήρχε πουθενά η μετεγκατάσταση. Ήταν ένα... ας το πω για εμάς, δεν περιμέναμε ποτέ ότι αυτή η κοινωνία της Ποντοκώμης με ένα πληθυσμό με την τελευταία απογραφή [2011] 1316 κατοίκους και με έναν σεισμό το 1995 που χτίστηκαν όλα τα σπίτια το 95% τα σπίτια στην Ποντοκώμη είναι καινούρια κατασκευής μετά το σεισμό. Δεν πιστεύαμε ότι μπορεί να προκύψει αυτή η μετεγκατάσταση κι όμως προέκυψε. Μας πόνεσε όταν στο άκουσμα αυτής της λογικής ότι θα μετεγκατασταθεί το χωριό μας πόνεσε και πληγωθήκαμε.» (Μ.Μ.)

«Κοίταξε, αυτοί που φύγανε, το μυαλό τους είναι εδώ. Βλέπεις, φεύγουν το χειμώνα και τώρα που καλοκαιρίασε ο καιρός, έρχονται στα σπίτια τους. Είναι δύσκολο πράγμα. Κάτι που έχτισες με ιδρώτα να το εγκαταλείψεις. Ήδη τα σπίτια των περισσότερων από αυτούς που έχουνε φύγει, έχουν χορταριάσει, έχουν από τον καιρό έχουν χαλάσει κάποια σημεία. Έρχεσαι και το βλέπεις και σφίγγει η καρδιά σου.» (Α.Α.)

Ως προς τη διαχείριση του τραύματος, οι κάτοικοι σκέφτονται τη συνέχιση της κοινότητάς τους μέσω της διατήρησης των Συλλόγων, οι οποίοι ανέκαθεν λειτουργούσαν ως κοινός τόπος αναφοράς της συλλογικής τους ταυτότητας, η οποία είναι μαθημένη στη λησμονιά του καταγωγικού τόπου:

«Κοίταξε, όσο θα υπάρχει η κοινότητα εντάξει θα είμαστε, λίγοι μένουν, αλλά σταθεροί, σκεφτόμαστε μέσα από το Σύλλογο, από τον Ποντιακό Σύλλογο. Ήδη τώρα το καλοκαίρι ετοιμάζουμε μια αρκετά σοβαρή εκδήλωση, όπου θα γίνουν και βραβεύσεις σε κάποιους ανθρώπους. Εκτιμώ ότι μέσα από τον Ποντιακό Σύλλογο θα μπορέσουμε να κρατήσουμε αυτό τον κοινωνικό ιστό, είτε είναι Θεσσαλονίκη, είτε είναι Κοζάνη, Πτολεμαΐδα, που είναι σχετικά κοντινές οι αποστάσεις. Μέσα από το Σύλλογο να μπορέσουμε να κρατήσουμε τις επαφές για να μη χαθούμε.» (Α.Α.)

«Πέρα από τη δουλειά, με τους Συλλόγους εδώ Πολιτιστικούς κ.λπ. για να αναδείξουμε την ιστορία του χωριού, τον πολιτισμό που φέρανε οι παππούδες μας από τον Πόντο και όλα αυτά. Αυτά όλα λοιπόν νομίζω πως για έναν άνθρωπο, ανάλογα με το πως σκέφτεται τη ζωή να τη ζήσει, εάν τον ικανοποιούν, συνεχίζει να κάνει αυτό που κάνει, και μένει εκεί που μένει, εάν δεν τον ικανοποιούν, προσπαθεί να απομακρυνθεί. Για εμάς δεν υπήρχε στο μυαλό η σκέψη απομακρύνομαι, για εμάς ήταν το πως θα είμαστε εδώ και μαζί όλη η παρέα, οι φίλοι, η οικογένεια.» (Γ.Μ.)

«Μια χαρά θα είμαι, μια χαρά βολεμένος, όπως πρέπει και χωρίς να έχει τον ίδιο κόσμο. Θα χαθούν οι παραστάσεις και οι μνήμες από εδώ – θα χαθούν – δεν χάνονται ποτέ, απλά δε θα τα βλέπουμε κάθε μέρα αυτά και κάπως θα υπάρχει στεναχώρια, θα είναι μόνο στο μυαλό. Νομίζω ότι όταν κλείσει εδώ, δε θα ξαναγυρίσω. Όταν θα φύγω, τέλος, δε θα έχει μετά πήγαινε-έλα, δεν έχει εδώ κοντά, χειρότερο είναι αυτό, πιο ψυχοφθόρο. Όταν θα πούμε φύγαμε, φύγαμε, δεν πρόκειται ξανά να... έτσι λέω τώρα, δεν ξέρω πως θα... Αυτή τη σκέψη κάνω, ότι δε θα ξαναγυρίσω.» (Γ.Π.)

«Ναι, χάνεται, χάνεται, τώρα πηγαίνουμε σε καφεενία στην Κοζάνη όλοι μαζί, πηγαίνουμε, είναι ένα κοινό καφέ που πηγαίνει όλη η Ποντοκόμη. (...) Προσπαθούμε κάπου να βρισκόμαστε, να έχουμε κάποιο κοινό σημείο αναφοράς. Δεν έχει κάποιος δικός μας κάποιο καφεενείο ή κάτι, αλλά εκεί υπάρχει το καφεενείο που μαζεύονται αρκετοί Ποντοκωμίτες.» (Γ.Π.)

Η εκμάθηση της ποντιακής διαλέκτου δεν ήταν γραμμικά διαγενεακή, καθώς οι πρόσφυγες πρώτης γενιάς απέφυγαν να τη μεταδώσουν για λόγους αφομοίωσης και λησμονιάς. Αυτή η πρακτική συνδέεται με την τραυματική διάσταση του προσφυγικού βιώματος. Η ποντιακή διάλεκτος αναβίωθηκε ύστερα από το ενδιαφέρον της τρίτης γενιάς προσφύγων, που ήταν πλέον σε θέση να προσεγγίσει το τραύμα από απόσταση με καταγωγικό και ταυτοτικό ενδιαφέρον.

«Εμείς δεν ξέρουμε τίποτε. Μεταξύ τους οι γονείς μας μιλούσαν ποντιακά, αλλά όταν απευθυνόντουσαν σε εμάς, μιλούσαν ελληνικά. Δε μας μιλούσαν ποτέ ποντιακά εμάς.» (Α.Κ.)

«Από τον παππού μου και τη γιαγιά μου συνέχεια, τον μπαμπά μου όταν μιλούσαν μεταξύ τους πάντα ποντιακά μιλούσαν. Εμένα δε μου μιλούσαν ποντιακά. Τα ξέρω πολύ καλά και τα μιλάω, αλλά από ακούσματα που είχαν που μιλούσαν μεταξύ τους ο παππούς και η γιαγιά, δε μου μιλούσαν, μου μιλούσαν ελληνικά» (Γ.Π.)

«Λέγανε κάποιες ιστορίες, αλλά όχι τίποτε το ιδιαίτερο, γιατί ήθελαν οι άνθρωποι αυτοί να ξεχάσουν αυτά που περάσανε και ήτανε άνθρωποι που δύσκολα μπορούσες να τους πεις. Προς το τέλος, όταν μεγαλώσανε, μας λέγανε διάφορες ιστορίες, το τι περάσανε, πώς τους φερθήκανε εκεί, γενικά η προσφυγιά ήτανε δύσκολη.» (Α.Α.)

4.8 Αναπτυξιακές Πρακτικές – Παρελθούσες και Μελλοντικές

Οι ερωτώμενοι, κατόπιν υπόδειξης με βάση τη δομή της συνέντευξης, εξέφρασαν τις σκέψεις τους σχετικά με το αναπτυξιακό παρελθόν και το μέλλον της περιοχής. Ορισμένοι παρέθεσαν τις εντυπώσεις τους σχετικά με ενδεχόμενα επενδυτικά σχέδια στην περιοχή, που ήδη έχουν

ξεκινήσει να συμβαίνουν και αφορούν στην εγκατάσταση φωτοβολταϊκών πάρκων. Όπως αναφέρει ο Γ.Μ.:

«Δεν υπάρχει κανένα πλάνο. Ούτε μέσα τις τρύπες πως θα τις κλείσουνε κ.λπ. ούτε τι θα το κάνουν αυτό, που θα πάνε τα νερά... Μέσα στις μελέτες τις περιβαλλοντολογικές κάθε που ανοίγει ένα ορυχείο, υπάρχει μέσα στη μελέτη, ποια θα είναι η δραστηριότητα από την αρχή μέχρι το τέλος σε αυτόν τον τόπο. Δεν τα τηρούν αυτά. Αφήσανε εδώ αυτές τις τρύπες. Δε συζητάει κανένας και όλα γίνονται με αργό ρυθμό και δεν υπάρχει μια φανερή άποψη για να μας πούνε τι ακριβώς σκέφτονται να κάνουνε. Εγώ νομίζω ότι όλα αυτά θα γίνουν φωτοβολταϊκά. Έτσι νομίζω.» (Γ.Μ.)

Στο απόσπασμα που παρατίθεται αναδεικνύεται ο προβληματισμός του σχετικά με την αποκατάσταση των ορυχείων και τη μη τήρηση των προβλεπόμενων από τις περιβαλλοντικές μελέτες έργων αποκατάστασης των εδαφών. Μάλιστα, ένας άλλος ερωτώμενος σημειώνει την τροποποίηση της νομολογίας περί αναγκαστικών απαλλοτριώσεων σχετικά με την ιδιοκτησία των απαλλοτριωμένων εδαφών. Μέχρι το 2001 τα εδάφη απαλλοτριώνονται υπόψιν της Δ.Ε.Η. υπέρ της εξόρυξης του λιγνίτη, η οποία δεσμεύονταν για την αποκατάστασή τους και την επιστροφή τους για αξιοποίηση προς το δημόσιο συμφέρον. Μετά την τροποποίηση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των απαλλοτριωμένων εδαφών, αυτά παραμένουν στην ιδιοκτησία της Δ.Ε.Η. μετά την ολοκλήρωση της εξορυκτικής δραστηριότητας. Όπως σημειώνει ο ερωτώμενος Ι.Π.:

«Εδώ από το 2001 έχει ψηφιστεί ένας νόμος που λέει ότι η Δ.Ε.Η. κάνει αναγκαστική απαλλοτρίωση και δε σου ξαναδίνει πίσω την απόδοση. Υπάρχουν εδώ χωριά όπως για παράδειγμα το Καρυοχώρι και άλλα, τα οποία σηκωθήκανε, γιατί είχανε από κάτω κάρβουνο και δεν τους τα δίνουν πίσω, όχι λέει είναι δικά μας τα χωράφια και απεναντίας παρακαλάνε και οι κάτοικοι του χωριού για να καλλιεργήσουν, αυτοί που κάνουν τη δουλειά του γεωργού ή του κτηνοτρόφου, παρακαλάνε τη Δ.Ε.Η. να τους νοικιάσει τα χωράφια και τελικά τους τα νοικιάζει. Αυτό από εδώ περάσανε από το 2000 μέχρι και σήμερα, περάσανε, αλλάζανε οι κυβερνήσεις, αλλάζανε οι Υπουργοί, αλλάζανε εδώ όλων των κομμάτων βουλευτές, κανένας μα κανένας δεν έσκυψε πάνω σε αυτό το πρόβλημα. Και δεν είναι πρόβλημα της Ποντοκώμης αυτό, είναι πρόβλημα της ευρύτερης περιοχής, δηλαδή όλων των χωριών που σηκωθήκανε. Αφού τελείωσε τη δραστηριότητά της η Δ.Ε.Η., πρέπει να τα αποδώσει, πρέπει να αλλάξει αυτός ο νόμος.» (Ι.Π.).

«Και σήμερα μας λένε – γιατί είναι καθαρά κάποια οικονομικά συμφέροντα των μεγάλων – να σταματήσει ο λιγνίτης. Γιατί να γίνει απολιγνιτοποίηση, αφού μας είπαν και απανθρακοποίηση; Να σταματήσουν και τα υπόλοιπα! Το φυσικό αέριο τι είναι; Δεν είναι απανθρακοποίηση; Το πετρέλαιο τι είναι; Δεν είναι απανθρακοποίηση; Δεν τα σταματάνε! Άραγε μας βάζουνε σε συμφέροντα κάποιων ανθρώπων; Απλά και λαϊκά.» (Μ.Μ.)

Διαπιστώθηκε ο προβληματισμός των ερωτωμένων σχετικά με το «ποιος» επωφελείται των αναπτυξιακών πρακτικών που σχεδιάζονται στην περιοχή. Ένας εκ των ερωτωμένων διατύπωσε ορισμένες αναπτυξιακές προτάσεις, που εκφράζουν το μέρος της κοινωνίας που ασχολείται με τον πρωτογενή τομέα:

«Να αποδοθεί ο κλήρος πίσω στους ακτήμονες και εγώ ας μην πάρω, τον κάνω δώρο, αλλά να δώσουν στη νεολαία, να αποκτήσει το δικό του κτήμα και να κάνει ο καθένας τη δική του δουλειά. Φτάσαμε για παράδειγμα, θα μπορούσα, υπήρχε εδώ από τον ΑΗΣ και υπάρχει αγωγός που φεύγει και πάει στην Πτολεμαΐδα για την τηλεθέρμανση, το ίδιο υπάρχει και από τον Άγιο Δημήτριο για την Κοζάνη. Εγώ είμαι αυτός που φώναζα τότε, και έλεγα δίπλα ακριβώς ποιοι έχουνε χωράφια κοντά στον αγωγό να πάρουνε δωρεάν, όχι δωρεάν, να πληρώνουνε το τίμημα και να κάνουνε δίπλα εκεί θερμοκήπια και βγάζει ας πούμε την καλύτερη ντομάτα τον Απρίλιο η περιοχή σου εκεί πέρα από θερμοκήπια. Λοιπόν, θα μπορούσαμε εμείς να βγάζουμε τον Οκτώβριο, Νοέμβριο, Δεκέμβριο, Ιανουάριο, από θερμαινόμενα θερμοκήπια δωρεάν. Τα λέγαμε εμείς, ποιος θα σκύψει, δεν υπάρχουν προοδευτικοί άνθρωποι στην Ελλάδα (...).» (Ι.Π.)

Η επιστροφή στην καλλιέργεια των εδαφών και η μεταβολή της βιομηχανικής κοινωνίας σε αγροκτηνοτροφική με καινοτόμες μεθόδους προτείνεται από τον ερωτώμενο. Διατυπώνει τον προβληματισμό του σχετικά με τη δέσμευση εν δυνάμει καλλιεργήσιμων εκτάσεων από εργασιακή επισφάλεια του βιομηχανικού μέλλοντος της περιοχής, όπως επίσης και τη διαρροή των νεαρότερων ηλικιακών ομάδων:

«Και τι θα γίνει, θα γεμίσουμε φωτοβολταϊκά; Το φωτοβολταϊκό δεν είναι... δε βγάζει φαΐ! Το θέμα είναι να τα δώσουν πίσω, να καλλιεργήσει ο κόσμος τη γη για να μπορέσει και αυτός να κάνει μια άλλη δουλειά, γιατί τι δουλειά θα κάνει; Θα γίνουμε όλοι υπάλληλοι του σούπερ μάρκετ με 500 και 600 ευρώ; Δώσε στον κόσμο τη γη του πίσω να κάνει μια καλλιέργεια για να ζήσει σαν άνθρωπος.» (Ι.Π.)

«. Εγώ θα ήθελα αυτή τη στιγμή η Δ.Ε.Η. να μη μας σηκώσει. Και εμένα και προσωπικά αν μου ζητήσει πίσω ένα τίμημα οικονομικό, είμαι διατεθειμένος να το δώσω και να μείνω εδώ που είμαι. Αλλά το βασικότερο από όλα και τώρα πάμε πίσω εκεί, είναι κυρίως ο κλήρος να αποδοθεί πίσω. Γιατί να μείνουμε αυτά χαμπέρι έτσι; Να γίνουνε χωράφια, όπως το λέει μέσα η ΜΠΕ. Πρέπει να το αποκαταστήσουνε και να το δώσουνε πίσω στον κόσμο να το δουλέψει, να καλλιεργήσει τη γη. Και θέλουνε για παράδειγμα να το κάνουνε φωτοβολταϊκά; Ναι. Τι να τα κάνω εγώ, το παιδί φωτοβολταϊκά, κάνανε εδώ πίσω το φωτοβολταϊκό χωρίς να ρωτήσουν κανέναν. Καλά το έκανες, τα έδωσες εκεί σε μια εταιρεία δώρο όλα τα μέρη. Με τι γαργάρες; Δώσε τα εδώ στην τοπική κοινωνία. Ποιοι έχετε σπουδάσει μηχανικοί από το Νομό μας; Σκέφτομαι εκεί να κάνω 5 στρέμματα, ελάτε εδώ, αφού ούτως η άλλως όλα θα γίνουνε μέσω τραπέζης, δώσε εκεί στους μηχανικούς σπουδαγμένα άτομα, δώσε τα προνόμια και πες αυτή η πλαγιά είναι 100 στρέμματα, σου τη χαρίζω για 100 χρόνια, θα βάλω φωτοβολταϊκά. Τα έδωσες σε αυτούς που είναι από τη Γερμανία, και ποιοι είναι αυτοί; Τι είναι αυτοί; Το ίδιο έγινε και με τα αιολικά πάρκα. Ποιανού είναι αυτά; Ποιος βγάζει λεφτά από αυτά; Ποιος βγάζει λεφτά; Δεν είναι σοβαρά πράγματα αυτά. Τι θέλουμε να κάνουμε;» (Ι.Π.)

Οι γυναίκες που ερωτήθηκαν σχετικά με τις αναπτυξιακές πρακτικές απείχαν από τις σχετικές ερωτήσεις ή συμμετείχαν περιορισμένα, αναπαράγοντας ελλιπώς φημολογίες. Παρατηρείται ότι η συμμετοχή σε δημόσιες συζητήσεις σχετικά με πολιτικά θέματα και αναπτυξιακά ζητήματα επηρεάζεται από το φύλο των ερωτωμένων και την πρόσβαση που έχουν σε αυτές τις συζητήσεις και τις διαβουλεύσεις ώστε να διατυπώσουν / εκφράσουν τη

θέση τους. Οι ελάχιστες ερωτώμενες που συμμετείχαν σε αυτή τη συζήτηση εξέφρασαν τα παρακάτω:

«Στεναχωρήθηκα πάρα πολύ και με στεναχωρεί. (...). Εμείς δε ζητήσαμε ποτέ. Εμείς εδώ όλα τα χρόνια με τα φουγάρα απέναντι, οι γονείς μας... Εγώ ήμουν μικρή στο Δημοτικό, οι πρόεδροι ζητούσαν να βάλουμε φίλτρα, γιατί κάθε μέρα εμείς εδώ είχαμε τόση τέφρα... Αφού καθαρίζαμε και σε δευτερόλεπτα όλα ήταν κατάμαυρα μέσα-έξω! Αλλά εμείς ζητούσαμε φίλτρα να βάλουμε, δηλαδή εδώ γύρω και ο νομός μας και τα χωριά μας να είναι, να είμαστε, να μην εισπνέουμε, γιατί από αρρώστιες, απ' όλα – ξέρεις – από την αναπνοή, δυσφορία όλα αυτά. Η τέφρα είναι πολύ, αλλά δε ζητήσαμε ποτέ να σηκωθούμε – ποτέ, ποτέ! – και μας ήρθε δηλαδή πολύ δύσκολο.» (B.A.)

««Αν ξέραμε ότι θα πάρουν το λιγνίτη, που είπαν πως μας σηκώνουν για το λιγνίτη και δε μας ρωτήσανε, αλλά βλέπω τώρα και περνάνε ενεργειακά, και λες τώρα, αφού περνάτε ενεργειακά, γιατί μας πειράζατε; Αφού έχετε άλλο στο νου. Δε θέλετε το κάρβουνο, και θέλετε να βάλετε παντού ενεργειακά! Γιατί μας πειράζετε αφού δεν παίρνετε το λιγνίτη; Γιατί μας πειράζατε; Αυτό.» (A.K.)

Η Μ.Μ. που δεν είχε εργασιακή σχέση ούτε εκείνη, ούτε ο άντρας της στη Δ.Ε.Η. διατυπώνει μια κοινή θέση των κατοίκων της περιοχής:

«Πόσες οικογένειες υπάρχουν τώρα που δεν έχουν δουλειά; Και δεν είναι μόνο Ποντοκωμίτες, και από γύρω περιοχές. Φυσικά είναι. Μια τέτοια επιχείρηση να κλείσει; Δεν είχα σχέση, αλλά έδωσε λεφτά, έδωσε ζωή στην περιοχή.» (M.M.)

Στα λόγια της εκφράζεται το εργασιακό κενό που δημιουργείται από τον περιορισμό των εξορυκτικών δραστηριοτήτων μετά από τη μακροχρόνια και μονόπλευρη επενδυτική και εργασιακή προσήλωση στη βιομηχανική δραστηριότητα του λιγνίτη. Ούσα μια κοινωνία με ανέκαθεν υψηλά ποσοστά ανεργίας στο σύνολο της Περιφέρειας και μοναδική επενδυτική δραστηριότητα και ανθρώπινο κεφάλαιο με εξειδίκευση στον σχετικό τομέα των εξορυκτικών δραστηριοτήτων, ο περιορισμός της βιομηχανικής δραστηριότητας δημιουργεί ακραιφνή εργασιακή και οικονομική επισφάλεια στους κατοίκους της περιοχής. Οι κάτοικοι των εν λόγω περιοχών εντοπίζουν την εργασιακή και οικονομική αυτή επισφάλεια, παρατηρώντας την αλλαγή στις εργασιακές συνθήκες και τις οικονομικές απολαβές σε βάθος χρόνου. Όπως σημειώνει η ερωτώμενη Α.Κ., η οποία είχε εργασιακή σχέση με τη Δ.Ε.Η.:

«Ναι, με συμβάσεις, 8 μήνες είναι οι συμβάσεις. Παλιά ήταν καθαρά για το χρήμα η Δ.Ε.Η. γιατί δουλεύανε, τώρα έχουν αλλάξει τα πράγματα. Δεν είναι καλά, γιατί σου λέω τώρα δεν γίνονται προσλήψεις – όχι τώρα, έχει πόσα χρόνια που δε γίνονται προσλήψεις – και έπρεπε να έχουμε προτεραιότητα γιατί είμαστε χωριό μετεγκατάστασης. Μας έχουνε πάρει τα σπίτια, μας έχουνε πάρει τα χωράφια και ζητούσανε της Παναγιάς τα μάτια για να περάσουνε τα παιδιά στη Δ.Ε.Η., που περάσανε λίγα παιδιά. Θα έπρεπε να περνούσαν αρκετά παιδιά.» (A.K.)

4.9 Συζήτηση επί των Αποτελεσμάτων

Σχετικά με το **πολιτισμικό τραύμα**, οι κάτοικοι της Ποντοκώμης πραγματοποιούν τη σύνδεση μεταξύ της καταγωγικής τους προσφυγικής εμπειρίας και της βιωμένης τους πραγματικότητας της επικείμενης μετεγκατάστασης. Παρότι αναγνωρίζουν αποκλίσεις μεταξύ των αφηγήσεων των προγόνων τους και των συνθηκών της δικής τους μετεγκατάστασης, αναφέρονται στους εαυτούς τους ως «πρόσφυγες» και χρησιμοποιούν όρους που περιγράφουν την προσφυγική εμπειρία όπως: «ξεριζωμός», «προσφυγιά». Η προσφυγική ταυτότητα των μετεγκατασταθέντων διαφαίνεται επίσης έμμεσα στους τρόπους με τους οποίους είναι εξοικειωμένοι να λειτουργούν τα κοινωνικά τους δίκτυα, με γνώμονα την απώλεια του τόπου καταγωγής και κριτήριο τον τόπο αναφοράς.

Στη συνέχεια, εντοπίστηκε **σύγχυση στον τρόπο που νοηματοδοτείται ο ρόλος της Δ.Ε.Η.** μετά τη μεταβολή των εργασιακών συνθηκών της και τη ρήξη στη «μητρική» σχέση της με την τοπική κοινωνία. Ήταν φανερό στα λεγόμενα των ερωτωμένων η διάκριση της πρότερης κοινωνικής και εργασιακής εμπειρίας στην εν λόγω επιχείρηση με την τρέχουσα. Παρόλα αυτά, ήταν συγκεχυμένη η υπέρβαση της «μητρικής» ταυτότητας της επιχείρησης και οι αναφορές σε αυτήν είχαν νοσταλγικό χαρακτήρα λησμονιάς και ελπίδας επιστροφής της πρότερης εργασιακής πραγματικότητας. Οι κάτοικοι μπορούσαν να διακρίνουν τις επιπτώσεις της «μονοκαλλιέργειας του λιγνίτη» στην περιοχή τους και της εξορυκτικής δραστηριότητας στο βιοτικό τους επίπεδο. Εν τούτοις η οικονομική ασφάλεια έναντι της εργασιακής ασάφειας και οικονομικής επισφάλειας, όπως αυτή διαμορφώθηκε ειδικά μετά την οικονομική κρίση του 2008, ενέτεινε τη νοσταλγική αναφορά στη «μαμά Δ.Ε.Η.».

Επίσης, παρατηρήθηκε η **ανταγωνιστική σχέση μεταξύ του οικογενειακού και του συλλογικού συμφέροντος**. Η Ποντοκώμη είναι ένας οικισμός με μακροχρόνια παράδοση στη συλλογική δράση των κατοίκων της ήδη από την πρώτη εγκατάσταση των προσφύγων του Πόντου το 1922. Οι σύλλογοι, τα σωματεία και οι λαϊκές συνελεύσεις λειτουργούσαν συλλογικά καθόλη τη διάρκεια ύπαρξης του οικισμού, όπως φαίνεται στο αρχαιακό υλικό αλλά και στη συλλογική μνήμη των κατοίκων της. Μάλιστα, πρόκειται για ένα από τους λίγους οικισμούς υπό μετεγκατάσταση, οι οποίοι ανέπτυξαν συλλογική δράση με συστηματικό τρόπο ήδη από την ανακοίνωση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης. Η χρονοβόρα όμως δεκαετή διαδικασία μετεγκατάστασης του οικισμού, που μέχρι σήμερα εκκρεμεί, επενέργησε διαβρωτικά στην κοινωνική συνοχή και δράση ως προς τη συλλογική μετεγκατάσταση του οικισμού. Εν τέλει, μετά το 2019 και την αποπληρωμή των αποζημιώσεων, οι ατομικές μονάδες των νοικοκυριών λειτούργησαν αυτοβούλως λόγω της εκκρεμής κατάστασης του νέου οικισμού και της ανάγκης για άμεση δράση επί της βιωμένης τους πραγματικότητας. Σε αυτή την κοινωνική διάσπαση εντοπίζονται έντονα συναισθήματα ανασφάλειας, ειδικά στις γηραιότερες ηλικιακές ομάδες, ως προς τη

διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων και τη σημασία διατήρησης των οικείων κοινωνικών δικτύων.

Τέλος, εντοπίστηκε το αναπτυξιακό χάσμα που δημιουργείται στις περιοχές εξορύξεων, όπου η οικονομική δραστηριότητα επικεντρώνεται γύρω από αυτό το μοναδικό κλάδο. Στην πρωτογενή ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε, αλλά και στη δευτερογενή που μελετήθηκε, εντοπίστηκε η αδυναμία εργασιακής αποκατάστασης της απώλειας της βιομηχανικής δραστηριότητας της Δ.Ε.Η. Η **απώλεια αναπτυξιακών προοπτικών** που εξασφαλίζει την απασχόληση και τον βιοπορισμό των κατοίκων διαβρώνει ακόμα περισσότερο τον κοινωνικό ιστό της εν λόγω περιοχής. Οι νεαρότερες ηλικιακές ομάδες μεταναστεύουν και εγκαθίστανται σε αστικά κέντρα, ενώ οι εργαζόμενοι και καταρτισμένοι αποκλειστικά στη συγκεκριμένη βιομηχανική δραστηριότητα βρίσκονται σε επισφαλή οικονομική και εργασιακή θέση, χωρίς να έχουν καλλιεργηθεί τα μορφωτικά τους προσόντα προς άλλους επαγγελματικούς κλάδους.

Στη συγκεκριμένη εργασία μελετήθηκε το βίωμα της μετεγκατάστασης και πώς αυτό νοηματοδοτείται από τους ίδιους τους μετεγκαθιστάμενους. Παρακολούθηθηκε η διαδικασία της μετεγκατάστασης λόγω της εξόρυξης του λιγνίτη στην Ελλάδα μέσω της περίπτωσης του οικισμού της Ποντοκόμης. Μελετήθηκε πώς τα υποκείμενα που την υφίστανται αντιλαμβάνονται και αξιολογούν αυτή τη διαδικασία. Συμπερασματικά, γίνεται αντιληπτή η σύνδεση της εκκρεμούς κατάστασης ολοκλήρωσης της μετεγκατάστασης με το μεταβατικό στάδιο του καθεστώτος της Δ.Ε.Η., συνδυαστικά με την ιστορική και οικονομική πραγματικότητα της κρίσης του '08, της απολιγνιτοποίησης, της επιδημιολογικής κρίσης του Covid-19 και της ενεργειακής κρίσης.

Διαπιστώθηκε επίσης ότι οι κάτοικοι συσχετίζουν την απώλεια του τόπου τους με την προσφυγική τους καταγωγική εμπειρία.

Τέλος, σχετικά με την αναπτυξιακή προοπτική της περιοχής, είναι φανερό το κενό που δημιούργησε το μονοπωλιακό βιομηχανικό μοντέλο και οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν στα πλαίσια αυτού. Εύλογα προκύπτουν ερωτήματα σχετικά με τη βιωσιμότητα των αναπτυξιακών επιλογών που έγιναν και γίνονται στην περιοχή. Το μοντέλο της οικονομικής μεγέθυνσης που ακολουθήθηκε ως προς τη συσσώρευση και την εξάρτηση του συνόλου των οικονομικών δραστηριοτήτων της περιοχής από την εξόρυξη του φυσικού πόρου του λιγνίτη αμφισβητείται, όπως επίσης και το αν τα υποκείμενα που επωφελούνται από τις δραστηριότητες αυτές ταυτίζονται με τους κατοίκους της περιοχής. Εκτιμάται ως βλαβερός ο κοινωνικός αντίκτυπος αυτών των αναπτυξιακών επιλογών για την ποιότητα ζωής των αμέσων εμπλεκομένων. Ο χαρακτήρας των επενδυτικών επιλογών / δραστηριοτήτων φαίνεται να αγνοεί την ποιότητα ζωής των κατοίκων που βρίσκονται στον συγκεκριμένο τόπο, ενώ γίνεται αντιληπτό ότι η περιοχή εκλαμβάνεται περισσότερο ως ένα βιομηχανικό πεδίο επενδύσεων παρά ως ένας κοινωνικός χώρος που αξίζει να ζει κανείς.

Από τα ποιοτικά δεδομένα που συλλέχθηκαν στη συγκεκριμένη έρευνα, προκύπτουν νέα ερωτήματα άξια μελέτης και περαιτέρω έρευνας. Αρχικά, στον «Εποικιστικό Χάρτη Μακεδονίας» της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας εντοπίστηκε ότι υπάρχουν και άλλοι οικισμοί μεταξύ των μετεγκατασταθέντων, οι οποίοι ήταν προσφυγικοί, όπως η Χαραυγή (παλαιά ονομασία: Τζούμα), η Εξοχή (παλαιά ονομασία: Μπαϊρακλή), το Κλείτος, ο Κόμανος, η Μαυροπηγή. Αξίζει να μελετηθεί το πολιτισμικό τραύμα της προσφυγικής εμπειρίας σε σχέση με τη μετεγκατάσταση στο σύνολο των μετεγκατασταθέντων οικισμών και των εκτοπισμένων κατοίκων και να καταγραφούν οι νοηματοδοτήσεις του «ξεριζωμού» και της απώλειας του τόπου, καθώς και η συσχέτιση αυτής με τη μνημονική προσφυγική τους εμπειρία. Στο εν λόγω πλαίσιο, θα ήταν σημαντικό να υλοποιηθεί έρευνα με τους κατοίκους

που έχουν ήδη μετεγκατασταθεί σχετικά με την καταγραφή των εμπειριών και τις συνέπειες στην κοινωνική τους ζωή, καθώς και τις επιπτώσεις αυτής της μεταβολής στον πρότερο κοινωνικό ιστό.

Ελληνική

- ΑΔΜΗΕ (2022). Μερίδιο αγοράς εκπροσώπων φορτίου για καταναλωτές υψηλής τάσης στο διασυνδεδεμένο σύστημα. Ανακτήθηκε από: <https://www.admie.gr/sites/default/files/attached-files/type-file/2022/06/Market share HV report 2022 A v1.pdf> (2/8/22).
- ΑΝ.ΚΟ. (2010). Πολεοδομική μελέτη νέου οικισμού Ποντοκόμης Δήμου Κοζάνης: Ανάλυση, προμελέτη, προκαταρκτική πρόταση.
- Αθανασιάδης, Α. (2020). *Καυκάσιοι πρόσφυγες και Αριστερά στην ελληνική Μακεδονία: από την εγκατάσταση έως τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια*. Ποντοκόμη: Φλωρινιώτικες Εκδόσεις.
- Αθανασιάδης, Α. & Μιχαηλίδης, Χ. (2010). *Γεννηθείς εις Καύκασον Ρωσίας*. Αθήνα: Ινφογνώμων.
- Αμπατζόγλου, Γ. (1999). «Αυτοβιογραφία, μνήμη, θεραπεία». Στο: Ρ. Μπενβενίστε & Θ. Παραδέλλης (Επιμ.). *Διαδρομές και τόποι μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (σελ. 65-87), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αμπατζοπούλου, Φ. (1998). *Ο άλλος εν διαγωγώ*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Anderson, B. (1983, 1997). *Φαντασιακές κοινότητες*. Χαντζαρούλα, Π. (μεταφρ.). Αθήνα: Νεφέλη.
- Βεργέτη, Μ. (1992). Η ποντιακή ταυτότητα της τρίτης γενιάς. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 9, σελ. 79-96. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.12681/deltiokms.131> (8/5/22).
- Βεργέτη, Μ. (2000). *Από τον Πόντο στην Ελλάδα - Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας* (2η έκδ.), Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Bachelard, G. (1982). *Η ποιητική του χώρου*. Βέλτσου, Ε., Χατζηνικολή, Ι. (μεταφρ.). Αθήνα: Χατζηνικολή.
- Bloch, M. (2009). Χρόνος, αφηγήσεις και πολλαπλότητα των αναπαραστάσεων του παρελθόντος. Στο: Δ. Γκέφου-Μαδιανού (Επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις* (σελ. 207-233), 8η Έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βρυχέα, Α. (1997). Για την κατοίκηση των προσφύγων: χώροι διαφοράς και συλλογικής μνήμης. Στο: *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγοπόλεις στην Ελλάδα*. Αθήνα, 11-12 Απριλίου. Αθήνα (σελ. 127-145).
- Δ.Ε.Η. Α.Ε. (2010). *Εξορύσσοντας το φως: μνήμες και εικόνες από λιγνίτη, 60 χρόνια ενέργεια για την Ελλάδα*. Αθήνα: “adbp” Communication & Δ.Ε.Η. Α.Ε.
- Δ.Ε.Η. Α.Ε. (2020). *Έκθεση Βιώσιμης Ανάπτυξης 2020*.
- Δουγαλή, Α. (2018). Μετεγκαταστάσεις οικισμών, συνήθειες πρακτικές και μελλοντικές προοπτικές. Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Βόλος, Ανακτήθηκε από: <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/48933/17786.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (5/7/22).
- E.E. (2019). Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία. Ανακτήθηκε από: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_el (2/8/22).

- Ελληνική Δημοκρατία (1927, 1 Φεβρουαρίου). *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*. 1/18. Αθήνα.
- Ευστασιάδου, Μ. (2017). Ταξιδεύοντας στον Πόντο: Μια ιδιότυπη μορφή τουρισμού της νοσταλγίας. Διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε από: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/43094> (8/5/22).
- Gellner, E. (1982, 1992). *Έθνη και εθνικισμός*. Λαφαζάνη, Δ. (μεταφρ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Halbwachs, M. (2013α). *Η συλλογική μνήμη*. Πλύτα, Τ. (μεταφρ.), Αθήνα: Παπαζήση.
- Halbwachs, M. (2013β). *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*. Ζέη, Ε. (μεταφρ.), Αθήνα: Νεφέλη.
- Ινστιτούτο Γεωλογικών & Μεταλλευτικών Ερευνών (2001). *Εδαφοχημική-Εδαφολογική έρευνα περιοχής Κοζάνης-Πτολεμαΐδας-Αμυνταίου*. Αθήνα: ΠΕΠ Δυτικής Μακεδονίας.
- Κασκαμανίδης, Γ. (υπό δημοσίευση), *Λεύκωμα* (Πρόλογος). Φλώρινα: Εύξεινος Λέσχη Φλώρινας.
- Καριπίδου, Β. (2016). Η Δ.Ε.Η. ως φορέας κοινωνικών και χωρικών μεταβάσεων. Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνική Σχολή Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Ξάνθη. Ανακτήθηκε από: <https://issuu.com/karipidou/docs/issuu> (8/3/22).
- Μαυροσκούφης, Δ.Κ. (2016). Η ιστορία και η σχέση της με το παρελθόν, τη μνήμη, τη λήθη και την ιστορική συνείδηση. *Σελίδες εκ της συμφοράς του Πόντου 1321-1924*. Βαλιούλη, Π.Χ. (επιμ.). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη.
- Μπενβενίστε, Ρ. & Παραδέλλης, Θ. (συλλογικός τόμος). *Διαδρομές και τόποι της μνήμης: ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Πασιάκου, Χ. (2018). Μετεγκατάσταση οικισμών και Κτηματολόγιο. ΔΠΜΣ *Κτηματολόγιο: νομικές, τεχνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών. Θεσσαλονίκη.
- Πανόπουλος, Θ., Παπαγγελουπούλου, Μ. & Τζουνίδου, Ζ. (2017). Η μνήμη στο χώρο πέρα από το μνημείο. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ: Αθήνα. Ανακτήθηκε από: <https://issuu.com/ztzoi/docs/> - (8/3/22).
- Πελαγίδης, Ε. (1994). *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Pneuma Productions (2019). *PONTOKOMI project: the decisive moment*. Ανακτήθηκε από: <https://vimeo.com/338412286> (25/4/22).
- Σερεμετάκη, Κ.Ν. (1997). *Παλινόστηση αισθήσεων. Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*. Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη.
- Σταυρίδης, Σ. (1990). *Η συμβολική σχέση με το χώρο. Πως οι κοινωνικές αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν το χώρο*. Αθήνα: Κάλβος.
- Thomson, P. (2002). *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Tilley, C. (2017). Χώρος, τόπος, τοπίο. Φαινομενολογικές προσεγγίσεις. Μαρκέτου, Π. (μεταφρ). *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Γιαλούρη, Ε. (επιμ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τσαούσης, Δ.Γ. (2000). Η εθνοτοπική ταυτότητα ως αναλυτική κατηγορία και ως κοινωνική πραγματικότητα *Από τον Πόντο στην Ελλάδα, διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, Βεργέτη, Μ.Κ. (επιμ.). Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Türker, D. (2015). *Δεν έχω πατρίδα έχω τον τόπο μου, Ρωμιοί της πόλης: χώρος, μνήμη και τελετουργίες*. Σταυρίδη, Ν. (2016) (μτφ.), Αθήνα: Πατάκης.

- Υφαντή, Α. (2018). Η μονοκαλλιέργεια του λιγνίτη: Η περίπτωση της Πτολεμαΐδας. Στο “*Ενέργεια και Τοπικές Κοινωνίες*”, Τσιγκάνου, Ι. & Κιντή, Ρ. (επιμ.), Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Χαραλαμπίδης, Μ. & Φωτιάδης, Κ. (1991). *Πόντιοι. Δικαίωμα στη μνήμη*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Χατζητάκη-Καψωμένου, Χ. (2003). Οι πολιτιστικοί σύλλογοι και η παράδοση. Στο “*Το παρόν του παρελθόντος, ιστορία, λαογραφία, κοινωνική ανθρωπολογία*”, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, (Αθήνα, 19-21 Απριλίου 2002). 369-381.
- Χριστοδούλου, Μ. (2019). *Κριτικός ρεαλισμός και βιογραφική μέθοδος στην ποιοτική έρευνα. φιλοσοφικά ζητήματα και ερευνητικές εφαρμογές*. Πάτρα: Opportuna.

Ξενόγλωσση

- Ackern, P.V. (2015). When mining moves people: development-induced displacement and resettlement in La Guajira, Colombia. *The state of Environmental Migration*. pp. 145-168, University of Liege. The Hugo Observatory.
- Adam, A.B., Owen, J.R. & Kemp, D. (2015). Households, livelihoods and mining-induced displacement and resettlement. *The Extractive Industries and Society*, 2, pp. 581–589. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1016/j.exis.2015.05.002> (8/3/22).
- Brock, A. & Dunlap, A. (2018). Normalising corporate counterinsurgency: Engineering consent, managing resistance and greening destruction around the Hambach coal mine and beyond. *Political Geography*, 62, pp. 33-47. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2017.09.018> (16/9/21).
- Dukičič, S., Đorđević, J. & Milanković, J. (2014). Spatial and social changes caused by the continuous exploitation of lignite in the Kolubara lignite basin, Serbia. *Acta Geographica Slovenica*, 54(1), pp. 41–49. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.3986/AGS54102> (16/9/21).
- Dickmann, F. (2011). Reclamation conditions of opencast mining in the Rhenish Lignite-mining Region (Germany). *Zeitschrift für Geomorphologie*, Vol. 55, Suppl. 1, pp. 15–24, Article Stuttgart, Januar. Ανακτήθηκε από: https://www.researchgate.net/profile/Frank-Dickmann/publication/233583065_Reclamation_conditions_of_opencast_mining_in_the_Rhenish_Lignite-mining_Region_Germany/links/5d5faf63458515d6101da669/Reclamation-conditions-of-opencast-mining-in-the-Rhenish-Lignite-mining-Region-Germany.pdf (16/9/21).
- Ess, J. (2019). Re-Location: urban and architectural analysis of resettlement practices in the brown coal mining area of Welzow-Süd in East Germany. SHS Web Conferences 63, 13002. MODSCAPES 2018. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196313002> (16/9/21).
- Fodor, D. (2010). “Mining industry and environment. *Revista Minerol*, 16-8. Petrosani.
- Kalogirou, E.E., Tsapanos, T.M., Karakostas, V.G., et al. (2014). Ground fissures in the area of Mavropigi Village (N. Greece): Seismotectonics or mining activity? *Acta Geophys.*, 62, pp. 1387–1412. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.2478/s11600-014-0241-6> (16/9/21).
- Karasmanaki, E., Ioannou, K., Katsaounis, K. & Tsantopoulos, G. (2020). The attitude of the local community towards investments in lignite before transitioning to the post-lignite

- era: The case of Western Macedonia, Greece. *Resources Policy*, 68, 101781. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101781> (8/3/2022).
- Khan, G.D., Yoshida, Y., Katayanagi, M., Hotak, N. & Caro-Burnett, J. (2021). Mining-induced displacement and resettlement in Afghanistan's Aynak mining community: Exploring the right to fair compensation. *Resources Policy*. 74. 102285. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102285>. (8/3/22 22:10).
- Kulik, L. & Drijver, J. (2012). Holistic planning and approval of sustainable lignite mining utilization. *Coal International*, 260-2.
- Oliver-Smith, A. (2006). Displacement, resistance, and the Critique of Development. In *Development-induced displacement: problems, policies, and people*. (Vols 1-1 vol. (VII-218 p.)). New York, Oxford: Berghahn Books.
- Owen, J. R. & Kemp, D. (2015). Mining-induced displacement and resettlement: a critical appraisal. *Journal of Cleaner Production*, 87, σ. 478-488. Ανακτήθηκε από: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.09.087> (16/9/21)
- Owen, J. R., & Kemp, D. (2016). Can planning safeguard against mining and resettlement risks? *Journal of Cleaner Production*, 133, pp. 1227-1234. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.05.165> (8/3/22).
- Terminski, B. (2012). Mining-Induced Displacement and Resettlement: Social Problem and Human Rights Issue (A Global Perspective) (SSRN Scholarly Paper No. ID 2028490). Rochester, NY: Social Science Research Network. Retrieved from <https://papers.ssrn.com/abstract=2028490> (16/9/21)
- Terminski, B. (2015). Development-induced displacement and resettlement: causes, consequences, and socio-legal context: causes, consequences, and socio-legal context. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- UNHCR (2018). Resettlement. <https://www.unhcr.org/resettlement.html> (Ανακτήθηκε 16/9/2021)
- Vassilis, M., Theodoros T., Spyridon P., Panagiotis T., Alexandros C. & Konstantinos V. (2015). Large Induced Displacements and Slides Around an Open Pit Lignite Mine, Ptolemais Basin, Northern Greece. In Lollino, G. et al. (eds.), *Engineering Geology for Society and Territory - Volume 2*. Springer, Cham. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/978-3-319-09057-3_47 (8/3/22).
- Vetta, T. (2020). Bondage unemployment and intra-class tensions in Greek energy restructuring. In S. Narotzky (ed.), *Grassroots Economies: Living with Austerity in Southern Europe*, pp. 25-48. London: Pluto Press.
- Wilson, S.A. (2019). Mining-induced displacement and resettlement: The case of rutile mining communities in Sierra Leone. *Journal of Sustainable Mining*, 18, pp. 67–76. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1016/j.jsm.2019.03.001> (8/3/2022).
- Xi, J, Hwang, S.H. & Drentea, P. (2012). Experiencing a forced relocation at different life stages: the effects of China's three gorges project – induced relocation on depression. *Society and Mental Health*. 2013, 3(1), pp. 59-76.
- Zickgraf, C., Hut, E. & Gemenne, F. (eds.) (2018). *The State of Environmental Migration 2018*. Presses Universitaires de Liège. <https://environmentalmigration.iom.int/state-environmental-migration-2018>